

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Oğuz CİĞERLİOĞLU

REEL DÖVİZ KURU, İHRACAT ve İTHALAT ARASINDAKİ
İLİŞKİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ 1982-2005

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN

ERZURUM - 2007

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, İktisat Anabilim Dalının İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN

Danışman/Jüri Üyesi

Prof.Dr. Osman DEMİRDÖĞEN

Jüri Üyesi

Y.Doç.Dr. Ş.Mustafa ERSUNGUR

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ... / ... / 2007

Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
TEŞEKKÜR	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KUR TANIMLARI ve REEL DÖVİZ KURU	4
1.1.Nominal Döviz Kuru	4
1.2.Reel Döviz Kuru	5
1.2.1.İkili reel döviz kuru	5
1.2.2.Çoklu ya da efektif reel döviz kuru	6
1.3.Reel Döviz Kurunun Belirlenmesi	8
1.3.1.Satınalma gücü paritesi	9
1.3.1.1.Mutlak satınalma gücü paritesi	9
1.3.1.2.Nispi satınalma gücü paritesi	10
1.3.2.Parasalıcı yaklaşım	12
1.3.3.Portföy yaklaşımı	12
1.3.4.Üretkenliği baz alan yaklaşım	13
1.3.5.Ödemeler dengesi yaklaşımı	14
1.4.Reel Döviz Kuru Hesaplama Yöntemleri	14
1.4.1.Dışsal reel kur hesaplamaları	14
1.4.1.1.Mundell-fleming modeli	15
1.4.1.2.Ticari malların rekabetçiliği modeli	16
1.4.2.İki mallı içsel reel kur hesaplamaları	17
1.4.3.Üç mallı içsel reel kur hesaplamaları	17
1.5.Reel Döviz Kuru Hesaplamalarında Karşılaşılan Sorunlar	18
1.5.1.Ülke ve ağırlıkların seçimi	19
1.5.2.Fiyat endekslerinin seçimi	20

1.5.2.1.İhracat fiyat endeksleri.....	20
1.5.2.2.Tüketici fiyat endeksi.....	21
1.5.2.3.Üretici fiyat endeksi.....	21
1.5.2.4.Birim ücret endeksi.....	22
1.5.2.5.Gayrisafi yurtiçi hasıla deflatörü.....	22
1.5.3.Baz yılın seçimi.....	22
1.5.4.Hesaplama yönteminin seçimi.....	23
1.6.Reel Döviz Kurundaki Gelişmelerin Analizinde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

2.DÖVİZ KURU POLİTİKALARI ve DIŞ TİCARET	25
2.1.Döviz Kuru Politikaları.....	25
2.1.1.Dış ticaret kısıtlamaları.....	26
2.1.2.Döviz kontrolü.....	26
2.1.3.Kur ayarlamaları.....	27
2.1.3.1.Devalüasyon,Marshall-Lerner koşulu ve j-eğrisi etkisi.....	29
2.1.3.2.Revalüasyon.....	31
2.2.Türkiye’de Kur Politikasının Gelişimi.....	31
2.3. 1980 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Kur Politikaları.....	32
2.3.1. 24 Ocak 1980-1 Mayıs 1981 küçük oranlı devalüasyonlar dönemi.....	34
2.3.2. 1981-1984 günlük kur uygulaması dönemi.....	35
2.3.3. 1984-1989 kontrollü esnek kurlar dönemi.....	35
2.3.4. 1989-1990 konvertibil dönem kur politikası.....	36
2.3.5. 1994’ten günümüze izlenen kur politikaları.....	37
2.4.Uygulanan Kur Politikalarının Türkiye’nin Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi.....	39
2.4.1.Reel efektif döviz kuru endeksinin gelişimi.....	39
2.4.2.Reel efektif döviz kuru endeksindeki gelişmelerin Türkiye’nin dış ticaretine etkisi.....	41
2.4.2.1.İhracattaki gelişmeler.....	41
2.4.2.2.İthalattaki gelişmeler.....	4

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.REEL DÖVİZ KURU, İHRACAT ve İTHALAT ARASINDAKİ

İLİŞKİNİN İNCELENMESİ.....	47
3.1.Literatür İncelemesi.....	47
3.1.1.Yerli literatür.....	47
3.1.2.Yabancı literatür.....	51
3.2.Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Metodoloji.....	56
3.2.1.Birim kök testi.....	56
3.2.2.Koentegrasyon testi:Engle-Granger metodolojisi.....	59
3.3.Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Tahmini.....	61
3.3.1. Veri seti.....	61
3.3.2.Birim kök testi.....	62
3.3.3.Genel model.....	64
3.3.4.Koentegrasyon analizi.....	65
3.3.4.1.Reel efektif döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki.....	65
3.3.4.2. Reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki.....	67
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR.....	75
EKLER.....	81
Ek 3.1.Reel döviz kuru(RER), İhracat(X) ve İthalat(M) Değişkenlerine Ait Veri Seti.....	81
Ek 3.2.Reel döviz kuru(RER), İhracat(X) ve İthalat(M) Değişkenlerine Ait Birim Kök Testi Sonuçları.....	85
Ek 3.3. Koentegrasyon Analizi.....	92
ÖZGEÇMİŞ.....	94

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
REEL DÖVİZ KURU, İHRACAT VE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ 1982-2005
Oğuz CİĞERLİOĞLU
Danışman: Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN
2007 - SAYFA:94

Jüri: Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN
Prof. Dr. Osman DEMİRDÖĞEN
Y. Doç. Dr. Mustafa ERSUNGUR

Serbest dış ticaret politikalarının uygulandığı ülkelerde reel döviz kurları ülkelerin dış ticaret politikası araçları içinde önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda sermaye ve fiyat hareketleri önem kazanmış ve bu durum ülkelerin dünyayı tek pazar olarak görmelerine sebep olmuştur. Türkiye'nin bu süreci iyi değerlendirmesi ise dış ticaret alanında rekabet gücünü ön plana çıkartan bir ekonomi politikası uygulamasına bağlıdır.

Reel döviz kuru; bir ülkenin diğer ülke veya ülke gruplarıyla bağlantılı mal ve hizmet fiyatlarının geniş bir ölçüsü olup, böylece açık ekonomilerdeki makro ekonomik koşulların analiz edilmesinde önemli bir husus olmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki zaman serisi ve koentegrasyon analiziyle, 1982-2005 dönemi üçer aylık verileri kullanılarak araştırılmıştır. Sonuçlar, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını ve ithalatın kısılmasına yönelik tedbirlerin ihracatı da olumsuz etkileyeceğini göstermektedir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE REAL EXCHANGE RATE, EXPORT AND IMPORT
THE TURKISH EVIDENCE 1982-2005

Oğuz CİĞERLİOĞLU

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

2007 - PAGE:94

Jury: Assoc. Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

Prof. Dr. Osman DEMİRDÖĞEN

Assist. Prof. Dr. Mustafa ERSUNGUR

The real exchange rates have an important role in the foreign trade policy tools in the countries where the liberal foreign trade policies have been applied. In the last few years, with the effect of globalism capital and price must on gained importance and this situation caused the countries to see the world on the only market. Turkey's evaluating this process in a good sense to application of an economical politics that makes the power of competition come into fore in foreign trade of area.

The real exchange rate is a broad summary measure of the prices of one country's goods and services relative to those of another country or group of countries, and is thus an important consideration when analysing macroeconomic conditions in open economics.

The relationship between the real exchange rate and export and import in Turkey is examined in this study with time series and cointegration analysis using quarterly data related to 1982-2005 period. The results show that, the real exchange rate can not be effectively using for the trade balance and the politics, which is directed to reduce the import, negatively affect the export, too.

TEŞEKKÜR

Çalışmanın tamamlanmasında bilgi birikimini ve önemli katkılarını benden esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Alaattin KIZILTAN'a saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca ekonometrik çalışma hakkında bana fikir gösteren ve desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen Doç. Dr. Hüseyin ÖZER'e teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman olduğu gibi bu tezin yazılması sırasında da huzurlu bir çalışma ortamı yarattıklarından ve yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemedikleri için değerli aileme teşekkür ederim.

TABLolar DİZİNİ

Tablo 3.1: Sabit terimli ADF test sonuçları (Düzey).....	62
Tablo 3.2: Sabit terimli ve trendli ADF test sonuçları (Düzey)	62
Tablo 3.3: Birinci dereceden farkı alınmış sabit terimli ADF test sonuçları	63
Tablo 3.4: Birinci dereceden farkı alınmış sabit terimli ve trendli ADF test sonuçları	64
Tablo 3.5: Reel efektif döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki	66
Tablo 3.6: Reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki	67
Tablo 3.7: Hata terimi için ADF test sonucu	68

VIII

KISALTMALAR

GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
M	: İthalat
REDKE	: Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi
RER	: Reel Döviz Kuru
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
X	: İhracat

GİRİŞ

Son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle sermaye ve fiyat hareketleri önem kazanmış ve bu durum ülkelerin dünyayı tek pazar olarak görmelerine sebep olmuştur. Ülkelerin bu pazardan pay alabilme çabaları ise döviz kurlarını ön plana çıkarmıştır. Döviz kurları ulusal ekonomiyi yönlendiren üç büyük fiyattan (ücretler, faiz ve döviz kuru) biridir. Mal piyasalarıyla ilgili olan döviz kurları sıradan bir fiyattan oldukça farklıdır. Bu farklılık döviz kurunun bir ülke ile diğer ülkelerin fiyat yapıları arasında, dolayısıyla ulusal ekonomi ile dünya ekonomisi arasında bir bağ kurmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde dünya ticaretini sınırlandıran engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar, ülkelerin dış ticaret dengesizliklerinden kaynaklanan sorunlarının yeni bir boyut kazanmasına ve döviz kurunun bu boyut içinde ülkelerin dış rekabet güçlerini belirleyen temel araç durumuna gelmesine neden olmuştur.

Bu nedenle, ekonomik birimlerin karar vermede dikkate aldıkları parametrelerden biri olan döviz kurunun analizine yönelik çalışmalar günümüzde önemini korumaktadır. Döviz kurları denildiğinde akla ilk gelen nominal ve reel kur olmaktadır. Nominal döviz kurları parasal bir kavram olarak iki para biriminin göreceli fiyatlarını göstermektedir. Buna karşılık, reel döviz kuru ise yabancı ülkelerde üretilen malların yurt içi mallar cinsinden göreceli fiyatını yansıtan ve ulusal rekabeti ölçmek için yaygın bir şekilde kullanılan göstergelerden biridir. Ayrıca merkez bankası açısından taşıdığı önem, bilanço üzerindeki etkilerinden dolayı, sağlıklı bir para politikası izlenebilmesi yönündedir.

Döviz kurları belirtilen önemi nedeniyle hem teori hem de uygulama alanında en çok tartışılan konulardan biridir. Bu noktadan hareketle eğer reel döviz kuruyla, ihracat ve ithalat arasında bir ilişki mevcutsa kur politikası dış ticaret dengesizliklerinin giderilmesinde etkin bir araç olarak kullanılabilir. Birçok ülkede dış dengeye yönelik kur politikalarının sıkça uygulandığı görülmektedir. Dış dengeye yönelik kur politikalarıyla ilgili olarak Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa dönük bir sanayileşme politikası izlemiş ve benimsenen programlarda biri de ihracatın özendirilmesinde kur politikasının esas alınması olmuştur.

Reel döviz kurları, ulusal ekonominin dünya ekonomisindeki görelî durumunu yansıtamadığı durumda, çok sayıda mal ve hizmetlerin iç ve dış fiyatları, ve dış ticaret dengesi bu durumdan etkilenmektedir. Buradan hareketle Türk Lirası'nın, izlenen politikaların sonucu olarak değeri lenmekte olduğu ve bu nedenle dış ticaret açığının hızla büyüdüğü görüşü son günlerde tekrar yoğun olarak dile getirilmektedir. Bu amaçla çalışmada; reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki 1982:1-2005:2 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak Türkiye ekonomisi için incelenmiştir. Reel döviz kurunda meydana gelen değışimlerin ihracat ve ithalat üzerinde yaptığı etkiler oldukça önemlidir. Çünkü değışkenler arasında herhangi bir ilişki bulunamazsa, uygulanan kur politikasının etkinliği ortadan kalkacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde nominal ve reel döviz kuru tanımlarına değinilecek, ve literatürde hala önemini koruyan reel döviz kurunun belirlenmesine yönelik yaklaşımlar ele alınacaktır. Ayrıca yalnız başına yorumlanamayan nominal döviz kurunun aksine, ülke ekonomisiyle ilgili daha fazla bilgi içeren ve daha doğru bir gösterge olan reel döviz kuru hesaplamalarına ağırlık verilecektir. Reel döviz kuru hesaplamaları; dışsal reel kur, iki mallı içsel reel kur ve üç mallı içsel reel kur alt başlıklarıyla ayrıntılı olarak incelenecektir. Daha sonra ise, reel döviz kuru hesaplamalarında karşılaşılan sorunlar ve reel döviz kurundaki gelişmelerin analizinde dikkat edilmesi gereken noktalar ana başlıklar olarak izah edilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise döviz kuru politikaları ve dış ticaret konusu izah edilecektir. Döviz kuru politikaları; dış ticaret kısıtlamaları, döviz kontrolü ve kur ayarlamaları olmak üzere üç başlık altında incelenecektir. Kur ayarlamaları devalüasyon ve revalüasyon olmak üzere iki alt başlık olarak ele alınmış ve reel efektif döviz kuruyla ilişkilendirilmiştir. Bu noktada Türkiye'de kur politikasının gelişimi ve 1980 sonrasında uygulanan kur politikalarının incelenmesi önem arz etmektedir. Bahsedilen noktalar ikinci bölümde ana başlıklar olarak yer almıştır. Ayrıca uygulanan kur politikalarının Türkiye'nin dış ticareti açısından değerlendirilmesi konusu ise başka bir ana başlık olarak ikinci bölümde kullanılmıştır. Bu bağlamda, reel efektif döviz kuru endeksinin gelişimi

ve reel efektif döviz kurundaki gelişmelerin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi üzerinde durulmuştur.

Son olarak üçüncü bölümde ise reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için incelenmiştir. Çalışmada 1982:1-2005:2 dönemine ait üçer aylık verilerden yararlanılmıştır. Ekonometrik uygulama içermesi nedeniyle üçüncü bölüm diğer bölümlerden ayrılmaktadır. Öncelikle, daha önceki çalışmalarda hangi sonuçlara ulaşıldığını görmek için literatür incelemesi yapılmıştır. Ayrıca literatür incelemesi kısmında, yerli ve yabancı literatür ayırımına gidilmiştir. Çalışmada kullanılan ekonometrik metodolojide ise birim kök testleri ve koentegrasyon analizinden faydalanılmıştır. Klasik regresyon tahmin yöntemlerinin yerine, böyle bir metodoloji izlenmesinin nedeni, serilerin trend unsuru içermesinden dolayı ortaya çıkacak sahte regresyon ilişkilerinin önlenmek istenmesidir. Ayrıca reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki Türkiye için iki farklı modelde ele alınmıştır. Modellerden ilki, reel efektif döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişkiyi ifade etmekte, ikinci model ise reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KUR TANIMLARI ve REEL DÖVİZ KURU

Dünya üzerinde siyasi bağımsızlığını kazanan her ülke, milli bir para sistemine sahiptir. Ülke içinde geçerli olan para birimi ülkenin milli parası olmasına rağmen uluslararası işlemlerde en az iki değişik para birimi kullanılmaktadır. Döviz kuru, bir ülkenin parasının bir başka ülke parası cinsinden değerini ifade eder. Bu bölümde nominal döviz kuru, ikili reel döviz kuru, çoklu ya da efektif reel döviz kuru tanım ve formüllerine yer verilmekte ve nasıl yorumlanacakları konusuna açıklık getirilmektedir. Tanımlardan sonra, literatürde hala önemini koruyan konulardan biri olan reel döviz kurunun belirlenmesi üzerinde durulmaktadır. Reel döviz kurunun belirlenmesiyle ilgili çeşitli teoriler ve bakış açıları vardır. Bu teorilerden en çok kabul görmüş olanları izah edilecektir. Reel kur hesaplamaları ise dışsal reel kur, iki mallı içsel reel kur ve üç mallı içsel reel kur olarak üç ana başlık altında incelenecektir. Son olarak reel döviz kurundaki gelişmelerin analizinde dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde durulacaktır.

1.1. Nominal Döviz Kuru

Döviz kuru iki ülke parasının nispi fiyatıdır. Diğer bir ifadeyle, döviz kuru bir birim diğer parayı elde etmek için bir paradan ödenmesi gereken birim sayısını ifade etmektedir. İki paranın fiyatları oranı olması itibariyle nominal döviz kuru parasal bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Döviz kuru sistematik bir şekilde ilk olarak F. Machlup ve J. Robinson tarafından incelenmiştir (İyibozkurt, 2001: 310).

Ülkeler arasında karşılaştırma yapılabilmesi için fiyat ya da maliyet endekslerinin yerli ya da yabancı para cinsinden ifade edilmesi gerekmektedir. Nominal döviz kurunun yabancı para birimi başına ulusal para miktarı olarak ifade edilmesine “doğrudan kotasyon” yöntemi denir. $1\$=1.35\text{YTL}$ şeklindeki ifade doğrudan kotasyona örnektir. Ayrıca bu yöntem “Avrupa yöntemi” olarak da bilinir. Nominal döviz kuru, bir birim ulusal paraya tekabül eden yabancı para tutarıyla da ifade edilebilir. Bu uygulama ise “dolaylı kotasyon” veya “Amerikan

yöntemi” adını alır. Doğrudan kotasyon ifadesinde verilen döviz kuru, dolaylı kotasyonda $1\text{YTL}=1/1.35 \$$ şeklinde gösterilir.

Nominal döviz kuru, dolaylı kotasyon yöntemiyle ifade edildiğinde bu durum aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$E_d = 1/E_f$$

Burada E_d , yerli para cinsinden ifade edilen döviz kurunu; E_f ise yabancı para cinsinden ifade edilen döviz kurunu göstermektedir.

Bu eşitliğe göre, döviz kurunda bir yükselme, yabancı paranın değer kaybettiğini veya ulusal paranın değer kazandığını gösterir. Aksine, döviz kurunun düşmesi ise yabancı paranın değerinin yükseldiğini veya ulusal paranın değerinin düştüğünü gösterir.

1.2. Reel Döviz Kuru

Reel döviz kuru en basit tanımı ile ülkeler arasındaki enflasyon farklılıklarını göz önüne alacak şekilde hesaplanan döviz kurudur. Reel döviz kurları yalnız başına yorumlanamayan nominal döviz kurlarının aksine ülke ekonomisi ile ilgili daha fazla bilgi içermekte ve daha doğru bir gösterge olmaktadır. Önemi, bir ülkenin dış ticaretinde rekabet gücüne ilişkin olarak kullanılan bir gösterge olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Merkez Bankası bilançosu üzerindeki etkileri nedeniyle izlenecek olan para politikalarının oluşturulmasında dikkate alınmaktadır (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997:16).

1.2.1. İkili reel döviz kuru

Bir ülkenin ticari ilişki içinde olduğu diğer bir ülke ile ilişkilendirilmesi durumunda ikili reel döviz kuru kullanılmaktadır.

İkili reel döviz kuru, yerli ülke ile yabancı ülke fiyatlarını, temsili tüketim ya da üretim sepetlerini, yerli ya da yabancı para cinsinden ortak bir para birimine dönüştürerek yapılan karşılaştırmadır.

Reel döviz kurları bir ülkenin dış ticaretteki rekabet gücünü ölçer. İkili reel döviz kuru hesaplamaları, para bloku yapan ülkelerde ön plana çıkmaktadır.

Yerli para cinsinden ikili reel kur formülü;

$$R_d = (E_d \times P_f) / P_d$$

R_d : Yerli para cinsinden ifade edilen ikili reel kuru,

E_d : Yerli para cinsinden ifade edilen nominal döviz kurunu,

P_f : Yabancı ülkenin fiyatlar genel seviyesini,

P_d : Yerli ülkenin fiyatlar genel seviyesini ifade etmektedir.

R_d endeksinde bir artış ya da ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesi, yurtdışı malların yurt içi mallara göre pahalılaştığı anlamına gelir. Yerli mal ve hizmetlerin fiyat ya da maliyetlerinin, yabancı mal ve hizmetlere oranla azalması yerli ürünlerin rekabet gücünde bir artış olarak tanımlanır. Söz konusu endekste bir azalış ise ulusal parada reel olarak değer kazanımını ifade edecektir. Diğer bir ifadeyle yerli mal ve hizmetlerin fiyat ya da maliyetlerinin, yabancı mal ve hizmetlere oranla arttığını gösterecektir (Dornbusch ve Fischer,1998:160).

1.2.2.Çoklu ya da efektif reel döviz kuru

Bir ülkenin ticari ilişki içinde olduğu birden fazla ülke ile ilişkilendirilmesi durumunda çoklu ya da reel efektif döviz kuru kullanılır. Bu döviz kurunda ağırlıklandırma, endeks hesaplanmasında yer alan ülkelere belli ağırlıklar verilerek yapılır. Ağırlıklandırmada temel unsur, yabancı paralardan her birinin ülkenin uluslararası ticaretindeki önemidir.

Yerli para cinsinden reel efektif kur formülü aşağıdaki gibidir (Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 2004:17).

$$RER_d = \prod_{i=1}^m [E_d \times P_i]^{W_{it}} \times (1 / P_d)$$

Formülde yer alan kısaltmalardan;

RER_d : Geometrik ortalama yoluyla hesaplanan yerli para cinsinden ifade edilen reel efektif kuru,

E_d : Yerli para cinsinden ifade edilen nominal döviz kurunu,

P_d : Yerli fiyatlar genel seviyesini,

P_i : “i” ülkesindeki fiyatlar genel seviyesini,

m : Yerli ülkenin ticari ortaklarının ya da rakiplerinin sayısını,

W_{it} : Her ülkenin ($i = 1, \dots, m$) ağırlığını göstermektedir.

Ağırlıkların toplamı 1'e eşittir:

$$\sum_{i=1}^m W_{it} = 1$$

Çoklu ya da efektif kurun hesaplanmasında geometrik ortalama tercih edilmektedir. Aritmetik ortalama yoluyla da hesaplanabilen efektif kurda tercihin geometrik ortalamadan yana olmasının nedeni, geometrik ortalamanın, hesaplanması daha kolay olan aritmetik ortalamanın aksine simetriklik ve tutarlılık özelliklerine sahip olması, ayrıca baz yıldan etkilenmemesidir (Özkan,2003:7). Çoklu ya da efektif kur hesaplaması aşağıdaki örnekle izah edilebilir:

Örnek: Üç ülkenin kullanıldığı çoklu reel döviz kuru hesaplamasında; X,Y,Z ülkelerine ait yabancı paralardan her birinin, T ülkesinin uluslararası ticaretindeki ağırlığı sırasıyla 0.5, 0.3 ve 0.2'dir. Ayrıca bu ülkelere ait fiyatlar genel seviyesi %8, %3 ve %16'dır. T ülkesindeki fiyatlar genel seviyesi %12 iken çoklu reel döviz kurunu hesaplayabiliriz. (Bu ülkelere ait döviz kurları YTL cinsinden belirtilirse: $1YTL=1/1.60 E_x$, X ülkesine ait döviz kurunu; $1YTL=1/1.35 E_y$, Y ülkesine ait döviz kurunu ve $1YTL=1/2.25 E_z$, Z ülkesine ait döviz kurunu ifade etmektedir)

Çoklu reel döviz kurunu hesaplamada kullanılan formül yukarıda da belirtildiği gibi, $RER_d = \prod_{i=1}^m [E_d x P_i]^{W_{it}} x (1/P_d)$ şeklindeydi. Burada çarpım

sembolüyle(\prod) izah edilmek istenen; $[E_d x P_i]^{W_{it}} = a_i$ dersek, $\prod_{i=1}^3 a_i = a_1.a_2.a_3$

olacaktır. Buradan hareketle örnekte verilen değerler formülde yerine koyulursa;

$$RER_d = [(E_d x P_x)^{W_x} x (E_d x P_y)^{W_y} x (E_d x P_z)^{W_z}] x (1/P_d)$$

$$RER_d = [(1/1.60 x 0.08)^{0.5} x (1/1.35 x 0.03)^{0.3} x (1/2.25 x 0.16)^{0.2}] x (1/0.12)$$

$$RER_d = (0.223) x (0.318) x (0.589) x (8.33)$$

$$RER_d = 0.35 \text{ olacaktır.}$$

Ayrıca reel efektif döviz kurları iki eşdeğer yollu hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalarda reel efektif kur bileşenleri farklı yönlerden ele alınır ve yorumlamalar farklı bilgiler içerir. İlk yöntemde, yerli ülkenin ticari ortakları ya

da rakipleri ile ikili reel kurlarının geometrik ortalaması alınır. Bu durumda reel efektif kur; $RER_d = \prod_{i=1}^m [R_{di}]^{w_i}$ olacaktır.

İkinci yöntemde ise reel efektif kur, yerli ülkedeki nominal efektif döviz kuru (E_{ed}) ve yabancı ülkenin nispi efektif fiyat endeksinden (P_{cef}) hesaplanabilir. Nispi efektif fiyat endeksi, yerli ülkenin ticari ortak olduğu ülkelerin fiyat endekslerinin geometrik ağırlıklı ortalamasıdır. Bu yöntem formülle izah edilirse reel efektif kur;

$$RER_d = (E_{ed} \times P_{cef}) / P_d \text{ olacaktır.}$$

Her iki yöntemle bulunan reel efektif döviz kurları matematiksel olarak aynı sonucu vermektedir. Yalnızca kullanılan istatistiksel bilgiler farklılık göstermektedir. Kullanılan her iki yöntemde çeşitli faydaları vardır (Özkan, 2003:8). İlk yöntem döviz kurunu bir başka ülke parasına sabitleyen ülkelerde iki yönden yararlı olmaktadır:

a) Yerli para biriminin sabitlendiği ülkenin parası ile yerli para birimi arasındaki ikili reel kur, iki ülke arasındaki enflasyon farklılıklarına dayandırılarak izah edilebilmekte,

b) Reel efektif kurun, ikili reel kura oranla gösterdiği değişimler üçüncü dünya ülkelerindeki enflasyon ve döviz kuru hareketleri sayesinde anlamlandırılabilir.

İkinci yöntem ise nominal döviz kurlarında ve yabancı fiyat seviyelerindeki hareketleri analiz etmek açısından önem taşımaktadır.

1.3.Reel Döviz Kurunun Belirlenmesi

Reel döviz kurunun belirlenmesi, literatürde hala önemini koruyan konulardan biridir. Bu konuyla ilgili olarak kısa ve uzun dönemde çeşitli teoriler ve bakış açıları vardır. Bu teorilerin en çok kabul görmüş olanları satınalma gücü paritesi hipotezi, parasalcı yaklaşım, portföy yaklaşımı, üretkenliği baz alan yaklaşım ve ödemeler dengesi yaklaşımıdır.

1.3.1.Satınalma gücü paritesi hipotezi

Döviz kurunun belirlenmesinde satınalma gücü paritesi en çok kabul gören teorilerden biridir. Bu hipotez Gustav Cassel tarafından 1922 yılında ortaya atılmıştır (Seyidoğlu, 2001:370). Dünyada benzer malların benzer fiyatlardan satılması ilkesini temel alan bu hipotez, mutlak ve nispi satınalma gücü paritesi olarak iki kısımda incelenecektir.

1.3.1.1.Mutlak satınalma gücü paritesi

Mutlak satınalma gücü paritesine göre iki ÷lke arasındaki nominal kur, aynı mal sepetine ait yerli fiyatların yabancı fiyatlara oranıdır. Bu hesaplama yöntemi tek fiyat yasasına dayanmaktadır.

Tek fiyat yasası, aynı para birimi cinsinden bir malın fiyatının bütün ÷lkelerde aynı olmak zorunda olduğunu ifade etmektedir. İki ÷lke örneği üzerinden tek fiyat yasası ifade edilirse, i malı için kurulan denklem;

$$p_{id} = E_d \times p_{if}$$

olacaktır.

p_{id} : i malının yerli ÷lke'deki fiyatı,

p_{if} : i malının yabancı ÷lke'deki fiyatı,

E_d : Yerli ÷lke'deki döviz kurunu ifade etmektedir.

Tek fiyat yasası, altın, bono ve hisse senedi piyasalarında geçerli olabilmektedir. Bu piyasalarda hızlı sermaye giriş ve çıkışları arbitraj olanağını ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle sermaye piyasası mallarının fiyatları dünya piyasalarında eşit hale gelebilmektedir.

Ancak mal piyasalarındaki durum, sermaye piyasalarından farklıdır. Tek fiyat yasasının geçerli olabilmesi için malların ticarete konu olan mallar olması, ÷lkeler arasında ticaret ve arbitraj engellerinin olmaması, taşıma maliyetlerinin olmaması ayrıca ticarete konu olan malların tam homojen olması gerekmektedir.

Mutlak satınalma gücü paritesi tek fiyat yasasının döviz piyasalarına uygulanmış halidir. Mutlak satınalma gücü paritesi aşağıdaki denklemle ifade edilebilir:

$$E_d = \rho_d / \rho_f$$

ρ_d : Tüketim sepetinin yerli ülkedeki fiyatı,

ρ_f : Tüketim sepetinin yabancı ülkedeki fiyatıdır.

Mutlak satınalma gücü paritesine göre iki ülke arasındaki döviz kuru, iki ülkenin yerli fiyat seviyelerinin oranıdır. Mutlak satınalma gücü paritesi, döviz kurlarına dönüştürülmüş fiyat düzeylerinin ülkeler arasında aynı olması gerektiğini ifade etmektedir. Ülkeler arasında fiyatların farklı olması durumunda nominal döviz kurundaki değişimler bu farkı ortadan kaldıracaktır. Satın alma gücü paritesinin geçerli olması halinde nominal döviz kuru değişimler gösterecek ancak reel kur değişim göstermeyeceğinden ülkelerin uluslararası rekabet gücü bu durumdan etkilenmeyecektir (Doğanlar ve Özmen, 2000:111-121).

Mutlak satınalma gücü paritesinin geçerli olabilmesi için bir takım şartlar gereklidir. Bunlar, iki ülkenin tüketim sepetlerindeki malların ticarete konu olması, aynı ağırlığa sahip olması, tüketim sepetindeki her malın fiyatlarının ülkeler arasında eşitlenmiş olması ve iki ülkenin tüketim sepetlerinde aynı malların yer alması gibi unsurlardır.

Ancak ülkelerin tercihlerinden kaynaklanan farklılıklar, ülkeler arasında aynı tüketim sepetlerini elde etmeyi güçleştirmektedir. Mutlak satınalma gücü paritesinin geçerli olması için gerekli koşulların kısıtlayıcı unsur olması, nisbi satın alma gücü paritesini gündeme getirmiştir.

1.3.1.2.Nispi satınalma gücü paritesi

Nispi satınalma gücü paritesinde, mutlak satınalma gücü paritesinin aksine ülkelerin fiyat seviyelerinden çok fiyat seviyelerindeki değişimler önemlidir. Yani denge kurundaki yüzde değişim, iki ülke fiyat seviyelerinin yüzde değişimleri arasındaki farka eşit olmalıdır.

Formülle ifade edilirse,

$$\% \Delta E_d = \% \Delta P_d - \% \Delta P_f$$

$\% \Delta P_d$: Yerli ülkedeki fiyat seviyesinin yüzde değişimi,

$\% \Delta P_f$: Yabancı ülkedeki fiyat seviyesinin yüzde değişimi,

$\% \Delta E_d$: Yerli ülkedeki döviz kurunun yüzde değişimini göstermektedir.

Yukarıdaki formülden de anlaşılacağı üzere döviz kurundaki yüzde değişim iki ülke arasındaki enflasyon değişimlerine bağlı olmaktadır. Kur değişimleri enflasyon farklarını karşıladığı için reel kur sabittir.

Nispi satınalma gücü paritesi sağlandığında reel kurun değişmiyor olması ülkeler arasında rekabet gücünün aynı kalabileceği anlamına gelir. Reel şoklar ve paranın etkinliği kısa dönemli ise satınalma gücü paritesinden kısa dönemli sapmalara, uzun dönemli ise kalıcı sapmalara neden olabilir. Her ne kadar satınalma gücü paritesinin dayandığı teori ilgi çekici olsa da, veriler, kısa ve orta dönem kur belirlenmesinde bu teoriyi desteklememektedir (Dinçer, 2005:13) Ampirik çalışmalar zaman, ülke ve fiyat endeksi seçimine oldukça duyarlıdır. Satınalma gücü paritesinin sağlanamamasının nedenlerini aşağıdaki gibi sıralanmaktadır: (Seyidoğlu, 2001:111)

a) Bu teorinin arkasındaki varsayımlardan biri bireylerin farklı fiyatlara satılan malları diledikleri gibi ihraç ve ithal edebilmesidir. Bu sağlanması kolay olmayan bir varsayımdır. Diğer taraftan yerel piyasaların nispi olarak oligopolistik olması fiyat farklılığını getiren temel nedenlerden biridir.

b) Satınalma gücü paritesinin sağlanması için gerekli olan bir başka koşul ise devlet müdahalesinin olmamasıdır. Yani ihracat ve ithalatta kotaların, vergilerin ve tarifelerin kalkması gerekmektedir.

c) Ticaret dışı sektörlerin üretkenlik farklılıkları satınalma gücü paritesinden sapmalara neden olabilir.

d) Zevkler ve tercihler ülkeler arasındaki farklılaşabilir.

e) Piyasa yapısından kaynaklanan farklılıklar döviz kuruna da yansiyabilir.

1.3.2.Parasalıcı yaklaşım

İki para birimi arasında gönüllü bir işlem gerçekleştiğinde, bu durum bir para biriminde talep fazlası diğer para biriminde ise arz fazlası olduğunu gösterir. Eğer para birimindeki talep fazlasının nedenleri ortaya çıkarılırsa kur belirlenmesinde parasalıcı yaklaşımın temelleri anlaşılabilir.

Parasalıcı yaklaşım satınalma gücü teorisinin ve miktar teorisinin bir uzantısıdır. Satınalma gücü paritesi hipotezi, kuru iki mal arasındaki nispi fiyat olarak belirlerken, parasalıcı yaklaşım iki para arasındaki nispi fiyat olarak kabul eder.

Parasalıcı yaklaşıma göre, yerel para birimine olan talebi artıran faktörler, örneğin gelir artırıcı veya faizleri azaltıcı faktörler, yabancı piyasada yerel para biriminin fiyatını artırır. Ancak bu yaklaşım, daha standart olan ticaret ve sermaye teorileriyle çatışmaktadır.

Reel döviz kurunun belirlenmesinde parasalıcı yaklaşımı aylık veriler kullanarak test eden bir takım çalışmaların ulaştığı sonuçlar bu teoriyi desteklemektedir. Ancak bu konuda Dornbusch'un üç aylık veri kullanarak, Bilson'ın ise aylık veri kullanarak gerçekleştirdikleri ekonometrik analizler parasal yaklaşımı destekler nitelikte değildir (Bilson, 1978:48-75, Pilbeam, 2001: 62). Ancak bu çalışmalarda örneklem seti analizlerin gerektirdiği anlamda yeterli bilgiler taşımadığından ekonomistler farklı teorilere yönelmek yerine, farklı ekonometrik analizlere yönelmiş ve bunun sonucunda parasalıcı yaklaşımı savunan bulgular elde etmişlerdir.

1.3.3.Portföy yaklaşımı

Portföy yaklaşımında ekonomik ajanlar, yerli ve yabancı varlıklar yer almaktadır. Ekonomik ajanlar yerli ve yabancı varlıklardan portföy oluştururlar. Bu araçlar arasında beklenen getirisi en yüksek olan ekonomik ajanlar tarafından tercih edilir. Bu davranış döviz kurunun belirleyicisidir. Portföy yaklaşımı modeli, kuru etkileyen faktörlerin kapsamlı analizinin yapılabilmesine imkan vermesi açısından önemlidir.

Portföy yaklaşımı alanındaki çalışmalar iki önemli metodolojik sorun içermektedir. Sorunlardan ilki çalışmalara kullanılacak olan verilerin kısıtlı

olmasıdır. Çünkü ekonomik ajanların ellerindeki finansal varlıkları para birimine göre inceleyebilmek oldukça zordur. Bu yüzden analizler farklı değişkenler kullanarak yapılmakta, kullanılan her veri tam olarak istenileni veremediği için birtakım varsayımların yapılmasını gerekli kılmaktadır. İkinci sorun ise durağan bir varlık talebi fonksiyonu elde etmenin zor olmasıdır. Bu nedenlerden dolayı portföy yaklaşımını kur belirlemede kullanan ekonomistler, ampirik çalışmaların bu yaklaşımı desteklemediği bulgusuna ulaşmışlardır (Dinçer, 2005: 16).

1.3.4. Üretkenliği baz alan yaklaşım

Üretkenliği baz alan yaklaşım Balassa – Samuelson etkisini yansıtmaktadır. Ancak, bu teoremin temelleri David Ricardo'nun ekonomik büyüme ile birlikte ticarete konu olmayan malların fiyatının ticarete konu olan mallara göre daha fazla artacağı hipotezine dayanmaktadır. Böylece, zengin ülkeler daha yüksek fiyat seviyelerine sahip olmaktadır.

Üretkenliği baz alan yaklaşıma göre, teknolojik gelişme ticarete konu olan malların üretildiği sektörde, ağırlık kazanmaktadır. Sektörlerdeki üretkenlik ise birim işçi maliyetinde düşüşe neden olmaktadır. Bu durum işgücüne olan talebi artırarak ekonomi genelinde ücretlerin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca ticarete konu olan mallar rekabete maruz kaldıklarından bu malların fiyatları uluslararası fiyatlar üzerinden belirlenmektedir. Ticaret dışı malların fiyatları ise yurt içi piyasalarda belirlenmekte ve artan ücretlerle birlikte yükselmektedir. Bu durum para biriminin değer kazanmasına neden olmaktadır. Zengin ülkeler teknolojik açıdan üretken olduklarından bu ülkelerde tüketici fiyat endeksleri daha yüksek değerlerde seyretmektedir.

Üretkenlik farklılıkları ilk olarak Balassa tarafından reel kur değerlendirilmesinin önemli bir nedeni olarak bulunmuştur. Reel döviz kurunun değer kazanmasında üretkenliğin etkin olup olmadığı Edison ve Klován, De Gregorio ve Wolf, ayrıca Chinn tarafından test edilmiş ve üretkenliğin etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Edison ve Klován, 1987:309 – 333, De Gregorio ve Wolf, 1994:1-10, Chinn, 1997:1-25). Ancak Balassa – Samuelson etkisini ölçen çalışmaların ortak varsayımı üretim faktörlerinin sektörler ve ülkeler arasında mobil olduğudur. Bu

varsayım her zaman gerçekleşmeyebilir. Bu da ticarete konu olan ve olmayan malların talepleri ve fiyatları konusunda farklılık yaratabilir.

1.3.5.Ödemeler Dengesi Yaklaşımı

Ödemeler dengesi yaklaşımının temelinde iç ve dış dengenin sağlanması fikri yer almaktadır. İç denge, ekonominin tam istihdam durumunda yani doğal işsizlik oranında olduğunu varsaymaktadır. Bu işsizlik oranında reel ücretlerin değişmesi için herhangi bir baskı yoktur. Dış dengedeki amaç ise ödemeler dengesinde dengenin sağlanmasıdır (İyibozkurt, 2001:414).

Ödemeler dengesi yaklaşımı hem satınalma gücü paritesini hem de pariteden sapmaları açıklayabilmektedir. Satınalma gücü paritesiyle karşılaştırıldığında ülkenin döviz işlemlerine etki eden tüm faktörleri kapsamaktadır. Oysaki satınalma gücü paritesi sadece fiyat hareketlerini ele almaktadır. Ancak bu yaklaşım da bir takım problemler içermektedir. Doğal işsizlik oranı tam olarak açıklanamamakta ve dış dengeyle tutarlı bir döviz kurunun belirlenmesi oldukça zor olmaktadır. Özellikle de kısa dönemli döviz kuru değişimlerinin bu yaklaşımla açıklanması oldukça zor görünmektedir.

1.4. Reel Döviz Kuru Hesaplama Yöntemleri

Reel döviz kuru hesaplamaları; dışsal reel kur, iki mallı içsel reel kur ve üç mallı içsel reel kur olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

1.4.1. Dışsal reel döviz kuru hesaplamaları

Dışsal reel döviz kuru, bir ülkedeki fiyatlar genel seviyesi ile yabancı ülkedeki fiyatlar genel seviyesinin oranlanması yoluyla elde edilen bir hesaplama. Hesaplamalarda fiyat endeksi olarak tüketici fiyat endeksi(TÜFE) ya da gayri safi yurtiçi hasıla(GSYİH) deflatörü kullanılmaktadır. Endeksler nominal kur ile yerli yada yabancı para birimine dönüştürülmektedir.

Dışsal reel kur hesaplamalarında bir takım sorunlarla karşılaşılabilir. Hesaplamalarda hangi fiyat ya da maliyet endeksinin alınacağı, çoklu ülke karşılaştırmalarında ülkelerin hangi ağırlıklarla alınacağı ve bu ağırlıkların nasıl

hesaplanacağı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda aksaklıklara neden olmaktadır (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997:18-19) .

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere farklı olarak dışsal reel kur hesaplamalarında zorluk çekmektedirler. Çünkü gelişmekte olan ülkeler kayıtdışı ticaret, ticari yapıda farklılıklar ve paralel döviz piyasaları gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Ayrıca, birçok gelişmekte olan ülke için farklı fiyat ve maliyet endekslerine ulaşmak güçleşmekte, bu nedenle de hemen hemen tüm gelişmekte olan ülkeler için ulaşılabilir veriler olan TÜFE ve GSYİH deflatörü hesaplamalarda tercih edilmektedir (Ellis, 2001:11).

Dışsal reel döviz kuru hesaplamaları temel olarak satınalma gücü paritesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak hesaplamalar zaman içerisinde değişim göstermiştir. Satın alma gücü paritesi hipotezine daha önce değinildiği için burada tekrar ele alınmayacaktır. Bu nedenle dışsal reel kur hesaplamaları, Mundell-Fleming Modeli ve Ticari Malların Rekabetçiliği Modeli başlıklarıyla incelenecektir.

1.4.1.1. Mundell – fleming modeli

Mundell – Fleming modeli toplam üretim maliyetlerini ifade eden bir yaklaşımdır. Model, her ülkenin tek toplu mal ürettiğini ve yapılan üretim üzerinden hem tüketim hem de ihracat yaptıklarını varsaymaktadır. Malın fiyatını GSYİH yansıtmaktadır. Her ülkenin malının fiyatı üretim maliyetine bağlı olarak belirlenmektedir. Mundell- Fleming modeli hem ticari hem de ticari olmayan tüm malların üretimindeki rekabetçiliği ölçücü olmaktadır. Mundell-Fleming modeline göre hesaplanan reel döviz kuru formülle ifade edilirse: (Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 2004:17).

$$MFR_f = (E_f \times GNP_{D_d}) / GNP_{D_f}$$

MFR_f : Mundell – Fleming modeli ile hesaplanan yabancı para cinsi üzerinden reel kuru,

E_f : Yabancı para cinsi üzerinden ifade edilen nominal kuru,

GNP_{D_d} : Yerli gayri safi yurt için hasıla deflatörünü,

GNP_{D_f} : Yabancı gayri safi yurtiçi hasıla deflatörünü, ifade etmektedir.

Bu modelde, bir ülkedeki GSYİH ve ihracat tek bir mal demetini ifade etmektedir. Yerli ülkenin ihracat fiyatlarının, yerli ülkenin GSYİH ile yabancı ülkenin ithalat fiyatlarının da yabancı ülkenin GSYİH ile paralel hareket edeceği varsayılmaktadır. İhracat ve ithalatın yabancı fiyatlar üzerinden tanımı ise şu şekilde olmaktadır.

$$E_f \times \text{GNPD}_d = (E_f \times \rho_{x,d}) = \rho_{x,f}$$

$$\text{GNPD}_f = \rho_{Mf}$$

Burada;

$\rho_{x,d}$: Yerli ülkenin yerli para birimi üzerinden ihracat fiyat deflatörünü,

$\rho_{x,f}$: Yerli ülkenin yabancı para birimi üzerinden ihracat fiyat deflatörünü,

ρ_{Mf} : Yabancı ülkenin yabancı para birimi üzerinden ithalat fiyat deflatörünü göstermektedir.

Aslında Mundell – Fleming modelinde reel kur ile ticaret haddi arasında hiçbir fark bulunamamaktadır. Yerli ülkenin ihracat fiyat deflatörü yerli ülkenin GSYİH deflatörüne, yabancı ülkenin ithalat deflatöründe o ülkenin GSYİH deflatörüne paralel olduğu varsayılmaktadır. Yapılan düzenlemelerden sonra Mundell – Fleming modeliyle hesaplanan reel döviz kuru aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$\text{MFR}_f = \rho_{x,f} / \rho_{Mf} = \text{Ticaret Haddi}$$

Mundell – Fleming modeli farklı ürün ticaretine sahip olan gelişmiş ülkeler için uygundur. Çünkü bu ülkelerde ticaret hadleri farklılık göstermemektedir. TÜFE ve GSYİH deflatörleri paralel hareket etmektedir (Özkan, 2003:13).

1.4.1.2. Ticari malların rekabetçiliği modeli

Ticari malların rekabetçiliği modeli reel döviz kurunu, aynı para birimi üzerinden bir ülkedeki ticari malları üretme maliyetinin yabancı bir ülkedeki ticari mal üretim maliyetine olan oran olarak ifade eder. Model satın alma gücü paritesi ve Mundell – Fleming modellerinden farklı endeksler kullanmaktadır. Tüm mallar için fiyat ve maliyet endeksleri almak yerine ticari mallar için yerli ve yabancı ülkedeki çıktı fiyatı, üretim maliyeti ya da faktör maliyeti endeksleri tercih edilmektedir. Ancak ticari malların üretiminde rekabetçiliğin ölçüsünü bulmak zordur. Gelişmekte olan ülkelerde ise verilere ulaşabilmek için ticari mallarda

birim işgücü maliyetinden, toptan eşya fiyat endekslerinden, imalat katma değer deflatörlerinden ve ihracat birim değerlerinden faydalanılabilir (Ellis, 2001:12).

1.4.2. İki mallı içsel reel döviz kuru hesaplamaları

İki mallı içsel reel kur hesaplamaları gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Ticarete konu olan malların fiyatlarının, ticarete konu olmayan malların fiyatlarına oranını ifade eder (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997:17)

$$R_d = \rho_t / \rho_n$$

Formüle yer alan;

R_d = Yerli para cinsinden reel kuru,

ρ_t = Ticari malların fiyatlarını,

ρ_n = Ticari olmayan malların fiyatını ifade etmektedir.

Yukarıdaki reel kur formülü, ticari olan ve olmayan malların üretim ve tüketimleri hakkında bilgiler vermektedir. Ticari malların fiyatları arttığında ticari mallar sektörü kârlı hale geleceğinden ekonomideki kaynaklar ticari olmayan mallar sektöründen ticari mallar sektörüne kayacaktır. Tüketim açısından ticari olan mallar daha pahalı hale geleceğinden tüketiciler bu mallara olan taleplerini kısarak ticari olmayan mallara olan taleplerini artıracaklardır. Harcamaların ticari olan mallardan, ticari olmayan mallara kayması ise o ülkenin cari işlemler dengesinin iyileşmesine sebep olacaktır.

1.4.3. Üç mallı içsel reel döviz kuru hesaplamaları

Üç mallı içsel reel kur hesaplamaları, iki mallı içsel reel kur hesaplamalarında görülen eksiklikleri gidermeye yönelik bir yöntemdir. İki mallı içsel reel kur hesaplamalarında ticari olan ve ticari olmayan mallar ayrımına gidilmektedir. Ancak ticari mallar içinde ihraç ve ithal edilebilir malların olduğu göz ardı edilmektedir. Bu durum ihraç edilen malların ithal edilen malların fiyatına oranı olan ticaret haddinin üstü kapalı olarak sabit alınmasına neden olmaktadır. Oysa ihraç ve ithal edilen mallar farklı mallardan oluşmakta ve farklı fiyat hareketleri göstermektedir.

Üç mallı içsel reel kur hesaplamaları, iki mallı içsel reel kur hesaplamalarındaki eksiklikleri dikkate alarak ihraç edilebilir, ithal edilebilir ve

ticari olmayan mallar ayırımına gitmiştir. Hesaplamalarda iki tane içsel reel kur vardır (İyibozkurt, 2001:125).

Bunlardan ilki, ihraç edilebilir malların ticari olmayan malların fiyatlarına oranını gösteren içsel reel kurdur.

$$R_1 = \rho_x / \rho_n$$

R_1 , birinci içsel reel kuru ifade etmekte, aynı zamanda ihraç edilebilir malların üretim ve tüketiminin ticari olmayan mallara göre içsel fiyat rekabetini göstermektedir. ρ_x , ihraç edilebilir malların fiyatlarını; ρ_n , ticari olmayan malların fiyatlarını yerli fiyat birimi üzerinden göstermektedir.

İçsel reel kurlardan ikincisi ise, ithal edilebilir malların ticari olmayan malların fiyatlarına oranı olan reel kurdur.

$$R_2 = \rho_M / \rho_n$$

R_2 , ikinci içsel reel kuru; ρ_M , ithal edilebilir malların fiyatlarını; ρ_n , ticari olmayan malların fiyatlarını göstermektedir.

Bu iki içsel reel kurdan da ticaret haddine ulaşılmaktadır (İyibozkurt, 2001:125).

$$R_1 = \rho_x / \rho_n = (\rho_x / \rho_M) \times (\rho_M / \rho_n)$$

$$R_1 = \rho_x / \rho_n = (\rho_x / \rho_M) \times R_2$$

$$RK_1 = NBTT \times RK_2$$

NBTT, net trampa ticaret haddini göstermektedir.

Üç mallı içsel reel kur hesaplamalarında karşılaşılan sorun, tek bir içsel reel kurun hesaplanamamasıdır. Ekonomik literatür, ihraç edilebilir ve ithal edilebilir mallar için reel kurları aritmetik ortalama yada ağırlıklı geometrik ortalama yoluyla hesaplayarak söz konusu sorunu gidermeyi hedefleyen çalışmalar içermektedir (Özkan, 2003:15).

1.5. Reel Döviz Kuru Hesaplamalarında Karşılaşılan Sorunlar

Bir ülke genellikle uluslararası piyasalarda birden fazla ülke ile hem rekabet hem de ticaret ilişkisi içinde olduğu için reel döviz kurunun bu gerçeği yansıtan efektif endeks olarak hesaplanması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda hesaplanan gösterge, reel efektif döviz kuru (REDK) olarak tanımlanmaktadır. REDK'nın hesaplanmasında, hangi ülkelerin endekse dahil edileceği, bu ülkelerin

endeks içindeki görelî ağırlıklarının nasıl tespit edileceği, hangi fiyat endekslerinin kullanılacağı, baz yılının ve hesaplama yönteminin seçimi aydınlatılması gerekli temel kavramsal konulardır (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997:16).

Endeks oluşturulurken kullanılacak ağırlıkların ve fiyat endekslerinin seçimi hesaplanan reel efektif döviz kuru endeksi (REDKE) serisinin hangi amaçla kullanılacağına bağlıdır. Ana amaç döviz kuru hareketlerinin ithal edilen malların yurtiçi fiyatlarına olan etkisini araştırmak ise, ithalat paylarına dayalı bir ağırlıklandırma ile oluşturulan bir endeksin kullanılması daha uygun olabilir. Buna karşılık ana amaç, döviz kuru hareketlerinin ülkenin dış borcu üzerindeki etkisini saptayabilmek ise, yabancı para cinslerinin dış borç içindeki paylarına dayalı bir endeksin kullanılması tercih edilebilir. Genellikle, REDKE'nin hem ihracat hem de ithalat piyasalarındaki rekabet gücünü yansıması tercih edilmektedir.

1.5.1. Ülke ve ağırlıkların seçimi

Reel efektif döviz kuru endeksinin hesaplanmasında tartışılan önemli konulardan bir tanesi endekse dahil edilmesi gereken ülkeler ve bu ülkelerin görelî ağırlıklarının seçimidir. Prensip olarak, yurtiçi üreticilerle doğrudan ve dolaylı yoldan rekabet içinde olan ülkelerin endekse dahil edilmesi düşünölmelidir. Ancak pratikte, kullanılacak verilerin kısıtlı olması endekse dahil edilecek ülkelerin sayısını sınırlayan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Endekse, ülkenin ticari ilişki ve rekabet içinde bulunduğu ana ülkeler dahil edildiği sürece, görelî ağırlığı küçük olan ülkelerin dahil edilip edilmemesinin endeks üzerinde kayda değer bir etkisi olmayacaktır. Bu nedenle temel ülkeler endeks içinde yer aldığı sürece, ülke kapsamı probleminin önemi azalmaktadır (Ellis, 2001:15).

Endekse dahil edilen ülkelerin görelî ağırlıklarının hesaplanması ülke seçimine kıyasla daha karmaşık bir konudur. Ağırlık seçiminde başvuru olan en kolay yol, görelî ağırlıkların ticaret paylarına göre hesaplanmasıdır (TCMB, 2006:3). REDKE'nin hem ihracat hem de ithalat piyasalarındaki rekabet gücünü yansıması tercih edildiğinden, ağırlıkların belirlenmesinde sadece ithalat veya ihracat değil, toplam ihracat akışı göz önüne alınmaktadır. Ticaret ağırlıklarına

dayalı ağırlık seçiminin en önemli eksikliklerinden birisi, üçüncü ülkelerden kaynaklanan dolaylı rekabeti göz ardı ederek, ülkenin uluslararası piyasalarda karşılaştığı rekabeti olduğundan düşük göstermesidir. Uluslararası Para Fonu tarafından hesaplanan Toplam Rekabet Gücü Ağırlıkları (Total Competitiveness Weights – TCW) sadece iki ülke arasındaki ticaret akışını değil, üçüncü ülkelerden kaynaklanan rekabeti de dikkate alarak rekabet gücünün daha gerçekçi bir şekilde yansıtılmasına imkan vermektedir.

1.5.2. Fiyat endekslerinin seçimi

REDKE'nin hesaplanmasında karşılaşılan diğer bir önemli nokta yurtiçi ve yurtdışı fiyat endekslerinin seçimidir. Bu alanda yapılan çalışmalar, çeşitli endekslerin kullanımını öne sürmüşlerdir. Bunlar ithalat ve ihracat fiyatları, tüketici fiyatları, üretici fiyatları, GSYİH deflatörü ve birim ücret endeksidir. Önerilen endekslerin avantaj ve dezavantajları kısaca açıklanacaktır.

1.5.2.1. İhracat fiyat endeksleri

İhracat fiyatına dayalı REDKE, ülkenin rekabet gücünü yansıtan faydalı bir gösterge olduğu halde, örnekleme yanlılığı probleminin varlığı bu endekse dayalı REDKE'nin kullanımını sınırlamaktadır. İhracat fiyat endeksleri sadece ticarete konu olan malları, cari döviz kuru üzerinden içermekte buna karşılık potansiyel olarak daha cazip bir döviz kuru üzerinden ticareti söz konusu olabilecek malları gözardı etmektedir (TCMB, 2006:4). Diğer bir deyişle ihracat fiyat endeksleri döviz kurunun bir fonksiyonu olma eğilimindedir. Diğer fiyat endeksleri de benzer bir şekilde örnekleme yanlılığı problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak bu problemin önemi ticarete konu olmayan malların endeks içinde varlığı oranında azalmaktadır.

Buna ilave olarak ihracat fiyatına dayalı REDKE, ülkenin rekabet gücündeki dalgalanmaları olduğundan daha az göstermesi problemi ile de karşı karşıyadır. Bunun sebebi ise ihracatçıların piyasaya dayalı fiyat belirlemeleri sonucunda, kısa vadede döviz kurundaki dalgalanmaların yabancı para cinsinden alım yapan müşterilerine yansıtılmaması ve böylece döviz kurundaki

dalgalanmaların etkisinin sadece kâr marjına ve yerli para cinsinden ifade edilen ihracat fiyatına yansımadır (Öztürk, 1993:52-53).

1.5.2.2. Tüketici fiyat endeksi

En yaygın olarak kullanılan fiyat endeksi olan tüketici fiyatları endeksini aşağıdaki faktörler cazip kılmaktadır (TCMB, 2006:5).

a) TÜFE farklı ülkeler arasında karşılaştırılabilme olanağı sağlayan geniş bir mal sepetine sahiptir.

b) Çoğu ülkede TÜFE, kolay ulaşılabilir, güncellenme ve yayımlanma sıklığı oldukça yüksek bir fiyat endeksidir.

c) TÜFE, ticarete konu olan malların fiyatların uluslararası ticaret sonucunda eşitleneceği varsayımı altında, ticarete konu olmayan malların görelî fiyat değişmelerini daha iyi gösterme imkanına sahiptir.

Yukarıda değinilen olumlu noktalara karşın TÜFE'nin üç ana dezavantajı da bulunmaktadır (TCMB, 2006:5).

a) Tüketici fiyatları vergiler, fiyat kontrolleri ve sübvansiyonlardan oldukça fazla etkilenmektedir.

b) TÜFE'nin içerdiği bazı malların özellikle gıda ürünlerinin, fiyatları büyük dalgalanmalar göstermekte ve hesaplama hatalarına yol açmaktadır.

c) TÜFE'de ticarete konu olamayan malların ağırlığının fazla olması dış ticarete konu olan mallar için gösterge niteliğini olumsuz etkilemektedir.

1.5.2.3. Üretici fiyat endeksi

Üretici fiyat endeksi (ÜFE) ihracat rekabetini ölçmek için oldukça sık kullanılan bir fiyat endeksidir. ÜFE çoğunluğu ticarete konu olan mallardan oluşan geniş bir mal grubunu kapsamakta ve sadece fiyat değişimlerini ölçmektedir (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997:18). Buna karşılık bahsedilen fiyat endekslerinin iki ana dezavantajı bulunmaktadır:

a) Ülkeler arasında ÜFE'nin oluşturulması büyük farklılıklar göstermekte ve TÜFE kadar kıyaslanabilir olmamaktadır.

b) ÜFE, uluslararası rekabette görelî olarak daha az önem taşıyan hammadde ve ara mallara daha fazla ağırlık vermektedir.

1.5.2.4. Birim ücret endeksi

Birim ücret endeksi baz alınarak hesaplanan reel kur endeksleri literatürde daha çok gelişmiş ülkeler arasındaki rekabeti ölçme açısından kabul görmekte ve bu ülkeler için yapılan hesaplamalara dahil edilmektedir. Ancak birim ücretlerin görece fiyatlar için kullanılması gelişmekte olan ülkeler açısından: (TCMB, 2006:6)

- a) Üretimde kullanılan ara malının ülkeler arasında farklılaşması,
- b) İşgücü kullanım yoğunluğu ve verimliliğin ülkeler arasında değişiklik göstermesi,
- c) Üretim ve işgücü piyasalarına ilişkin verilerde yaşanan sorunlar sebebiyle birim ücret verisinin de önemli istatistiksel hata içerme olasılığı,

nedenlerinden dolayı yanıltıcı olmaktadır.

1.5.2.5. Gayrisafi yurtiçi hasıla deflatörü

GSYİH deflatörü, yurtiçinde ticarete konu olmayan tüm malların maliyetlerini en geniş biçimde kapsayan bir gösterge olması açısından önemlidir. Ancak ticarete konu olmayan malların çokluğu ülkeler arası karşılaştırma yapma imkanını zorlaştırmaktadır. Ayrıca oldukça gecikmeli yayınlanması da GSYİH deflatörünün yaygın bir şekilde kullanılmasını kısıtlayan bir faktör olmaktadır (Ellis, 2001:16).

1.5.3. Baz yılın seçimi

REDKE'nin ekonomik olarak doğru yorumlanabilmesi baz yılının seçimi ile yakından ilgili olan bir konudur. Endekse temel oluşturan yılın, ekonominin iç ve dış dengelerinin sağlandığı bir yıl olması gerekir. Çünkü bir önceki dönemlere bakılarak yapılacak kıyaslamalar her zaman doğru olamayacaktır. Uygulamalarda seçilen baz yılı ve kullanılan fiyat endekslerine bağlı olarak REDKE hesaplamaları çok farklı sonuçlar verebilmektedir (Keyder, 2003:77 – 84).

1.5.4. Hesaplama yöntemi seçimi

REDKE oluşturulurken kullanılan farklı ağırlıklandırma yöntemleri endeks değerleri üzerinde oldukça önemli değişiklikler yaratabilmektedir. Literatürde üç değişik ağırlıklandırma tekniği kullanılmaktadır. Bunlar aritmetik ortalama, harmonik ortalama ve geometrik ortalama.

Aritmetik ve harmonik ortalama kavram olarak birbirine oldukça yakındır. Harmonik ortalamanın kullanımı, değişim oranlarından oluşan seriler söz konusu olduğunda önerilmektedir. Her iki yöntemde baz yılına oldukça duyarlı olduğundan baz yılı değiştikçe endeks değeri farklılaşmaktadır. Buna ilave olarak, göreceli fiyatlar ve/veya nominal kurlardaki değişimlerin ilk iki yöntemle hesaplanan endeks değerlerine etkisi simetrik değildir. Yeni yerli para birimindeki değerlendirme ve değer kaybı endeksi aynı oranda değiştirmemektedir. Bu iki ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak oluşturulan endeks, içinde ağırlığı fazla olan para birimindeki değişikliğin etkisini daha fazla yansıtmaktadır (TCMB, 2006:8).

Aritmetik veya harmonik ortalama ile hesaplanan endeksin ana avantajı ise, ekonomik olarak yorumlanabilmesidir. Bu şekilde hesaplanan endeks değerleri her para birimi için ayrıştırılabildiğinden, yerli paranın hem döviz kuru sepeti hem de sepet içindeki her bir para birimi karşısındaki göreceli durumu hakkındaki bilgi sahibi olmak mümkündür.

Geometrik ortalama ise hem matematiksel hem de istatistiksel olarak daha uygun kabul edilmektedir. Bu metodun, aritmetik veya harmonik ortalama ile kıyaslandığında üç ana avantajı bulunmaktadır (TCMB, 2006:9).

a) Aritmetik veya harmonik ortalama kullanılarak hesaplanan endeksin yüzde değişimi döviz kurunun tanımına bağlı olarak değişecektir.

b) Aritmetik veya harmonik ortalama kullanılarak hesaplanan endeksler baz yılındaki değişimlerden etkilenecektir. Buna karşılık geometrik ortalama kullanılarak hesaplanan endeksler döviz kurlarındaki artış ve azalışları aynı şekilde yansıttıkları için bu problemle karşılaşmaktadır.

c) Geometrik ortalama ile hesaplanan endekste ağırlıklandırılmanın hangi aşamada yapıldığı önemli değildir.

1.6. Reel Döviz Kurundaki Gelişmelerin Analizinde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar

REDKE'ndeki gelişmelerin analizi yapılırken öncelikle üzerinde durulması gereken nokta, endekse temel yıl oluşturan yılın ekonominin iç ve dış dengelerinin tutturulduğu bir yıl olması gerektiği varsayımdır. Çünkü bir önceki döneme göre yapılan kıyaslamalar, her zaman için doğru olmayacaktır.

Diğer önemli bir nokta ise REDKE'deki hareketliliklerin her zaman parasal otoritenin kontrolünde olmadığıdır. REDKE'deki bazı değişimler tamamen ekonominin gerektirdiği durumlardır (Öztürk, 1993:54-55). Örneğin dışsal şoklar, yatırımlar ve büyüme, teknolojik gelişmeler, yabancı sermaye hareketleri ve dış ticaret hadlerindeki değişimler REDKE'de değişimlere yol açabilmektedir. Bu tür hareketler tamamen ekonomik yasaların işlemesinin bir sonucu olup, bu hareketlerin uygun olmayan yöntemlerle giderilmeye çalışılması ekonominin bütünü açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Son olarak belirtilmesi gereken nokta ise REDKE'deki değer kaybının kısa dönemde beklenenin aksine dış ticaret dengesini olumsuz etkileyebileceğidir. Literatürde J-eğrisi olarak bilinen bu olgu, kurdaki değişimin, ithalatın ulusal para cinsinden değerini oluşturan fiyat ve miktar öğeleri üzerindeki etkisine dayanır. Temel nedeni ise ihracat ve ithalat bağlantılarının daha önceden yapılmış olmasıdır. Ayrıca bir ülkenin toplam ithalatının içerisindeki ara ve yatırım malları kompozisyonuna bağlı olarak da reel döviz kurundaki değer kaybı kendisinden beklenen ithalatı kısıcı etkiyi gösteremeyebilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.DÖVİZ KURU POLİTİKALARI ve DIŞ TİCARET

Döviz kuru politikaları hükümetlerin uluslararası ödemelerini belirli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili aldıkları dış ticaret kısıtlamalarından döviz kontrolüne, kontrollerden kur ayarlamalarına kadar uzanan tedbirlerin bütünüdür. Bu tedbirler çoğu defa ülkelerin tek başına aldıkları kararlardan çok uluslararası para sisteminin yönlendirilmesine göre alınmaktadır.

Ülkeler dış ödeme dengelerini sağlamak için çeşitli tedbirlere başvururlar. Uygulanan kur politikası, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, ülkenin gelişmişlik düzeyi, dışa açıklık ve kapalılığıyla yakından ilgilidir. Bu bölümde ilk olarak döviz kuru politikalarına değinilmiştir. Döviz kuru politikaları; dış ticaret kısıtlamaları, döviz kontrolü ve kur ayarlamaları olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Daha sonra, 1980 sonrasında Türkiye’de uygulanan döviz politikaları kur ayarlamaları kapsamında ele alınmıştır. Uygulanan döviz politikalarının Türkiye’nin dış ticareti açısından değerlendirilmesi kısmında ise reel efektif döviz kuru endekslerinden faydalanılmıştır.

2.1.Döviz Kuru Politikaları

Döviz kuru politikası uygulamada birçok değişkenle bağlantılı olmakla birlikte, onun esas temelini ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar veya daha genel olarak ekonominin yapısı oluşturur. Çünkü ülkeler itibariyle döviz kuru politikasının şekli kadar, amaçları da birbirinden farklı olabilmektedir.

Kur tespitinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında en önemli ayırım amaç konusunda belirlemektedir. Gelişmiş ülkeler için kur politikasının amacı, piyasa şartlarıncı belirlenen kurun orta vadede ne ölçüde istikrarlı olup olmadığının anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Burada ulaşılmak istenen sonuç cari kurun denge kurundan sapma gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Diğer ülkelerdeki amaç ise orta vadede sürdürülebilir ve seviyesi korunabilir istikrarlı bir kur dengesi elde etmektir (Abuşoğlu, 1990:51).

Döviz kuru uygulamada iktisat politikasının bir aracı olduğu kadar, aynı ölçüde bu politikaların başarısını bünyesinde aksettiren bir olgudur. Dolayısıyla döviz kuru tespitinde veya paraya yeni değer biçerken hedeflenen bir takım unsurlar vardır. Bunlar orta dönemli bir ticaret dengesi kurmak, ihracatta rekabet gücünü artırmak, ithal ikamesi sektörleri teşvik ederek ithalata rakip endüstriler kurmak ve şiddetli bir enflasyonist dönemden sonra bozulan dengeleri yeniden kurmak şeklinde sıralanabilir (Abuşoğlu, 1990:52). Bu hedeflerden herhangi birinin döviz kuruna ne ölçüde yansıtacağı ve ne ölçüde bir değişme gerektireceği, birlikte uygulanacak destekleyici politikalara da bağlıdır.

Döviz kurunun bir politika aracı olarak seçilmesinin temel nedeni uluslar arası rekabet kaybını önlemektir. Bu bağlamda, kur ayarlamaları, döviz kuru politikalarının önemli bir unsurudur. Ayrıca hükümetler uluslararası para sistemindeki yönlendirmeleri dikkate alarak dış ödeme dengesini etkilemek için dış ticaret kısıtlamaları ve döviz kontrolü şeklindeki döviz kuru politikalarını da uygulamaktadır.

2.1.1.Dış ticaret kısıtlamaları

Hükümetlerin dış ticarete müdahalesi denildiğinde akla ilk gelen araçlar gümrük tarifeleri, ithal kotaları ve yasaklamalar gibi önlemlerdir. Bu tarz önlemler yabancı mal ve hizmetlerin ülkeye girişini caydırıcı veya tümünden önleyici etki yaparlar. Böylece ülkenin döviz giderlerinin azalması sağlanır. Dış ticaret kısıtlamaları ülkenin döviz giderlerini azaltması açısından dış ticaret açığının giderilmesine yardımcı olur.

2.1.2.Döviz kontrolü

Dış ödemeler dengesi sürekli açık veren ülkeler bir yandan açığın kapanması ya da en azından daha da artmaması, öte yandan döviz kurunun sabit tutulması amacıyla kambiyo denetimi uygularlar. Sabit döviz kuru ve ithal kotasıyla birlikte uygulanan kambiyo denetiminde, döviz alım satım yetkisi Merkez Bankasına ve yetki verilen bazı ticari bankalara bırakılır.

Döviz kontrolleri ve dış ticaret kısıtlamaları gibi uygulamalar dış ödemelerdeki serbestlikle bağdaşmamaktadır. Döviz kontrolleri uluslararası

anlamda bir para sistemi olarak düşünülemez. Döviz kontrolü prensip olarak oldukça basittir. Devlet doğrudan doğruya döviz arz ve talebini kontrol eder ve döviz kurunu belirler. İfadelerden de anlaşılacağı gibi döviz kontrolü bir döviz kurumunun döviz arz ve talebi üzerindeki tekeline dayanmaktadır. Döviz kontrolünün topyekün olması durumunda artık döviz piyasasından söz edilemez. Çünkü döviz kaynakları tamamen idari kriterlere göre tayınlanmakta ve tahsis edilmektedir (Parasız, 2000:550).

Döviz kontrolünde, yabancı döviz arz ve talebi arasındaki denge emisyon kurumunun döviz piyasasına artık uluslararası likidite alım satım işlemleriyle veya müdahalesiyle değil ancak zorlamayla sağlanmaktadır. Yabancı ülkelere alacaklı olan ülke vatandaşları (ihracatçılar) durumu bir döviz kurumuna bildirmek ve tahsil ettikleri alacaklarını da ilgili kuruma satmak zorundadırlar. Bu şekilde toplanan dövizler yabancı ülkelere ödemede bulunmak isteyenlere (ithalatçılara) belirli bir öncelik sırasına göre verilmektedir. Döviz kontrolü, ödemeler bilançosu denkleştirme sorununu nispeten çözüme kavuşturmaktadır. Çünkü ülkelerin dış ödeme açıklarını gözönüne alan hükümetler döviz çıkışlarını döviz girdileriyle ayarlı tutmaya çalışmaktadır.

2.1.3.Kur ayarlamaları

Kur ayarlamaları sabit veya istikrarlı kur rejimlerinde uygulanabilen bir politika aracıdır. Kur ayarlamaları sisteminde ülkenin ulusal parası dolar veya euro gibi yabancı bir paraya ya da özel çekme hakları(SDR) veya özel olarak oluşturulan bir yabancı paralar sepetine bağlanmıştır. Hükümetler döviz piyasasına yaptıkları müdahalelerle kurları, belirlenen sabit veya istikrarlı düzeylerde öngörülen alt ve üst sınırlar arasında sürdürmeye çalışırlar.

Uzun vadeli dış açıklar durumunda, piyasada sınırsız biçimde döviz satma olanağı bulunmadığı için ülkeler er geç resmi döviz kurlarını yükseltmek zorunda kalacaktır. Tam tersi olarak dış ödeme fazlası içinde bulunan ülkeler ise bu durumu gidermek üzere resmi döviz kurunu düşürme yoluna gideceklerdir.

Kur ayarlamalarıyla ilgili ifadeler karışık olabilmektedir. Özellikle de paranın değer kaybetmesi ve paranın değer kazanması ile devalüasyon ve

revalüasyon terimleri, uluslararası ticaret ve finansla ilgili her alanda tekrar tekrar gündeme gelmektedir (Dornbusch, 1998:155-158).

Sabit kur rejiminde yabancı paraların fiyatı resmi bir işlemle arttırıldığı zaman devalüasyon yapılmış olur. Devalüasyon, yabancıların devalüe edilen para için daha az ödeme yapmaları ya da devalüasyon yapan ülkedeki yerleşik kişilerin yabancı paralar için daha çok ödeme yapmaları anlamına gelmektedir. Devalüasyonun tersi ise revalüasyondur.

Esnek kur rejiminde ise döviz fiyatlarındaki değişmeler paranın değer kaybetmesi ya da paranın değer kazanması diye ifade edilir. Devalüasyon ve revalüasyon ile paranın değer kaybetmesi ve kazanması ifadeleri, sırasıyla sabit ve esnek kur rejimlerinde kullanılmakla birlikte, bunlara arasında iktisat açısından fark yoktur. İzah edilmek istenen döviz kurunun hareket yönüdür.

Kur ayarlamaları ekonomik faaliyetlerin seyrini etkilediğinden, kur değişmelerinin istikrarlı bir çizgi izlemesi ekonomik istikrarı da olumlu yönde etkilemektedir (Duygulu, 1998:107). Çünkü döviz kuru istikrarı fiyat istikrarına benzer bir şekilde ekonomik istikrarın sağlanması için hem bir neden hem de bir sonuçtur. Ayrıca kur ayarlamaları, nispi fiyat ve maliyet yapısı bozulmuş bir ülkede dış ticaretteki tıkanıklığı gidermede basitliğinden ötürü en sık kullanılan araçtır (Balaylar, 1997:65).

Kur ayarlamaları sabit kur sistemini uygulayan ülkelerde devalüasyon ve revalüasyon şeklinde uygulanan döviz kuru politikalarıdır. Devalüasyon birçok ülke tarafından uygulanmakla birlikte revalüasyon ülkeler tarafından az rastlanır bir para operasyonudur. Kur ayarlamalarında döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkilerin belirlenmesi; dış ticaret dengesini sağlamaya yönelik olarak uygulanacak kur politikasının başarılı olması için önem arzeden bir koşuldur. Eğer döviz kurundaki değişimler dış ticaret kalemleri olan ihracat ve ithalatı etkilemiyorsa, dış ticaret açıklarını azaltmaya yönelik bir kur politikası problemi çözmeyecek, hatta daha uygun ve acil ihtiyaç gösteren politikalardan dikkatleri uzaklaştıracaktır.

2.1.3.1. Devalüasyon, Marshall-Lerner koşulu ve j-eğrisi etkisi

Sabit kur sistemini uygulayan ve dış ödemeler dengesi açık veren ülkeler, paralarının dış değerini düşürmek için döviz kurunu değiştirirler. Hükümetin aldığı bir kararla döviz kurunu yükselterek, milli paranın dış değerini düşürmesine devalüasyon denir.

Devalüasyon sadece sabit kur sistemini uygulayan ülkeler için söz konusudur. Döviz kurunun döviz arz ve talebine belirlendiği esnek kur sisteminde, hükümetin devalüasyon kararı almasına gerek yoktur.

Devalüasyon kararıyla parasının dış değerini düşüren ülke, ithal mallarının ülke içinde pahalılaşması nedeniyle ithalatın azalması ve ihracat mallarının dış değerinin düşmesi nedeniyle ihracatın artması beklentisi içindedir. Bu nedenle ticaret dengesi problemleriyle karşılaşan ülkelerin bu sorunları gidermek için başvurdukları ilk çare milli paralarını devalüe etmek olmuştur. Devalüasyon ticaret dengesini üç farklı yönden etkileyebilmektedir (Aydoğuş ve Yıldırım, 2001:156). Bunlar reel rekabet, yerli tüketim ve değerlenme etkileridir:

a) Reel Rekabet: Devalüasyonun ilk etkisi ülkenin rekabet gücünü etkileyip etkilemediğine bağlıdır. Devalüasyon, reel döviz kurunu etkileyerek uluslararası piyasalarda ülkenin rekabet gücünü arttırabilir. Bu durum ihracatı artırıp ithalatı azaltarak ticaret dengesini iyileştirebilir.

b) Yerli Tüketim: Parasalcı görüşe göre, devalüasyon aynı oranda enflasyonu da beraberinde getirebilir. Fiyat balanslarındaki bu artış reel para balanslarına etki eder ve tüketimde bir azalmaya neden olur.

c) Değerlenme Etkisi: Nominal döviz kurundaki değişmelerin reel devalüasyona yol açıp açmadığı devalüasyonun ticaret dengesi üzerindeki etkisini belirler. Yani devalüasyonun ticaret dengesi üzerindeki etkisi belirli değildir.

Ulusal para biriminin yabancı paralar cinsinden değerinde meydana gelen değişimlerin, dış ticaret dengesini hangi aktarma mekanizmaları yardımıyla ne yönde ve ne miktarda etkileyeceği esneklikler yaklaşımıyla yakından ilgilidir. Alfred Marshall ve Abba Lerner adlı iktisatçılar, devalüasyondan beklenen ödemeler açığını azaltıcı sonuçların elde edilebilmesinin koşullarını araştırarak elde ettikleri sonucu bir formülle açıklamışlardır. Marshall-Lerner koşulu denilen bu formüle göre, ülke içinde üretilen malların (ihracat malları) arz esnekliğinin

sonsuz olması (yani bu ülkelerin üretimini aynı fiyattan dilediği kadar arttırabilmesi) koşuluyla, ithal mallarının yurtiçi ve ihraç mallarının yurtdışı talep esneklikleri toplamının birden büyük olması gerekmektedir.

Bu koşul şu şekilde ifade edilebilir:

$$e_x + e_m \geq 1$$

e_x : İhraç mallarının yurtdışı talep esnekliği

e_m : İthal mallarının yurtiçi talep esnekliği

Esnekliklerin toplamı 1'den ne kadar büyükse devalüasyondan beklenen döviz kazancı o denli fazla olacaktır. Eğer esneklikler toplamı 1'den küçükse söz konusu ülke devalüasyondan zararlı çıkacaktır.

Esneklikler yaklaşımı özellikle IMF tarafından benimsenmekte ve kur politikasının bir ülkenin ihracatında anahtar role sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak esnekliklere dayalı yaklaşım diğer faktörlerin sabit kaldığı varsayımına ve karşılaştırmalı statik analize dayalı kısmi bir yaklaşım olup, eksik istihdamda olan bir ülke için düşünülmüştür. Yaklaşımın başarısı ifade edilen bu varsayımlara bağlı olup ekonominin mevcut üretim yapısı altında nispi fiyat bozulmalarından kaynaklanan bir ihracat tıkanıklığında geçerli olacaktır (Terzi ve Zengin, 1998: 49).

Marshall-Lerner koşulunun gerçekten sağlandığını ortaya koyan bol miktarda ampirik kanıt sözkonusu iken, devalüasyonun başarısız kaldığını gösteren durumlarda vardır. Ticaret bilançosu üzerinde devalüasyonun istenmeyen bu etkisi, ödemeler bilançosunun zaman içinde izlediği yoldan dolayı 'J Eğrisi' fenomeni olarak ifade edilir (Durusoy ve Tokathıoğlu, 1997:65).

J-eğrisi etkisi, devalüasyon yapıldıktan hemen sonra ticaret dengesinin kötüleşeceğini (J harfinin aşağı doğru kayan küçük ucu gibi), ancak daha sonra iyiye gideceğini (J harfinin uzun kolu gibi yukarıya dönerek) ileri sürer. Bunun nedeni; devalüasyonun ilk etkisi ithalat harcamalarında artışa neden olmuştur. Çünkü, daha önceki ithalat anlaşmaları devam etmektedir ve ithalat miktarı değişmezken, ithal malları fiyatları ülke parası cinsinden artmıştır. Zaman geçtikçe, miktarda da ayarlamalar yapılır, ithalat miktarı azalır. Bu arada ihracat yabancı satıcılar için cazip hale gelir.

2.1.3.2.Revalüasyon

Bir ekonomide izlenen kur ayarlamaları ve bunun sonucunda oluşacak olan döviz kurları iç ve dış ekonomik denge açısından büyük önem taşır. Kur ayarlamalarından diğeri de revalüasyondur. Sabit kur sistemi uygulayan ve dış ödemeler dengesi fazla veren ülkeler, hükümetin aldığı bir kararla kendi milli paralarının dış değerini yükseltirler. Buna revalüasyon denir. Bu terim devalüasyonun karşıtıdır.

Revalüasyon ülkeler tarafından az rastlanır bir para operasyonudur. Merkez Bankası ihtiyaçtan fazla döviz biriktirdiği zaman, aşırı derecede gelişen rezervlere karşılık, yapılacak emisyon yüzünden enflasyon olmaması için revalüasyon yapabilir. Ayrıca milletlerarası ödemelerin ahenkli bir ortama getirilmesini kolaylaştırmak üzere de revalüasyon gerçekleştirilebilir.

Gerek devalüasyon gerekse revalüasyon piyasada belirlenen döviz kurundan farklıdır. Bir devalüasyon veya revalüasyon yapmadan önce para otoritelerinin ; resmi döviz kurundaki bir ayarlamının ödemeler dengesini düzeltmek için gerekli olup olmadığına, ayarlamının ne zaman yapılacağına ve ne büyüklükte olması gerektiğine karar vermeleri gerekir. Çünkü döviz kuru piyasada arz ve talebe göre belirlenmediğinden yanlış bir karar olabildiği gibi, yanlış zamanda ve yanlış büyüklükte olabilir (Abuşoğlu, 1990:64).

2.2.Türkiye’de Kur Politikasının Gelişimi

Tipik bir kapalı ekonomi modelinde dış denge, faiz oranlarından çok döviz kurları aracılığı ile etkilenmeye çalışılır. 32 Sayılı Karara gelinceye kadar -kimi zaman farklar olsa da- döviz kurları Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası(TCMB) tarafından belirlenip ilan edilmiştir. 1980’li yılların sonuna kadar para politikası, kalkınma programlarının bir aracı olarak yürütülmüş, sabit döviz kuru sistemi söz konusu olduğundan, bu dönemde döviz kuru kalkınma planları çerçevesinde, ya olduğundan düşük ya da yüksek olarak belirlenmiştir. 1989 yılından sonra bu durum tamamen değişmemekle birlikte, para politikası, fiyat istikrarı hedefine göre uygulanmıştır.

1989-1993, döneminde Türk Lirası’nın(TL) değeri yükselmiş, kısa vadeli sermaye girişinde artış yaşanmıştır. 1992-1994 yıllarında döviz kurunda görülen

artışın önemli bir sebebi de para ikamesidir. Para ikamesi devletin senyoraaj hakkını kullanamaması anlamına gelir. 1994 krizine yol açan en önemli ve birbirine bağlı iki değişken sıcak para ve kamu açıklarındaki istikrarsızlıktır. Kamu açıklarının finanse edilebilmesi için verilen yüksek faizler kısa vadeli spekülatif fonların ülkeye akmasına yol açmış; fakat bir noktada bu süreç kamu açıklarındaki çok büyük artışlar sebebiyle risk artışı ve rating kuruluşlarının not düşürmesi ile tersine dönmüştür.

1994-1999 döneminde ise kurlar piyasada belirlenmekle birlikte, politika uygulayıcılarının yoğun müdahalesi altında seyretmiştir. Bu dönemde TL'nin değeri dar bir aralık içinde dalgalanmıştır. Ancak, bu dalgalanmada değerlendirme yönünde bir eğilim olduğu da görülmektedir.

1999 yılı sonunda ise, “Yönlendirilmiş Sabit Parite (Crawling Peg)” olarak tanımlanan sistem uygulamaya konulmuştur. Bu sistemin en önemli başarı şartı, maliye ve gelir politikaları ile uyumlu olması ve çok uzun sürmemesidir. Ancak 2000 yılında, gerekli yapısal politika değişiklikleri uygulamaya konulmadığı, finans kesiminde çeşitli bozukluklar görüldüğü için bu sistem başarısız olmuş ve 2001 yılında Türkiye tekrar dalgalı kur sistemine geçmiştir (Dinler, 2004:536).

2.3. 1980 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Kur Politikaları

Türkiye’de 1980 öncesi dönemde korumacı dış ticaret politikaları ve sabit kur sistemi uygulanmıştır. Geçerli olan sabit kur sistemi ülkenin izlediği ithal ikameci sanayileşme stratejisinin gereği olmuştur. Bu sistemde döviz kurları oldukça uzun bir süre sabit tutulmakta ve kur ayarlamasına çok seyrek gidilmekteydi. Çünkü ilk aşamalarda tüketim malı üreten endüstrilerin dahi gelişmemiş olduğu bir ülkede devalüasyon ile istenen özendirmelerin yapılması olanaksız gibiydi. İthal ikamesinin daha sonraki aşamalarında ise ithal edilen ara ve yatırım mallarının girişinin sağlanması için kurların sabit tutulması yeterli olmuştur. Ülke içi enflasyonun dış dünya enflasyon oranından yüksek olması nedeniyle başvuru devalüasyon uygulaması sonrasında döviz kurlarının uzun süre sabit tutulmasıyla aşırı değerlendirilen TL bu amaca hizmet etmiştir. Ayrıca mevcut sanayileşme stratejisiyle varolan yüksek koruma oranları ve ithalat kısıtlamaları yoluyla ulusal üretimin dış rekabetten korunması, döviz kuru

ayarlamalarıyla korunmayı etkisiz hale getirmiştir (Balaylar, 1997:73). Yani ithalatla ilgili uygulamalar döviz kurlarının önemini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Türkiye 1960'larda içe dönük stratejinin uygulanmasında başarılı olmuştur. Endüstrinin büyüme oranı ve Gayrisafi Milli Hasıla(GSMH) 1970'lerin başında yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Ancak bu başarı sürdürülememiş ve ithal ikameci politikadan vazgeçilmiştir. Bunun iki nedeni vardır (Ertekin, 2001:183). Bunlardan ilki daha fazla kazancın ve kolaylığın tercih edilmesidir. İkincisi ise ithalata rakip endüstrilerle ihracat endüstrileri arasında döviz kontrolü ve ithalata getirilen korumalarla sağlanan kaynak maliyetinin büyük olmasıdır. Ayrıca bunların gittikçe büyümesidir.

Korumacı dış ticaret politikalarının ve o dönemde oluşturulan yapının değişmesinde 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri önemli bir adım olmuştur. Bu istikrar kararları ile dış dengeyi sağlayan, dünya piyasalarında rekabet edebilecek güce sahip dışa dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Uygulanan bu politika ile ihracatın yapısı tarım ürünleri ağırlıklı yapıdan sanayi ürünleri ağırlıklı yapıya doğru değiştirilmek istenmiştir. Bu yüzden de planlı karma ekonomi yerine serbest piyasa uygulamaları tercih edilmiştir. Ekonomik istikrar ve liberilizasyon politikalarının en büyük reformu ise döviz kuru politikalarında olmuştur. 1980 öncesinde katı kambiyo kontrolü altında bulunan sabit kur sistemine esneklik kazandırılarak daha gerçekçi kur politikalarına dönülmüştür. Ayrıca dış denge ve dışa dönük sanayileşme politikasında ihracat artışı ekonomik politikanın öncelikli hedeflerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, döviz kuru politikalarına ve ihracat teşviklerine ağırlık verilmiştir (İTO, 1991:49). Dış ticaret politikası araçları içinde önemli bir yeri olan döviz kuru politikaları ile dış ticaret dengesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Döviz kuru politikasının ihracatı artırmadaki başarısı açıktır. Aşırı değerli döviz kurunu dengelemede döviz kuru politikasının önemli rolü olduğu ve bu politikanın özellikle enflasyonist dönemlerde ihracat performansı üzerindeki başarısı sürekli olarak belirtilir (Ertekin, 2001:184). Ancak liberasyon ve devalüasyonun Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisi tartışmalı bir konudur. Bazı

gözlemciler ülkenin ihracat performansında görülen başarının istatistiklerden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre TL'nin aşırı değerlenmiş olduğu 1970'lerde ihracatın değeri daha düşük gösterilirken, TL'nin nispi olarak daha az değerlenmiş olduğu 1980'lerde ihracat değeri daha yüksek gösterilmiştir. Ancak Arslan ve Winjbergen 1993'te yaptıkları bir çalışmada yüksek gösterilen ihracatın artan ihracatın küçük bir kısmını oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir (Ertekin, 2001: 185). Ayrıca Türkiye'nin 1980'de hızlı ihracat artışında döviz politikasından çok petrol üreten komşu ülkelerdeki gelir artışından kaynaklanıldığı da belirtilmiştir. Dışa dönük politikaların uzun vadeli devamını sağlamada ithalat ihracat kadar önemli değildir. Bu yüzden liberasyon ile ithalatta kotaların kaldırılması ve tarifelerin büyük ölçüde azaltılması gerçeğine karşın liberasyon ve devalüasyonun Türkiye'nin ithalatı üzerindeki etkisi daha az dikkate alınmıştır.

Döviz kuru politikalarının ekonomiye etkisi çok geniş olmaktadır. Çalışmada 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinde uygulanan kur politikalarının dış ticaret üzerindeki etkisi ele alınmıştır. 1980 yılının başlangıç yılı olarak tercih edilmesinin nedeni ise bundan önceki yıllarda döviz kurunun ticareti etkilemede önemli bir politika aracı olmamasından ve döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında zayıf bir ilişki olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3.1. 24 Ocak 1980–1 Mayıs 1981 küçük oranlı devalüasyonlar dönemi

24 Ocak 1980 kararlarının yürürlüğe konulmasından sonra Türkiye'de 1970'li yıllarda uygulanan politikalardan daha değişik bir döviz kuru politikası uygulanmaya başlamıştır. Bu aşamada liberal bir dış ticaret politikasına geçilmiş ve döviz kurlarının, ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek biçimde, Türk parasının gerçek değerinin üzerinde belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir. TL, ABD doları karşısında %32.7 devalüe edilerek 1 dolar 47.1 TL'den 70.0TL'ye çıkmıştır. Böylece çoklu döviz kuru sistemi ithalatı ve girdileri desteklemekten kurtarılmıştır. Bu politika 1 Mayıs 1981 tarihine kadar TL'nin yabancı paralar karşısında değerinin sık sık %1.1-5.5 oranları arasında değiştirilmesi biçiminde uygulanan bir 'esnek kur politikası' şeklini almıştır. Mayıs 1981'e kadar izleyen 16 ayda 11 mini devalüasyon yapılmıştır. 1 Mayıs 1981 tarihinde yayınlanan bir Maliye Bakanlığı Tebliği ile

TCMB, TL ile yabancı paralar arasındaki pariteyi uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler esas alınmak suretiyle hergün tespit ve ilan etmeye yetkili kılınmıştır.

24 Ocak'tan 1 Mayıs 1981'e kadar uygulanan kur politikasına 'düzeltilebilir sabit kur sistemi' ya da IMF literatüründe yer alan 'resmen açıklanmamış kayan pariteler' denilebilir (Parasız, 2001:337).

2.3.2 1981-1984 Günlük kur uygulaması dönemi

1 Mayıs 1981 tarihi, günlük kur politikasının uygulanmasının başlangıcı olmuş, kesikli veya kademeli ayarlamalar yerine süreklilik gösteren bir ayarlama yöntemi ve dolayısıyla daha esnek bir sistem benimsenmiştir.

Ayrıca TCMB bir yandan TL'nin gerçek piyasa fiyatına yakın kuru elde ederek resmi kur ile piyasa kuru arasındaki farkı gidermeye çalışmıştır. Uzun dönemde gerçekçi denge kuruna ulaşarak dış dengeyi sağlamayı amaçlayan TCMB, kur ayarlamasının bir hükümet sorunu ya da siyasi sorun yaratmasının engellenmesini ve TL'nin değerinin yapay olarak yüksek tutulmasından vazgeçilmesini hedeflemiştir (Karluk, 1991:375).

29 Aralık 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 28 Sayılı Karar ise kambiyo rejimine önemli değişiklikler getirmiştir. Bu kararlar ticari bankalar, Merkez Bankası'nca günlük olarak ilan edilen esas kurun dövizler için %6, efektifler için %8 altını veya üstünü geçmemek koşuluyla, döviz ve efektif alış kurlarını serbestçe belirleyebileceklerdir (TCMB, 1984:35).

1981-1984 günlük kur uygulaması döneminde TL'nin değerinin yapay olarak yüksek tutulmasından vazgeçilerek sürekli biçimde gerçek değerinde tanımlamak demek olan gerçekçi esnek kur politikası uygulanmaya konmuştur.

2.3.3. 1984-1989 Kontrollü esnek kurlar dönemi

Serbestleşme yönünde diğer önemli adım 2 Temmuz 1984 tarihinde yayımlanan 30 Sayılı Karar ile atılmıştır. Bu karara göre, Temmuz 1984'ten sonra, TL'nin yabancı paralar karşısındaki fiyatının saptanması Merkez Bankası'na, döviz tahsis ve transfer işlemi bankalara bırakılmıştır. Bireylerin yanlarında döviz bulundurmaları suç olmaktan çıkmış ve bankalarda döviz tevdiat

hesapları açtırma olanakları tanınmış, bankaların döviz mevcutlarını bankacılık işlemleri çerçevesinde kullanmaları serbest bırakılmıştır. Ayrıca dışsattım karşılıklarının %20'sinin ve görünmeyen işlemlerle ilgili dövizlerin tamamının kullanımı ilgililerin serbest kullanımına bırakılmış ve 1986'da Türkiye OECD liberasyon kodlarına katılmıştır.

TL'den kaçışı durdurmaya ve döviz dengesini sağlamaya yönelik kararlarla mevduat faizleri Merkez Bankası güdümünde %75'e yükseltilmiş, ihracatçının dövizini kısa zamanda ülkeye getirmesi amacıyla vergi iadesi oranları değiştirilmiş ve ihracat döviz girişi kontrol altına alınmıştır. İthalat teminatları zaman içinde düşürülmek kaydıyla artırılmıştır. Bankaların Merkez Bankası'na zorunlu döviz devri %15'ten %25'e çıkarılmıştır (TOBB, 1988:129).

Döviz gelirlerinin artmasıyla birlikte 1985 yılının ikinci yarısından itibaren kurların dalgalanma çerçevesinde belirlenmesine başlanmıştır. 1986 yıllarının sonlarında ise satış kurları üzerine Merkez Bankası denetimi, alış kurlarında ise nispi bir serbesti uygulaması sağlanmıştır.

29 Temmuz 1988 tarihinde alınan kararlarla döviz kurunun belirlenmesinde kısmi bir serbesti gündeme gelmiştir. T.C. Merkez Bankası'nda döviz ve efektif piyasaları oluşturulmuştur. Döviz kurlarının Merkez Bankası'nın yanı sıra bankalar, özel finans kurumları ve yetkili kurumlarla birlikte belirlenmesi kabul edilmiştir.

Son yıllarda cari işlemler dengesi ve döviz rezervlerindeki olumlu gelişmeler 1980'den beri gündemde olan TL'nin konvertibilitesi konusunu yeniden gündeme getirmiştir.

2.3.4. 1989-1990 Konvertibil dönem kur politikası

Kur belirleme seansları bankalar, yetkili kurumlar ve özel finans kurumlarının katılımıyla 1989 yılında daha liberal hale dönüştürülmüştür. 11 Ağustos 1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar ile Kambiyo Rejimi daha da serbestleştirilerek Türk Lirası'na konvertibil olan bir para birimi niteliğinin kazandırılması için gerekli olan hukuki çerçeve çizilmiştir. Karar kambiyo düzenlemelerinin içerdiği kısıtlamaları büyük ölçüde yumuşatmıştır (TCMB, 1989:40). Sonuçta 22 Mart

1990'da IMF, TL'nin konvertibil dövizler ailesine katıldığını resmen ilan etmiştir. Cari işlemlerde serbestliği, sermaye hareketlerinde ise miktar kısıtlamalarını getiren bu kısmi konvertibilite 21 Mart 1993'te yayınlanan, 32 Sayılı Kararda bazı değişiklikler ve ilaveler yapılması hakkındaki son düzenleme ile daha da genişletilmiştir.

24 Ocak kararları ile uygulamaya başlanan döviz kuru sisteminin amacı, ekonominin değişen iç ve dış koşullara uyum sağlaması, ihracata dönük bir büyümenin gerçekleştirilmesi ve TL'nin değerinin dışa açılmayı özendirecek bir düzeye ulaştırılması olmuştur. Bu nedenle, döviz kurlarının, ihracatta rekabet ve karlılığı artıracak, ithalatta ise iç piyasanın yabancı mallarla rekabet gücünü koruyacak şekilde belirlenmesi gerçekleşmiştir (Ertekin, 2001:190).

2.3.5 1994'ten günümüze izlenen kur politikaları

1994-1999 döneminde kurlar piyasada belirlenmekle birlikte, politika uygulayıcılarının yoğun müdahalesi altında seyretmiştir. Döviz kuru istikrarına dayanan istikrar programları benimsenmiştir (Parasız, 1998:391). Ayrıca TCMB, kur politikasının kredibilitelerini artırmak için dış varlık artışına daha fazla önem vermiştir. Uygulanan döviz kuru politikası, reel kur değişimlerinde istikrarı sürdürme amaçlı olmuştur. Ayrıca izlenen kur politikaları, bu dönemde cari işlemler dengesinin belirlenmesinde etken olmuştur ve TL'nin değeri dar bir aralık içinde dalgalanmıştır. Ancak, bu dalgalanmada değerlenme yönünde bir takım eğilimler olduğu da izlenmiştir.

Yakın dönemde izlenen kur politikalarına bakıldığında ise 1 Ocak 2000'de enflasyonla mücadele politikası kapsamında yönlendirilmiş sabit döviz kuru politikasına geçilmiştir. 'Kur çıpası' ya da 'genişleyen bant' denilen bu sisteme göre, üç yıl süre boyunca döviz kurunun ne olacağı daha önce belirlenerek ilan edilecekti. Bu politika, 1 Ocak-31 Aralık dönemini kapsayan günlük döviz kurları ilan edilerek başarıyla uygulanmıştır. Üç yıllık program gereğince 2001 yılında da sürdürülen daha önceden ilan edilen günlük döviz kuru uygulamasına 19 Şubat 2001'de son verilerek yeniden esnek kur sistemine geçilmiştir. Buna göre günlük döviz kuru piyasada oluşan döviz arz ve talebine göre belirlenmekte ancak Merkez Bankası kısa dönemli dalgalanmaları azaltarak kurun istikrarını sağlamak

amacıyla piyasaya müdahale etmektedir. ‘Temiz dalgalanma’ niteliğinde olan bu uygulamaya ‘gözüne alınmış serbest kur’ sistemi de denilmektedir (Dinler, 2004:536).

2001 krizinden sonra yaşanan iktisadi dönüşüm süreci, makroekonomik istikrar yolunda önemli mesafelerin alınmasını sağlayarak geçmiş dönemdeki istikrarsız makroekonomik politikaların ve yüksek enflasyonun yarattığı dolarizasyonun giderek azalmasını sağlamıştır. 2002 yılından itibaren temel eğilim, ekonomik birimlerin portföylerinde giderek daha fazla Türk parası cinsinden varlık tutmaları olmuştur. Söz konusu ‘ters dolarizasyon’ süreci, ödemeler dengesindeki olumlu gelişmeler ile birlikte ekonomide döviz arzının giderek artmasını desteklemiştir (TCMB, 2005:17).

2002-2005 yılları arasında ve hala uygulanmakta olan dalgalı kur rejimi sisteminde TCMB, döviz kurlarının bir para politikası aracı olarak kullanılmamasını ve herhangi bir kur hedefinin bulunmamasını temel ilke olarak benimsemiştir. Bu nedendir ki, ılımlı bir rezerv artırma politikası yürüten TCMB, döviz piyasasındaki arz ve talep koşullarını, dolayısıyla kur seviyesini mümkün olduğunca düşük düzeyde etkilemek ve dalgalı kur rejiminin temel ilkelerine ve işleyişine sadık kalmak için döviz alımlarını kurallarıyla önceden belirlenen ihaleler yoluyla yapmaktadır. Ayrıca TCMB kurlarda her iki yönde aşırı oynaklık olması durumunda piyasaya doğrudan müdahale edebileceğini de belirtmiştir (TCMB, 2005:18).

TCMB, 2006 yılında da döviz kurlarının piyasada arz ve talep koşulları tarafından belirleneceğini açıklamıştır. Kuşkusuz, ekonomik temeller ve istikrar programına ilişkin gelişmeler ile beklentilerde bozulmaların ortaya çıkması halinde döviz kurunda dalgalanmalar olabilmektedir. Ayrıca TCMB, kur riskinin yönetilebilir bir risk olduğunu vurgulamakta ve ekonomik birimlerin bu riski etkin bir şekilde yönetebilecek mekanizmalar oluşturması gerektiğini ifade etmektedir (TCMB, 2005:20).

2.4.Uygulanan Kur Politikalarının Türkiye'nin Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi

24 Ocak kararlarıyla kambiyo rejiminin serbestleşmesine koşul olarak ithalat ve ihracat rejiminde de serbestleşme gündeme gelmiştir. 1980 yılı sonrası ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin terk edildiği ve bunun yerine dışa açık bir sanayileşme stratejisinin temel alındığı, ekonominin dışa açılması hedeflerinin yürürlüğe konulduğu bir süreç olmuştur. Bu bağlamda ithalattaki damga resimleriyle, teminatlar önemli ölçüde indirilmiş, kotaya dahil mal sayısı azaltılmıştır. Ayrıca ihracatta tescilin kaldırılması ve lisansların en aza indirilmesiyle ithalat ve ihracat rejiminde serbestleşme doğrultusunda adımlar atılmıştır. Atılan adımlar içerisinde ise dış ticareti geliştirmede önemli bir politika değişikliğine gidilmiş ve döviz kuru ayarlamaları, yönlendirici bir politika aracı olarak benimsenmiştir (Egeli, 1992:124).

2.4.1.Reel efektif döviz kuru endeksinin gelişimi

Uygulanan kur politikaları dış ticaret ilişkileri açısından üç önemli kavramı açığa çıkarmaktadır. Bunlar eksik değerlenmiş döviz kuru politikası, gerçekçi kur politikası ve aşırı değerlenmiş kur politikalarıdır. Türkiye'de dış ticaretin serbestleştirildiği 1980 sonrasında, döviz kurlarının gelişimi ile ithalat ve ihracattaki değişimleri değerlendirebilmek için TL'nin en çok kullanılan ABD doları ve Alman markı karşısında ne oranda aşırı ya da düşük değerlendirildiğinin bulunması gerekir. Bu amaçla reel efektif döviz kuru endeksi kullanılmaktadır. Reel efektif döviz kuru endeksinin büyüyor olması TL'nin reel olarak değer kaybettiğini, endeksin küçülmesi ise TL'nin reel olarak değer kazandığını gösterir.

TCMB reel efektif döviz kuru endeksine ait veriler incelendiğinde 1988 yılına kadar endeks büyümüş, diğer bir ifadeyle TL reel olarak değer kaybetmiştir (Ertekin, 2004:104). 1980-88 yılları arasında eksik değerlenmiş TL politikası uygulanmıştır. Kurlar,1989- 1990 yıllarında nispi esnek kurlar çerçevesinde ve kamunun gözetiminde aşırı değerlendirilmiştir (TOBB, 1993:89). Bunda 1989 yılının ikinci yarısında iç talebi artırıcı politikalar ve gümrük vergilerinin düşürülmesinin ekonomiyi canlandırması ile kamu kesimindeki yüksek ücretlerin

ve dış kredilerin faizler üzerindeki etkisinin talep artışı yaratması etkili olmuştur. Canlanan ekonomideki ek faaliyetlerin yüksek oranda dış krediyle finansmanı, TL'nin değer kazanmasına neden olmuştur.

1994 yılında finans piyasalarında oluşan kriz nedeniyle döviz kurlarındaki artış TL'nin eksik değerlenmesine neden olmuştur. 1995'te reel efektif kur endeksindeki gelişmelere bakıldığında TL'nin tekrardan aşırı değerlendirildiği ve 1998-1999 yıllarında da böyle bir gelişmenin devam ettiği görülmektedir. 1998 ve 1999 yıllarında Merkez Bankası TL'ye yönelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı tedbir olarak aynı anda hem kuru hem de faizleri denetlemeye çalışmıştır. Faiz ve kur politikasının birbirini dengelemesi sağlanamadığından büyüme hızı düşmüş ve 1999'da ekonomi derin bir krize girmiştir. IMF'nin stand-by anlaşması ile birlikte devreye giren kur ve para politikasıyla sorun çözülmüştür. TCMB, 30 Haziran 2001'e kadar, on sekiz ay boyunca sadece kuru belirleyeceğini, faizi ise tümüyle piyasaya bırakacağını açıklamıştır. Daha sonra bir buçuk yıllık geçiş dönemi sonunda, 1 Ocak 2002'den itibaren sadece faizin belirlenmesi ve kurun piyasaya bırakılması kararlaştırılmıştır.

1998'den Şubat 2001 siyasi ve buna bağlı olarak yaşanan ekonomik krize kadar uygulanan TL'nin değer kazanmasını engelleyen kur politikası, güçlü bir reel döviz kurunu olanaklı hale getirmiştir. Döviz kuru sepet bazında ve kullanılan fiyat endekslerine bağlı olarak değerlendirilmiştir. 2000 yılının ilk sekiz ayında 0,3 ile 3,9 arasında değer artışı ile TL'nin reel düzeyi, rekabet edebilir aralıklar arasında kalmıştır (Erçel, 2000:3).

On sekiz aylık dönemde para sepeti için aylık devalüasyon oranı kamuya önceden açıklanmıştır. Önceden ilan edilen döviz kuru beklentileri yönetebilecek pratik bir araç sunmuştur. Bununla birlikte döviz kurunun, bir dayanak noktası olarak uzun dönemli kullanımı dış dengede sorun çıkarabileceğinden, 1 Temmuz 2001'de başlatılacak olan uygulamaya göre, kur sepetinin bir bant içinde şekillenmesi kararlaştırılmıştır.

Söz konusu bant 2001 yılı sonunda toplam genişliği %7,5'e, 2002 yılının ortasında %15'e ve 2002 yılı sonunda %22,5'e ulaşacak şekilde kademeli olarak genişletilecektir. Merkez Bankasının temel hedefi fiyat istikrarına yöneldiği için orta vadeli enflasyon hedefi TCMB için bir öncelik olmaya devam edecektir. Bu

nedenle döviz kuru bu geçiş döneminde fiyat düzeyi için belirleyici rol olmayı sürdürdükçe, TCMB kur hareketlerini yakından izleyecektir. 2003 yılında ise dalgalı döviz kuru hedeflenmekteydi (Erçel, 2000:7). Ancak son krizin ardından döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Yapılan devalüasyonla TL'nin değeri %38 oranında dolar karşısında düşürülmüştür. Diğer konvertibil döviz kurları da dolara bağlı olarak TL karşısında değer kazanmıştır.

2002 yılından itibaren temel eğilim, ekonomik birimlerin portföylerinde giderek daha fazla Türk parası cinsinden varlık tutmaları olmuştur. Söz konusu 'ters dolarizasyon' süreci, ödemeler dengesindeki olumlu gelişmeler ile birlikte ekonomide döviz arzının giderek artmasını desteklemiştir. Döviz arzının döviz talebine kıyasla giderek arttığı dönemlerde Merkez Bankası'nca rezerv biriktirme amaçlı döviz alım ihaleleri gerçekleştirilmiştir. 1 Nisan 2002 tarihinde başlanan döviz alım ihaleleri 2003 ve 2004 yıllarında da piyasa koşulları elverdiğince çeşitli aralıklarla sürdürülmüştür. Ayrıca, döviz kurlarında oluşan ya da oluşması beklenen aşırı oynaklık üzerine, Merkez Bankası 2005 yılı içinde döviz piyasasına altı defa doğrudan alım yönünde müdahalede bulunmuştur (TCMB, 2005:17-21). Tüm bu gelişmeler reel efektif döviz kuru endekslerine yansiyarak TL'nin yabancı paralar karşısında 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla %7.8, %12.12, %1.8 ve %19.7 oranlarında değerlenmesine neden olmuştur (TCMB, 2005:17-21).

2.4.2.Reel efektif döviz kuru endeksindeki değişmelerin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi

2.4.2.1.İhracattaki gelişmeler

TL'nin aşırı ve eksik değerlenmesi politikasına göre ihracatın gelişimi incelendiğinde, 1980-1988 sonrasında istisnai yıllar olmakla birlikte, genel eğilim eksik değerlenmiş döviz kuru lehinde olmuş ve eksik değerlenme kadar ilave bir sübvansiyonla ihracatın teşviki sağlanmıştır. İhracat 1983 ve 1986 yılları dışında artış göstermiş, 1989 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi, körfez krizi, olumsuz hava koşulları, korumacılık eğilimleri, artan dünya rekabeti, sanayi kapasitesinin sınıra dayanması gibi olumsuz etkilerle ihracat tıkanmıştır. İhracatçıların fedakarlığı ile yine de ihracat daha kötü durumda olmaktan kurtarılmış ihracatta %0,3 gibi düşük bir azalma gerçekleşmiştir. 1990 yılında TL'nin aşırı

değerlenmesine karşın ihracat azalmamış %11,5 oranında artmıştır. 1991 ve izleyen yıllarda da, TL'nin eksik değerlendirildiği yıllarda da ihracat artışı yaşanmıştır. 1994 ve finans piyasalarındaki krizi izleyen 1995 yılı ile yine TL'nin aşırı değerlendirildiği 1998 yılında ihracatta beklenen azalma ilişkisi gerçekleşmemiştir. 1999 yılında aşırı değerli TL ile ihracat %1,4 oranında azalmıştır (Ertekin, 2001:194).

2000 yılında, tarım ürünleri ihracatındaki gerileme, euronun dolar karşısında değer kaybetmesi ve reel kurlardaki değerlendirme nedeniyle ihracat artışı sınırlı kalmıştır (TCMB, 2000:47).

Ekonomik krizle birlikte 2000 yılında canlanan ekonomi, Kasım ve Şubat krizleri sonrasında hızlı bir daralma sürecine girmiş, kriz sonrası dalgalanmaya bırakılan TL ise büyük ölçüde reel olarak değer kaybetmiştir. TL'nin 2001 yılında reel olarak %11 oranında değer kaybetmesi ve iç talepte gözlenen daralma dış denge üzerinde belirleyici olmuştur. Döviz kurunun reel olarak değer kaybetmesi ve reel ücretlerin gerilemesi ihracatçı sektörler için bir rekabet gücü sağlamıştır. Rekabet gücünün artmasına ek olarak, yurtiçi talebin yetersiz olmasından ötürü firmaların ihracata yönelmeleri ihracatın artmasına yol açmıştır. Diğer taraftan, yurtiçi arz ve talebin gerilemesi ile TL'deki reel değer kaybı nedeniyle ithalat önemli ölçüde azalmıştır (TCMB, 2001:14). Bu gelişmeler sonucunda ithalat hızla gerilerken ihracatta artış gözlenmiştir. 2001 yılında ithalat %25,7 oranında gerilerken ihracat %12,3 oranında artmış, dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre %65,1 oranında azalmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2001 yılında %77 seviyesine ulaşmıştır (TCMB, 2001:52).

2002 yılında yurtiçi yatırım ve tüketim talebinin oldukça kısıtlı kalması, dış talepteki olumsuzluklar ve TL'deki değerlendirilmeye karşın, arz fazlasının yurtdışı piyasalara yönelmesine neden olmuştur. Ancak, üretimde gözlenen yüksek oranlı büyüme nedeniyle ithalat ihracattan daha yüksek oranda artmış ve dış ticaret açığı büyümüştür (TCMB, 2002:48).

2001 yılında yaşanan kriz sonrasında makroekonomik göstergeler 2002 yılından başlayarak olumluya dönmeye başlamıştır. Dış ticarete 2002 yılında başlayan eğilim 2003 yılının ilk on bir ayında da devam etmiştir. Bu dönemde üretimde gözlenen artışların devam etmesi ve iç talep unsurlarının sınırlı artışı dış

ticaret üzerinde etkili olmuş ve TL'deki değerlenmenin devam etmesine karşın, üretim maliyetindeki gerileme nedeniyle, ihracat artışı sürmüştür. Ancak, üretimde gözlenen yüksek oranlı büyüme ithalat artışının ihracattaki yükselişten daha fazla olmasına neden olmuştur (TCMB, 2003:48).

Ekonomide, kriz sonrasında başlayan ihracat kaynaklı büyüme eğilimi, 2003 yılında da devam etmiştir. 2003 yılı başında yaşanan Irak savaşının sona ermesi ve finansal piyasaların yeniden istikrara kavuşması sonucunda, faiz oranları gerilemiş ve TL değerlenmeye devam etmiştir. 2003 yılındaki ihracat performansı; birim iş gücü maliyetlerindeki gerileme, verimlilikteki artış, ihracat fiyatlarındaki yükseliş ve güçlü dış talep dolayısıyla, 2004 yılında devam etmiştir (TCMB, 2004:48-49). Ayrıca ihracat miktarıyla ilgili gelişmeler kurlardaki değerlenmeye rağmen 2005 yılında da artış göstermiştir.

2.4.2.2. İthalattaki gelişmeler

Reel döviz kuru ithalat ilişkisinde, TL eksik değerlendirildiğinde ithalatın azalması, aşırı değerlendirildiğinde ise artması gerekmektedir. İhracatta ise bu ifadenin tam tersi geçerlidir. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan Türkiye İstatistik Yıllığı incelendiğinde, 1980-2005 arası 25 yıllık süreçte, reel döviz kuru ithalat ilişkisinde; 1983, 1985, 1987, 1988, 1996, 1998, 1999 ve 2000 yılları haricinde anlamlı bir bağlantı bulunmaktadır (Ertekin, 2001:194).

1984-87 yıllarında ithalat artışının %16,5 ve %27,5 gibi yüksek düzeylerde gerçekleşmesi yüksek büyüme hızından kaynaklanmıştır. Çünkü reel efektif kurda önemli bir değişim olmamıştır. 1986 yılında ise hızlı büyüme ile birlikte yatırım mallarının ithalatı artmıştır. Bu yüzden ithalat teminat oranlarının artırılması, fon yükümlülüğüne tabi tutulan ithal mallarının kapsamının genişletilmesi ve fonların yükseltilmesiyle ithalatı azaltacak önlemler alınarak ithalatın yavaşlaması sağlanmıştır (Öztürk, 1993:50).

Genel olarak ithalat, yıldan yıla artan liberasyona rağmen, kontrollü bir gelişme ile ihracattaki gelişmelere paralel istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bazı yıllarda görülen anlamsız ilişkilerde ise dışsal faktörler etkili olmuştur. 1989'da ise uygulanan kur politikası ile ithal mallarının ucuz hale gelmesi ve 1990 yılının

başında uygulamaya konulan ithalatın serbestleştirilmesi, konvertibilite ve gümrük vergilerinin azaltılması gibi ekonomik politikalarla ithalat daha hızlı arttığından dış açık büyümüştür. Bu yüzden konvertibilite döviz sorununu çözmekle birlikte dış ticaret açığını büyütüştür. İthalat 1989 ve 1990'da %10,2 ve %41,2 gibi büyük bir artış göstermiştir. Böylece dış ticaret açığımız 1988'de %32,6 azalmışken 1989 ve 1990'da %55,9 ve %124,2 artmıştır. 1991'de aşırı değerli kur politikasından vazgeçilince dış ticaret açığı kapanmaya başlamıştır. 1992'de sanayi ürünlerinde yüksek büyümeden dolayı ithalat tekrar artmıştır. 1993 yılındaki ithalat artışında ise iç talebin canlılığına bağlı olarak tüketim ve hammadde talebindeki artış, yatırım malları talebindeki artışla birlikte yatırım malları ithalatındaki artış ve ayrıca OECD ülkelerindeki durgunluk, aşırı değerli döviz kuru ve ithalatın finansmanına getirilen kolaylıklar etkili olmuştur. 1993'te %72.7 oranında artan dış açık nedeniyle Türkiye'nin uluslararası risk puanının arttırılması ve dış borçlanmada karşılaşılan güçlükler ödemeler dengesi krizini gündeme getirmiştir. 5 Nisan kararlarının ardından yurtiçi talep kısalmış ve ithalat gerileyerek ihracat artmıştır.(Ertekin, 2001:194). 1995 yılında TL'nin reel olarak değerlenmeye başlaması ithalatı artırıcı unsurlardan olmuştur. Reel efektif döviz kuru 1996 yılında 1995 yıl sonu düzeyini korumuştur. Büyüme ve üretimdeki artışın yüksek, iç talebin canlı olması ithalat artışını açıklamaktadır. 1997 yılında TL'nin değerli olduğu gözlenmekle birlikte ekonomide 1995 yılında başlayan büyüme devresinin 1997 yılında da devam etmesi ithalatı artırmıştır. 1998 yılında TL'nin değerliliği sürmüştür. Ancak ithalat artış hızında yavaşlamalar görülmektedir. 1998 ve 1999 yılında TL değerliliğini sürdürürken Rusya krizi sonrası özellikle Eylül 1998'den itibaren ithalatta ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Gerilemeler yılın geri kalan kısmında ve 1999 yılının ilk sekiz aylık döneminde de devam etmiştir. Eylül 1999'da başlayan ve Ekim ve Kasım aylarında da devam eden görece iyileşmeye rağmen 1999 yılının ilk onbir ayında ithalat %14,6 gerilemiştir. 1998 yılının ikinci çeyreğinden itibaren başlayan özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki azalış eğiliminin 1999 yılının ilk üç çeyreğinde de devam etmesi ve GSMH'nin da söz konusu dönemde gerilemesi ithalattaki azalışın en önemli nedenleri arasında sayılabilir (TCMB,1999:26).

2000 yılında döviz kuru sepetinin günlük değerlerinin önceden açıklanması kur riskini ortadan kaldırmış ancak enflasyonun hedefin üzerinde gerçekleşmesi TL'nin reel olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. İç talepteki canlanmanın önemli ölçüde ithalat ile karşılanması, uluslararası piyasalarda ham petrol ve demir çelik fiyatlarının hızla artması, 1999 yılında gerileyen ithalatın 2000 yılında hızla artmasına neden olmuştur (TCMB, 2000:44-45).

2000 yılında döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programının etkisiyle iç talep artmış ve ekonomi canlanma sürecine girmiştir. Başta iç talepteki artış olmak üzere, TL'nin reel olarak değerlendirilmesi ve petrol fiyatlarındaki yükselme 2000 yılında ithalatı ve dolayısıyla dış ticaret açığını artırmış, bavul ticareti ve turizm gelirlerindeki artışa rağmen cari işlemler açığı önemli ölçüde büyümüştür. Kasım krizi sonrası 2001 yılı Şubat ayında yaşanan ikinci krizle birlikte ekonomi hızlı bir daralma sürecine girmiştir. Şubat ayından sonra TL'de gözlenen büyük ölçüdeki reel değer kaybı ile özellikle ithalattaki gerileme dış ticaret açığını azaltmış ve cari işlemler 2001 yılında 3,3 milyar ABD doları fazla vermiştir (TCMB, 2001:50-51).

2002 yılında yurt içi talep gelişmeleri ve üretim artışı, dış ticaret üzerinde reel kur hareketleri ve dış ekonomik gelişmelerden daha etkili olmuştur. 2002 yılında sanayi üretiminde gözlenen yüksek oranlı büyüme ithalatı artırıcı yönde etki yapmıştır. Üretimdeki artışa karşın iç talepteki canlanmanın sınırlı kalması ise üretim fazlasını ihracata yönlendirmiştir (TCMB, 2002:49).

2003 yılında dünya ekonomisinde gözlenen büyüme özellikle yılın üçüncü çeyreğinde canlanarak sürmüştür. Sanayi üretiminin 2002 yılındaki artış eğilimini devam ettirmesi ve reel kurlarda gözlenen değerlendirme, özellikle ara malı ve sermaye malı ithalat talebini artıran bir unsur olmuştur (TCMB, 2003:50).

2003 yılının ikinci yarısından itibaren iç talepte, bir canlanma gözlenmiş ve bundan dolayı ara ve sermaye malı ithalatının yanı sıra tüketim malı ithalâtında da yüksek oranda artışlar olmuştur. İthalatın ihracattan daha yüksek oranda artıyor olması, dış ticaret açığının artmasını devam ettirmiş, turizm gelirlerindeki hızlı artışa rağmen cari işlemler 2003 yılında 8 milyar ABD doları açık vermiştir. 2004 ve 2005 yıllarında ise tüketimdeki canlanma belirginleşmiş ve reel kurlardaki değerlendirme eğilimi devam etmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak ara ve sermaye

malı ithalatının yanı sıra, tüketim malı ithalatında da yüksek oranlı artışlar gözlenmiştir (TCMB, 2004:48-49).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.REEL DÖVİZ KURU, İHRACAT VE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki karşılıklı etkileşimlerin belirlenmesi dış dengeye yönelik uygun kur politikalarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü kapsamlı ve tutarlı bir analize dayanmayan ekonomi politikalarının başarı şansı, tamamen öngörülerin doğru çıkmasına bağlıdır. Ancak öngörülerin tesadüfîlik içerebileceği düşünülürse, bir ülke için ekonomi politikalarının bu şekilde belirlenmesi rasyonel bir politika oluşturma anlayışıyla bağdaşmaz. Eğer döviz kurundaki değişimler dış ticaret kalemleri olan ihracatı ve ithalatı etkilemiyorsa, büyük ticaret açıklarını azaltmaya yönelik bir döviz kuru politikası problemi çözmeyecektir.

Birçok ülkede dış dengeye yönelik kur politikaları sıkça kullanılmaktadır. 1980 sonrası dönemde Türkiye’de uygulanan istikrar tedbirleri çerçevesinde benimsenen programlardan biride ihracatın özendirilmesinde kur politikasının esas alınmasıdır. Çalışmanın bu bölümünde reel döviz kuru, ihracat ve ithalat ilişkisiyle ilgili literatüre değinilmiştir. Ayrıca bu ilişki, Türkiye açısından 1982:1-2005:2 dönemini kapsayan veri seti ve zaman serisi analizi kullanılarak incelenmiştir.

3.1.Literatür İncelemesi

Farklı yöntemler kullanılarak döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkilerini inceleyen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar yerli ve yabancı literatür ayırımına değinilerek iki başlık altında incelenecektir.

3.1.1.Yerli literatür

Egeli, 1980 sonrası dönemde Türkiye’de ihracatın gelişimi ve izlenen politikaların etkinlikleri üzerine yaptığı çalışmada 1980-1990 dönemine ait yılları veri almış ve reel döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisini de incelemiştir. Söz konusu dönemde ihracat-döviz kuru ilişkisini veren denklem sonuçlarına göre

döviz kuru ile ihracat arasında aynı yönde ve istatistiksel açıdan anlamlılığa sahip bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre 1980-1989 döneminde TL'nin değerinin sürekli düşürülmüş olmasının(veya döviz kurunun yükselmiş olması) ihracat üzerinde etkili olduğu görünmektedir (Egeli, 1992:117-131).

Terzi ve Zengin, nominal döviz kuru, ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemişlerdir. 1950-1979 ve 1980-1994 olarak iki döneme ayrılan ve yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada Engle-Granger koentegrasyon ve Granger nedensellik test sonuçları kullanılmıştır. Yapılan ekonometrik çalışma sonucunda değişkenler arasında kısa ya da uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır (Terzi ve Zengin, 1995:247-266).

Durusoy ve Tokatlıoğlu, Türkiye için yaptıkları çalışmada devalüasyon ve ticaret bilançosu arasında istatistiki bir ilişkinin olup olmadığını araştırmışlar ve Türkiye için J-eğrisini elde etmeye çalışmışlardır. 1987:1-1995:2 dönemine ait üçer aylık veriler kullanan Durusoy ve Tokatlıoğlu çalışmalarında Almon Yaklaşımı'nı uygulamıştır. Yapılan ekonometrik çalışma sonuçları J-eğrisini destekler niteliktedir. Kur politikasının ticaret bilançosu üzerindeki olumlu etkilerinin en iyi ihtimalle bir yıl sonra ortaya çıkacağını belirten Durusoy ve Tokatlıoğlu, makro ekonomik dengelerin çok kısa sürede değişebileceği Türkiye için bu sürenin oldukça uzun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yüzden kur politikasının Türkiye'nin dış ticareti için uygun bir politika aracı olmadığı sonucuna varmışlardır (Durusoy ve Tokatlıoğlu, 1997:65-79).

Terzi ve Zengin yaptıkları diğer bir çalışmada, toplam ve sektörel alt kalemler itibarıyla dış ticaret ile döviz kuru arasındaki karşılıklı nedensel ilişkileri Türkiye ekonomisi için analiz etmişlerdir. Çalışmada döviz kuru ile sektörel alt kalemler arasındaki ilişkilerin de belirlenmesinin nedeni toplam bazda görülemeyen bazı ilişkilerin açığa çıkarılmasıyla nedeniyledir. Yapılan çalışmada 1989:1-1996:12 yıllarına ait aylık veriler ve VAR(Vektör Otoregresif Model) tekniği kullanılmıştır. Nedensellik, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmalar, ne sektörel ne de toplam bazda döviz kuru ile ithalat arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir. Döviz kuru ile ihracat arasında toplam ve sektörel bazda nedensellik testlerinin ifade ettiği ilişki ise varyans ayrıştırma ve etki tepki fonksiyonları ile desteklenememiştir. Ayrıca yapılan analizler sonucunda ihracat

ve ithalat arasında çift yönlü bir ilişki bulunmuştur. Terzi ve Zengin, döviz kuru-dış ticaret ilişkisi incelendiğinde döviz kuru hareketlerinin dış ticaret dengesini pozitif yönde etkileyebilmesi için Türk ekonomisinin henüz gerekli koşulları taşımadığını ve döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılamayacağını belirtmişlerdir (Terzi ve Zengin, 1999:48-65).

Aydoğuş ve Yıldırım, reel döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini Türkiye ekonomisi için incelemişlerdir. Yapılan ekonometrik çalışmada 1960-1997 dönemine ait yıllık veriler ve ARDL(Ardışık Bağlanımlı Gecikmesi Dağıtılmış Model Yaklaşımı) yöntemi kullanılmıştır. 1960-1997 yılları arasında ithal ikameci ve ihracatı teşvik edici politikalar uygulandığı için çalışma 1960-1979 ve 1980-1997 yılları olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Tahmin sonuçları devalüasyonun her iki alt dönemde de ticaret dengesini iyileştirici etkisi olduğunu göstermiştir. Ancak 1960-1979 döneminde bu etki daha güçlü görünmektedir. Bunun nedeni ise bu dönemde ithalatın 1980 sonrası döneme göre miktar ve çeşit olarak daha az olması ve döviz sıkıntılarının yaşanmış olmasına bağlanmaktadır. Ayrıca 1980 sonrası dönemde sermaye hareketlerinin de serbestleşmesiyle dışa açık politikaların daha fazla izlenmesi, devalüasyonun ticaret dengesi üzerindeki etkisinin önceki döneme göre azalmasına neden olmuştur. Özet olarak Aydoğuş ve Yıldırım'ın yaptığı çalışmanın sonuçları devalüasyonun ticaret dengesini düzeltmek için bir politika aracı olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir (Aydoğuş ve Yıldırım, 2001:155-165).

Sivri ve Usta, reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemişlerdir. Yapılan ekonometrik çalışmada 1994:1-2000:6 yıllarına ait aylık veriler ve VAR modeli kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar; Granger nedensellik, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırılmalardan yararlanarak yorumlanmıştır. Sonuçlar reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını ve ithalatın kısılmasına yönelik tedbirlerin ihracatı da olumsuz etkileyeceğini göstermektedir (Sivri ve Usta, 2001:1-17).

Akbostancı, 1987:1-2000:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk dış ticaret yapısını incelemeyi amaçlamıştır. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modelinden elde edilen bulgulara göre; reel döviz kuru dış ticaret dengesini hem

kısa hem de uzun dönemde etkileyen tek değişkendir. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; TL'nin değer kaybı dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu ilişki aynı zamanda bir geri beslemeye de sahiptir. Kısa dönemde ticari dengede meydana gelen bir iyileşme, TL'nin reel değerlenmesine yol açmaktadır. J eğrisinin mevcut olup olmadığını belirlemek için ise genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlarının tahmini yoluna gidilmiştir. Elde edilen sonuçlar, reel döviz kurunda meydana gelen pozitif bir şokun başlangıçta ticari dengeyi iyileştirdiğini, daha sonra kötüleştirdiğini son olarak tekrar iyileştirdiğini göstermektedir. Akbostancı genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonunun tahmini ile ulaşılan bu sonucun J-eğrisinden ziyade, S-eğrisi davranışı ile uyumlu olduğunu açıklamıştır (Akbostancı, 2002:1-20).

Öztürk ve Acaravcı, döviz kuru değişkenliğinin Türkiye ihracatı üzerindeki etkilerini Johansen eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli kapsamında incelemişlerdir. Yapılan çalışmada 1989:1-2002:8 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Uygulamalardan elde edilen sonuca göre döviz kurundaki değişkenliklerin ihracat üzerindeki etkisi olumsuz olmaktadır. Ancak Türkiye ekonomisi için döviz kuru belirsizliği ihracatı olumsuz etkilese de ihracat düzeyindeki bir dengesizlik kalıcı değil kısa dönemlidir. Çalışmada dengesizliklerin kalıcı olmadığını vurgulanmasının yanı sıra belirsizliklerin azaltılmasına yönelik uygulamaların, ihracatı daha az dalgalanır hale getireceği belirtilmektedir (Öztürk ve Acaravcı, 2003:197-206).

Baldemir ve Keskiner; devalüasyon, para ve reel gelir değişkenlerinin dış ticaret üzerine etkisini Türkiye için incelemişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinin en yoğun olduğu ABD, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya için 1987-2001 verileriyle panel data analizi yapılmıştır. Reel döviz kurları için ele alınan modeller incelendiğinde reel döviz kuru teorik beklentiye uygun şekilde dış ticaret dengesiyle ters yönlü bir ilişki içerisindedir. Reel kurun değer kaybetmesi dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir (Baldemir ve Keskiner, 2004:44-59).

Saatçioğlu ve Kutlu, Türkiye'nin dış ticaret yapısı üzerine yaptıkları çalışmada 1993:1-2002:4 yıllarına ait üçer aylık veriler kullanmış ve Türkiye'nin net ihracat modelini tahmin etmişlerdir. Dış ticaret dengesi denkleminin

katsayılarını yorumlayan Saatçioğlu ve Kutlu, reel döviz kuru değişimleriyle ihracat arasında beklenilenin aksine bir ilişki bulmuşlardır. Katsayının işaretinin beklenildiği gibi olmaması yani döviz kurunda bir yükselme olduğunda net ihracatta bir azalışın olması, Türkiye'nin ihracatının ithalata bağlı olması ve döviz kuru yükselişinin ithalatı azaltmasından kaynaklanmaktadır (Saatçioğlu ve Kutlu, 2004:141-154).

Yamak ve Korkmaz, 1995:1-2004:4 dönemini kapsayan üçer aylık verileri kullanarak, TL'deki reel değer değişimlerinin, Türkiye'nin dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri ve bu etkilerin kaynaklarını incelemiştir. Yapılan ekonometrik çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller, Phillips-Perron ve Perron birim kök testleri yardımıyla serilerin bireysel zaman serisi özellikleri, Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonları ile de seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Birim kök testlerinin uygulanması neticesinde, Engle-Granger tarafından önerilen sürece göre seriler arasında uzun dönemli hiçbir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısa döneme gelince; reel döviz kuru ve ticari denge arasındaki ilişki, temel olarak sermaye malları ticareti tarafından belirlenmektedir. Bu durum reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında geri beslemeye sahip bir nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. TL'deki reel değerlenme dış ticaret açığına tüketim ve sermaye malları dış ticaret dengelerini bozmak suretiyle arttırmaktadır. Aynı zamanda, sermaye malları dış ticaret dengesinde meydana gelen bozulmalar da dış ticaret açığına arttırarak TL'nin reel değer kaybına uğramasına yol açmaktadır. TL'nin reel değer kaybına uğraması ise sermaye malları dış ticaret açığını azaltmak suretiyle dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005:16-38).

3.1.2.Yabancı literatür

Rose ve Yellen; reel döviz kuru, yurtiçi gelir, yurtdışı gelir ve dış ticaret bilançosu arasındaki ilişkiyi ABD ekonomisi için incelemiştir. Yapılan çalışmada 1960:1-1985:4 yıllarına ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Ekonometrik çalışmanın kısa dönem analizinde G-7 ülkelerinin her biri ile ABD arasındaki dış ticaret, araç değerkenler yöntemiyle incelenmiş ve reel döviz

kurunun dış ticaret bilançosu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan uzun dönemli analizde ise Engle ve Granger ile Stock-Watson yöntemleri kullanılmıştır. Her iki yöntemle göre yapılan analizlerde değişkenlerin koentegre olmadıkları sonucuna varılmıştır. Rose ve Yellen, en küçük kareler yöntemini ve serilerin seviyelerini kullanarak yaptıkları analizlerde ise J-eğrisini destekleyici sonuçlara ulaşmıştır. Ancak bu sonuçları durağan olmayan seriler kullanarak elde eden Rose ve Yellen, bunun güvenilir olmadığını ifade etmiş ve mevcut literatürü, değişkenlerin durağanlık özelliğinin araştırılmaması nedeniyle eleştirmiştir (Rose ve Yellen, 1989:53-68).

Rose yaptığı bir başka çalışmada; reel döviz kuru, yurtiçi gelir, yurtdışı gelir ve dış ticaret bilançosu arasındaki ilişkiyi bu kez OECD üyesi beş ülke (Birleşik Krallık, Kanada, Almanya, Japonya ve ABD) için incelemiştir. 1974:1-1986:12 yıllarına ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada kısa ve uzun dönemli analizlere yer verilmiştir. Daha önceki çalışmadan farklı olarak parametrik olmayan yöntemlerden yararlanılmış ayrıca ülkeler arasındaki dış ticaret işlemleri ikili değil bir bütün olarak ele alınmış ve aylık verilerden yararlanılmıştır. Ekonometrik analiz sonuçları daha önceki çalışmada olduğu gibi reel döviz kurunun dış ticaret bilançosu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir (Rose, 1991:301-316).

Hasan ve Khan, Pakistan ekonomisiyle ilgili yaptıkları çalışmada 1972-1991 dönemine ait yıllık verileri kullanarak, kur politikasının dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyebileceğine dair bazı sonuçlar elde etmişlerdir. Üç aşamalı en küçük kareler yönteminin kullanıldığı ekonometrik çalışmanın sonuçları; devalüasyonun ihracat talebini artırıcı, ithalat talebini ise azaltıcı etkiler yaptığı destekler niteliktedir (Hasan ve Khan, 1994:1205-1215).

Demirden ve Pastine , J-eğrisine ilişkin tartışmaların sabit döviz kuru sistemlerinde başlamış olması nedeni ile, J-eğrisini test etmek için kullanılan yöntemlerin de bu sisteme özgü olduğunu belirtmiştir. Esnek döviz kuru sistemlerinde döviz kurları ve dış ticaret dengesinin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini, bu nedenle sözkonusu sistemlerde en küçük kareler yöntemine alternatif yöntemlerin kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun için VAR yöntemini öneren Demirden ve Pastine, modeli dış ticaret dengesi, reel döviz

kuru, reel GSMH ve reel dünya geliri olmak üzere dört değişken üzerine kurmuşlardır. Yapılan çalışmada 1978:2-1993:2 yıllarına ait üçer aylık veriler kullanılarak ABD ekonomisi için J-eğrisinin geçerliliği test edilmiştir. VAR modelinin çözümü ile elde edilen etki tepki fonksiyonlarının J-eğrisini destekler nitelikte olduğu görülmüştür (Demirden ve Pastine, 1995:373-377).

Oskooee ve Domac tarafından Türkiye için yapılan bir başka çalışmada ise ithalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmada 1947-1990 dönemine ait yıllık verilerden yararlanılmış ayrıca 1970'li yıllarda Türkiye'de yaşanan iktisadi ve siyasi sorunların, her iki seride de yapısal bir değişime neden olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle analizlerine yapısal değişimi ifade eden kukla değişken ekleyen Oskooee ve Domac, toplam ihracat ve ithalat değişkenlerinin koentegre olduğu sonucuna varmışlardır. İhracatın bağımlı değişken olarak alındığı koentegrasyon denklemlerinde ulaşılan pozitif eğim katsayısı, ithalattaki artışın ihracatı da arttıracığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu durumu test eden Oskooee ve Domac, dış ticaret dengesizliğini gidermek amacıyla alınacak ithalatı daraltıcı tedbirlerin ihracatı gerileteceği sonucuna varmışlardır (Oskooee ve Domac, 1995:177-189).

Bhattacharya, ABD ekonomisi için yaptığı çalışmada yüzbir ülkeden oluşan ve ABD'nin tüm dış ticaret ortaklarını kapsayan bir dış ticaret endeksinden faydalanarak, reel döviz kuru-dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan ekonometrik çalışmada reel döviz kurunun yanında parasal taban, faiz oranı, bütçe açığı, dış ticaret açığı ve büyüme oranının dünya büyüme oranından farkı olmak üzere altı değişkenden oluşan bir VAR modeli, 1976:1-1995:4 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçları reel döviz kuruyla dış ticaret dengesi arasında orta dönemli bir ilişki olduğunu destekler niteliktedir (Bhattacharya, 1997:59-71).

Lin tarafından yine ABD ekonomisi için yapılan bir başka çalışmada reel döviz kuru ve dış ticaret bileşenleri arasındaki ilişki zaman serisi analizi kullanılarak araştırılmıştır. Yapılan çalışmada 1973:3-1994:9 dönemine ait aylık veriler kullanılmış ve Engle-Granger testi sonucunda reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında bir koentegrasyon ilişkisi olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine

lineer geri besleme ölçümleri testini kullanan Lin, hem ikili hem de üçlü sistem için çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuştur (Lin, 1997:517-520).

Abeyasinghe ve Yeok, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünleri içerisindeki ithal hammadde ve ara malların önemini ön plana çıkarmışlardır. İhraç malların üretimindeki, ithal hammadde ve ara malı oranı arttıkça, devalüasyonun ihracat üzerindeki olumsuz etkisinin azalacağını belirten Abeyasinghe ve Yeok, bu görüşü Singapur ekonomisi için test etmişlerdir. Yapılan ekonometrik çalışmada 1980:1-1993:4 dönemine ait üçer aylık veriler, Engle-Granger koentegrasyon testi ve hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ihracat ve ithalat arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi olduğu ve ulusal paranın değer kazanmasına bağlı olarak azalacak ithalat maliyetlerinin ihracatı da olumlu etkileyeceği tespit edilmiştir (Abeyasinghe ve Yeok, 1998:51-55).

Jiranyakul ve Brahmasrene, reel döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini Tayland ekonomisi için araştırmışlardır. Yapılan ekonometrik çalışmada 1990-2000 yıllarına ait üçer aylık veriler, durağanlık testleri, koentegrasyon tekniği ve Stock-Watson'un dinamik en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre reel döviz kurundaki değişmeler, Tayland'ın üç büyük ticaret ortağı olan Japonya, ABD ve Singapur'la yaptığı ihracat ve ithalatı etkilemektedir (Jiranyakul ve Brahmasrene, 2002:111-122).

Stucka, süreklilik arz eden devalüasyonlar sonucunda reel döviz kurunda meydana gelen değişmelerin ticaret dengesi üzerindeki etkilerini Hırvatistan ekonomisi için incelemiştir. Yapılan ekonometrik çalışmada 1994:1-2002:1 yıllarına ait üçer aylık veriler ve ARDL yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre süreklilik arz eden %1 oranındaki bir devalüasyonun Hırvatistan'ın ticaret dengesine etkisi %0,94 ile %1,3 oranında ve olumlu yönde olmaktadır. Ayrıca yapılan devalüasyonların ticaret dengesine olan yansıması ise yaklaşık 2,5 yıl sonra ortaya çıkmaktadır. Stucka, Hırvatistan için J-egrisini destekler nitelikte sonuçlara ulaşmıştır (Stucka, 2003:1-24).

Devkota, Nepal ekonomisi için yaptığı ekonometrik çalışmada, reel döviz kurundaki değişmelerin ülkenin dış ticaret dengesini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ancak Nepal'in dış ticaret yapısı uygulanan devalüasyonların etkin politika aracı olarak kullanılmasını engellemektedir. Devkota'ya göre Nepal'in

ihracat yapısı ithalata dayalı olduğu için ihracattaki artış ithalat artışını da beraberinde getirmekte ve dış ticaret açığı bu sebepten dolayı azalmamaktadır. Devkota, reel döviz kurunun dış ticaret dengesini etkilediğini ancak dış ticaret açığı için yeterli çözüm getiremediğini savunmaktadır (Devkota, 2003:1-10).

Onafowora, reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini; Endonezya, Malezya ve Tayland için ABD ve Japonya'yla yaptıkları dış ticaret açısından incelemiştir. Yapılan ekonometrik çalışmada, 1980:1-2001:4 yıllarına ait üçer aylık veriler, koentegrasyon tekniği ve VECM(Vektör hata düzeltme Modeli) yöntemi kullanılmıştır. Model sonuçları reel döviz kuruyla dış ticaret dengesi arasında uzun dönemde kararlı bir ilişkiyi göstermektedir. Kısa dönemde Endonezya ve Malezya'nın, Japonya ve ABD'yle; Tayland'ın ise ABD ile yaptığı dış ticarete J-eğrisi etkisine rastlanmaktadır. Reel döviz kurundaki değer kaybının dış ticaret dengesi üzerindeki ilk etkileri olumsuz olurken bu durum uzun dönemde olumlu gelişme göstermektedir. Ancak Tayland'ın Japonya'yla yaptığı dış ticarete bu ifadenin tersi bir durumla karşılaşılmıştır. Yani reel döviz kurundaki değer kaybı şokları Tayland'ın dış ticaret dengesine önce olumlu yansımakta sonra bu gelişme olumsuz seyretmekte ve tekrar olumlu bir gelişme göstermektedir. Bu durum klasik J-eğrisi etkisini desteklememekle beraber S-eğrisi modeliyle uyumaktadır (Onafowora, 2003:1-12).

Fang ve Miller, Singapur ekonomisi için 1979-2002 yılları arasındaki ihracat ve reel döviz kuru verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, yapılan devalüasyonlara bağlı olarak reel döviz kuru ile ihracat arasında zayıf bir ilişki bulmuşlardır. Ekonometrik analizde GARCH-M(Genelleştirilmiş otoregresif şartlı farklı varyans) yöntemi kullanılmış ve yapılan devalüasyonlar sonucunda döviz kurundaki değişimlerin ihracatı pek etkilemediği hatta döviz kuru değişim riskinin önemli ölçüde ihracatı engellediği ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Fang ve Miller; Singapur'daki politika yapıcıların, devalüasyon yapmak yerine döviz kurlarını dengede tutarak ihracatı daha iyi artırabileceklerini ifade etmektedir (Fang ve Miller, 2004:1-10).

3.2.Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Metodoloji

Çalışmanın bu kısmında tahmin sürecinde kullanılan yöntem ile ilgili temel tanımlara yer verilecektir. Bu çerçevede öncelikle birim kök testi ve koentegrasyon kavramları üzerinde durulacaktır.

3.2.1. Birim kök testi

Zaman serilerinde istatistik yöntemlerin uygulanıp doğru sonuçlar elde edilmesi için, seride trendin olmaması ve durağan olması gerekir. Belli bir dönem içim gözlemlenen bir seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olmasıyla ilgili bir takım şartlar bulunmaktadır.

Y_t 'nin herhangi bir zaman serisini ifade ettiğini düşünürsek, Y_t serisinin durağan olması şu koşullara bağlıdır (Tarı, 2002:373).

Sabit aritmetik ortalama: $E(Y_t) = \mu$

Sabit varyans: $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Gecikme mesafesine bağlı kovaryans: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

bütün t değerleri için, k=gecikme mesafesi

Zaman serilerinin durağan olup olmaması özellikle üç yönden önem taşımaktadır:

a) Zaman serileri kullanmak suretiyle iki değişkenin katsayıları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunabilir. Ancak bu iki zaman serisi arasındaki ilişki ortak bir trendin varlığından kaynaklanabilir. Durağan olmayan serilerin olduğu durumda yapılan tahminde ortaya sahte regresyonun çıkacağı Granger ve Newbold tarafından 1974 yılında belirtilmiştir (Kutlar, 2000:156). Trend içeren tahminlerin regresyon sonuçlarına bakıldığında R^2 yeterince yüksek ve t istatistikleri anlamlıdır, fakat Durbin Wtason istatistik değeri küçüktür. Ancak sonuçların herhangi bir ekonomik anlamı bulunmamaktadır.

b) Zaman serisi verileri içeren regresyon modelleri çoğunlukla öngörü amaçlı kullanılmaktadır. Durağan serilerin kullanılmadığı modellerle yapılan öngörülerin geçerliliği tartışmalıdır.

c) Dinamik bir zaman serisi modelinde geleneksel tahmin yöntemlerinin (En Küçük Kareler Yöntemi) kullanılabilmesi için tüm değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir.

Değişik yöntemler olmakla birlikte, durağanlık için kullanılan en yaygın ve en geçerli yöntem “birim kök” testleri olmaktadır.

Birim kök testi için kullanılan ifade;

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

şeklindedir (Gujarati, 1999:718).

Burada u_t ; stokastik bir hata terimidir. Y_t ; Y 'nin t zamandaki aldığı değer ve Y_{t-1} ise, Y 'nin $t-1$ zamandaki aldığı değeridir. Eşitlik birinci dereceden otoregresif AR(1) modelidir. Yani t dönemindeki Y 'nin kendi değerine göre regresyonunu ifade etmektedir.

Eğer regresyonu hesaplar ve $\rho = 1$ olarak bulunursa Y_t olasılıklı değişkeninin bir birim köke sahip olduğu söylenir. Bu durum zaman serisi analizinde, rassal yürüyüş olarak bilinir. Serinin durağan olmadığı anlamına gelir ve ilişki,

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

biçimini alır. Bu ifade bir önceki dönemde iktisadi değişkenin değerinin ve o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu gibi sistemde kalması anlamına gelmektedir. Yani geçmiş dönemde yaşanan şokların etkisi bütün bir döneme yayılmakta ve son dönem değeri geçmişteki bütün şokların toplamını içermektedir. Şokların kalıcı nitelikte olması ise serinin durağan olmaması ve zaman içinde gösterdiği trendin stokastik olması demektir.

(1) numaralı denklem, eşitliğin sağ ve sol tarafından Y_{t-1} çıkartılarak başka bir biçimde yazılabilir:

$$\Delta Y_t = (\rho-1)Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Burada $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$; birinci fark işlemcisidir. $(\rho-1)$ 'de ' δ ' olarak ifade edilirse ilişki,

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

olarak yazılabilir. $\rho=1$ olduğunda $\delta=0$ olacaktır. $\delta=0$ olduğunda (4) numaralı denklem şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = u_t \quad (5)$$

Bu denklem rassal bir yürüyüşün birinci farklarının durağan olduğunu ifade etmektedir. Bir zaman serisinin birinci farkı alınır ve bu seri durağan çıkarsa orijinal seriye birinci dereceden bütünleşiktir denir ve $I(1)$ ile gösterilir. Eğer seriyi durağan yapmak için iki defa fark almak gerekirse $I(2)$ ve d defa fark almak gerekirse $I(d)$ olarak yazılır.

Zaman serisi analizinin test edilmesi için gerekli olan hipotez ise şu şekilde ifade edilebilir (Gujarati, 1999:719).

$H_0 : \delta = 0, \rho = 1$ ise; seri durağan değildir, normal dağılmamaktadır ve otokorelasyona sahiptir.

$H_1 : \delta \neq 0$, ise; seri durağandır, normal dağılmaktadır ve otokorelasyona sahip değildir.

Seride birim kökün varolup olmadığı Dickey-Fuller (DF) veya genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testleri ile çözümlenebilir. $H_0 : \rho = 1$ hipotezi varsayımıyla hesaplanan t değeri τ (tau) istatistiği olarak bilinir. Aynı zamanda buna Dickey-Fuller Testi'de denilmektedir (Gujarati, 1999:719-720).

$H_0 : \rho = 1$ hipotezinin reddedilip edilmediğini anlamak için τ istatistiğinden ve kritik eşik değerlerini gösteren tablodan faydalanılır. Kritik eşik değerlerini (red-kabul) gösteren Dickey-Fuller çizelgesi, MacKinnon tarafından Monte Carlo benzetiminden yararlanılarak daha da genişletilmiştir. Bu teste ilişkin kritik değerler %1, %5 ve %10 anlam düzeylerine göre oluşturulmaktadır.

Eğer, hesaplanan τ istatistiğinin veya ADF test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon kritik eşik değerlerinin mutlak değerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilir ve incelenen zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilir. Eğer bunun tam tersi bir sonuç çıkarsa, H_0 hipotezi reddedilir ve zaman serisinin durağan olduğu sonucuna varılır.

Dickey-Fuller testi aşağıdaki kalıplardaki regresyonlara uygulanmaktadır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \text{ (sabit terimsiz ve trendsiz)} \quad (6)$$

$$\Delta Y_t = b_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \text{ (sabit terimli ve trendsiz)} \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \text{ (sabit terimli ve trendli)} \quad (8)$$

Eğer u_t hata terimi ardışık bağımlıysa (8) numaralı denklem şu şekilde düzeltilir:

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + a_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Burada ΔY_{t-i} ; gecikmeli fark terimlerini ifade eder. Gecikmeli fark terimlerinin sayısını belirlerken ana amaç, hata teriminin ardışık bağımsız olmasını sağlayacak kadar terimi modele katmaktır. (9) numaralı denklemde yer alan modellere DF testi uygulanırsa buna genişletilmiş Dickey-Fuller(ADF) testi denir.

3.2.2. Koentegrasyon testi: Engle-Granger metodolojisi

Durağan olmayan iktisadi zaman serilerinin fark alma yöntemiyle durağan hale getirilmesi pratik bir yöntem olmakla birlikte ideal bir çözüm sağlamamaktadır. Bunun nedeni seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin fark alma işlemi sonucunda kaybolmasıdır. Bu durum oluşturulacak modelin öngörü amaçlı kullanılmasında engel teşkil edecektir. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla serilerin uzun dönem özelliklerini birleştirecek ve aynı zamanda tüm değişkenlerin durağanlığını sağlayacak modeller geliştirilmiştir. Bu bağlamda koentegrasyon kavramı ile ilgili ilk çalışmalar Engle ve Granger'e (1987) aittir (Kutlar, 2000:251).

Koentegrasyon analizi iktisadi değişkenlere ait serilerin durağan olmaması durumunda bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun olabileceğini ve eğer böyle bir kombinasyon varsa, bunun ekonometrik olarak ifade edilebileceğini göstermektedir. Yani seriler koentegre ise seviye düzeyinde verilen regresyon sahte olmayabilir (Gujarati, 1999:726). Genel olarak bir Y serisi I(d) düzeyinde durağan ve başka bir X serisi de I(d) düzeyinde durağan ise ve d aynı değeri gösteriyorsa bu iki seri koentegre olabilmektedir.

Koentegrasyon analizine göre dengeden bir sapma olduğunda dengeye tekrar dönülebilmesi veya dengeden sapsmaların geçici olması ancak eşbütünlüşme ilişkisi mevcut iken mümkündür. Eğer Y_t ve X_t değişkenleri arasında $Y_t = b_0 + b_1 X_t$ şeklinde ifade edilebilecek bir uzun denge ilişkisi varsa bu aritmetik olarak $Y_t - b_0 - b_1 X_t = 0$ demektir. Bu denge bütün dönemler için geçerli olmalıdır. Ancak, herhangi bir dönem için Y_t ve X_t değişkenlerinin yönelmesi beklenen bu ilişki gerçekleşmeyebilir. Yani $Y_t - b_0 - b_1 X_t > 0$ veya $Y_t - b_0 - b_1 X_t < 0$ olabilir. Önemli olan her bir döneme ait bu sıfırdan farklı değerlerin dönemler boyunca oluşturduğu serinin durağan olmasıdır. Bununla ifade edilmek istenen, u_t hata terimlerinin durağanlığıyla ilgilidir. Değişkenlere ait ilişkide, u_t hata terimleri durağan ise iki zaman serisi arasında koentegrasyon ilişkisi bulunmaktadır (Tarı, 2002:376).

Bunun anlaşılması için geliştirilmiş bazı testler olmakla birlikte, çalışmada, literatürde yaygın olarak kullanılan Engle-Granger koentegrasyon yöntemi uygulanacaktır. Engle-Granger metodolojisinde ilk aşamada aşağıdaki uzun dönem denklemlerinden birinin, en küçük kareler yöntemi ile regresyon tahmini gerçekleştirilir.

$$X_t = a_0 + a_1 Y_t + u_{1t} \quad (10)$$

$$Y_t = b_0 + b_1 X_t + u_{2t} \quad (11)$$

Bu regresyonlardan biri bulunarak, onun yardımı ile e_t hata terimleri elde edilir:

$$e_t = \delta e_{t-1} + v_t \quad (12)$$

(12) numaralı denklemden hareketle e_t hata terimlerine birim kök testi uygulanır. Aslında Engle-Granger koentegrasyon testi uygulamada ADF testi olarak gerçekleştirilmektedir. Eğer e_t hata terimlerine ait ADF test istatistiğinin mutlak

değeri MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçükse birim kök olduğuna ve e_t serisinin durağan olmadığına yani Y_t ile X_t değişkenlerinin ko-entegre olmadıklarına karar verilir. Eğer tersi geçerliyse, birim kök olmadığına, e_t serisinin durağan olduğuna ve Y_t ile X_t değişkenlerinin ko-entegre oldukları sonucuna varılır.

Koentegrasyon analizi kullanılırken bir takım unsurlar önem arz etmektedir (Kutlar, 2000:252-253).

a) Koentegrasyon durağan olmayan değişkenlerin doğrusal kombinasyonları için kullanılmaktadır. Doğrusal olmayan kombinasyonlar için henüz koentegrasyondan bahsetmek mümkün değildir.

b) Tüm değişkenler aynı dereceden entegre olmalıdır.

c) Koentegrasyon literatürü çoğunlukla bir adet birim köke sahip değişkenlerle ilgilenmektedir.

3.3.Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Tahmini

Çalışmanın bu kısmında reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki araştırılmış ve bu amaçla regresyon analizi yapılmıştır. Bulunan regresyon sonuçlarının sahte olup olmadığı ise koentegrasyon analiziyle incelenmiş ve birim kök testleri ile serilerin koentegre seriler olup olmadıkları araştırılmıştır. Yapılan ekonometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde ise EViews programı kullanılmıştır.

3.3.1.Veri seti

Çalışmada 1982:1-2005:2 dönemini kapsayan üçer aylık veriler kullanılmıştır. Veriler, TCMB-elektronik veri dağıtım sistemi web sitesinden elde edilmiştir. TCMB, 1995 yılı baz alınarak üç yıldan beri yeni bir reel efektif kur endeksi yayınlanmaya başlamıştır. Bu endekste; IMF tanımı esas alınmış ve Türkiye'nin yoğun ilişkide bulunduğu 19 ülkedeki enflasyon ve döviz kurları, ülke ağırlıklarına göre hesaba katılmıştır. Tüketici ve toptan eşya fiyatları dikkate alınarak iki ayrı biçimde hesaplanan endekste ayrıca, Türkiye'de ABD Doları ve Euro'nun ağırlıkları %50'ser olan döviz kuru sepet değerleri kullanılmıştır. Çalışmada TÜFE bazlı reel efektif kur endeksi verileri ve Türkiye'nin ihracat-

ithalat yaptığı tüm ülkelere ait toplam ihracat ve ithalat verileri(milyar \$_{ABD}) kullanılmıştır. Bu şekilde hesaplanan reel döviz kuru diğer ülkelerdeki fiyat ve döviz kuru değişimlerini de dikkate almaktadır. Basit matematiksel formüllere dayanan kur hesaplamaları gerçeği pek yansıtmamaktadır. Reel döviz kuru hesaplamaları uzun süredir TCMB tarafından yapıpı yayınlanmaktadır. Belirtilen endeksin, en iyiyi yansıttığı konusunda bazı sorular olmakla birlikte eldeki tek gerçeğe yakın gösterge olarak kabul edilmektedir (Erçel, 2005:5).

3.3.2.Birim kök testi

Tahmin aşamasına geçmeden önce değişkenlerin durağanlık yani entegrasyon derecelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla ADF(genişletilmiş Dickey-Fuller) testi kullanılmıştır. Burada; X: İhracatı, M: İthalatı ve RER: Reel efektif döviz kuru endeksini temsil etmektedir. Değişkenlerin düzey ve birinci dereceden farkı alınmış değerlerine ait ADF test sonuçları ve bunlarla ilgili yorumlar aşağıdaki tablolar yardımıyla izah edilmektedir. İhracat, ithalat ve reel efektif döviz kuruna ait serilerin öncelikle düzeyleri yani I(0) itibariyle durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Buna göre elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 3.1:Sabit terimli ADF test sonuçları (Düzy)

Sabit Terimli				
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	MacKinnon Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%
X	2.413274	-3.5015	-2.8925	-2.5831
M	1.783124	-3.5015	-2.8925	-2.5831
RER	-2.006637	-3.5015	-2.8925	-2.5831

Tablo 3.2:Sabit terimli ve trendli ADF test sonuçları (Düzy)

Sabit Terimli ve Trendli				
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	MacKinnon Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%
X	0.398805	-4.0591	-3.4581	-3.1548
M	-0.183377	-4.0591	-3.4581	-3.1548
RER	-2.696231	-4.0591	-3.4581	-3.1548

ADF testi sonuçlarına göre çalışmada kullanılan değişkenlerin düzeyleri itibariyle durağan olmadığı gözlemlenmiştir. Zira düzey değerler itibariyle sabit

terim içeren X, M ve RER serileri için birim kökün varlığı %10 anlam düzeyinde dahi reddedilememiştir. Çünkü X, M ve RER serilerine ait ADF istatistiklerinin mutlak değerleri sırasıyla $|2.413274|$, $|1.783124|$, $|-2.006637|$ olup bu değerler %1, %5, %10 anlamlılık düzeyindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değeri olan $|-3.5015|$, $|-2.8925|$, $|-2.5831|$ 'den küçük çıkmıştır. Bu durum ihracat, ithalat ve reel efektif döviz kuru endeksine ait sabit terim içeren serilerin düzey değerler itibariyle durağan olmadığını göstermektedir.

Sabit terimli ve trendli modele göre serilerin durağanlıkları yine düzey değerler itibariyle incelenmiştir. Buna göre X, M ve RER serilerinin orijinal değerlerine ait ADF istatistiklerinin mutlak değerleri, çeşitli anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçüktür. Bu durum orijinal verilerde birim kökün olduğunu ve dolayısıyla değişkenlere ait serilerin durağan olmadıklarını ifade etmektedir.

Sonuç olarak hem sabit terimli hem de sabit terim ve trend içeren modelde ihracat, ithalat ve reel efektif döviz kuruna ait serilerin düzey değerler itibariyle durağan olmadığı yönündedir. Ancak serilerin birinci dereceden farklarının alınması sonucunda durağan hale geldikleri belirlenmiştir. Tüm değişkenlerin aynı dereceden $I(1)$ entegreolması ise Engle-Granger koentegrasyon testini uygulayabilmenin temel koşulunu sağlamaktadır. İhracat, ithalat ve reel döviz kuru serilerine ait birinci dereceden farkı alınmış ADF test sonuçları, sabit terimli ayrıca sabit terim ve trend içeren modeller için aşağıda yer alan Tablo 3.3 ve Tablo 3.4'te gösterilmiştir.

Tablo 3.3: Birinci dereceden farkı alınmış sabit terimli ADF test sonuçları

Sabit Terimli				
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	MacKinnon Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%
X	-11.61002	-3.5023	-2.8928	-2.5833
M	-10.76244	-3.5023	-2.8928	-2.5833
RER	-10.04785	-3.5023	-2.8928	-2.5833

Tablo 3.4: Birinci dereceden farkı alınmış sabit terimli ve trendli ADF test sonuçları

Sabit Terimli ve Trendli				
Değişkenler	ADF Test İstatistiği	MacKinnon Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%
X	-12.57008	-4.0602	-3.4586	-3.1551
M	-11.32122	-4.0602	-3.4586	-3.1551
RER	-10.18561	-4.0602	-3.4586	-3.1551

Tablo 3.3 ve Tablo 3.4'te X, M ve RER serilerine ait birinci dereceden farkı alınmış ADF test istatistiğinin gösterdiği sonuçlar bu serilerin durağan olduğu yönündedir. Çünkü hem sabit terimli hem de sabit terim ve trend içeren modelde serilerin ADF test istatistiğinin mutlak değerleri; %1,%5 ve %10 anlam düzeyindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden büyük çıkmıştır. Tüm değişkenlerin birinci dereceden farkı alınmış I(1) düzeyinde durağan çıkması koentegrasyon analizinin uygulanabilirliğini göstermektedir.

3.3.3.Genel model

Çalışmada, reel efektif döviz kuru endeksinde meydana gelen değişimlerin, ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini göstermek amacıyla iki farklı regresyon modeli kullanılmaktadır. Ayrıca ihracat ve ithalatın birbiri üzerinde etkiler oluşturması nedeniyle, bu değişkenler, oluşturulan modellere uygun bir biçimde reel efektif döviz kuru endeksiyle birlikte yer alacaktır. Değişkenler arasındaki ilişkilere ait tahmin sonuçlarına aşağıdaki iki model yardımıyla ulaşılabacaktır. Model sürecinde hem teoriden hem de daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılarak değişkenler ilişkilendirilmiştir. Modellerden ilki ihracatın bağımlı değişken, reel efektif döviz kuru ve ithalatın ise bağımsız değişken olarak yer aldığı (13) numaralı denklemlerle ifade edilmiştir.

$$X=f(RER,M)$$

$$X=b_0+b_1RER+b_2M+e_t \quad (13)$$

Modelde yer alan değişkenlerden X: İhracatı, RER: Reel efektif döviz kuru endeksini, M: İthalatı ve e_t : Hata terimini göstermektedir.

İkinci modelde ise ithalat(M) bağımlı değişken, reel efektif döviz kuru endeksi(RER) ve ihracat(X) bağımsız değişken olarak kabul edilmektedir. Bu ilişki aşağıda (14) numaralı denklemle ifade edilmiştir.

$$M=f(RER,X)$$

$$M=b_0+b_1RER+b_2X+e_t \quad (14)$$

Çalışmayla ilgili modeller belirlendikten sonra koentegrasyon analizi yapılmış ve değişkenler arası uzun dönem ilişkisi araştırılmıştır.

3.3.4.Koentegrasyon analizi

Yapılan birim kök testi sonucunda; reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenlerine ait serilerin düzey değerler itibariyle durağan olmadıkları gözlemlenmiştir. Ancak, serilerin birinci dereceden farkının alınması sonucunda durağan hale geldikleri görülmüştür. Tüm değişkenlerin aynı dereceden I(1) entegre olmaları Engle-Granger koentegrasyon testini uygulayabilmenin temel koşuludur. Bu durumda her biri tek başına durağan olmayan serilerin doğrusal kombinasyonları durağan olabilecektir. Öncelikle reel efektif döviz kuru-ihracat ilişkisinin uzun dönem dengesine ait tahmin süreci ve sonuçları verilecektir. Daha sonra ise reel efektif döviz kuru ithalat ilişkisi incelenecektir.

3.3.4.1.Reel efektif döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki

Reel efektif döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki için öngörülen uzun dönem dengesi (13) numaralı denklemde verilmiştir. Denklem 1982:1-2005:2 dönemi verileri kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tablo 3.5 elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 3.5: Reel efektif döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki

Bağımlı Değişken: X				
Yöntem: En Küçük Kareler Yöntemi				
Örneklem: 1982:1-2005:2				
Gözlem Sayısı: 94				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
RER	-0,006097	0,005858	-1,040775	0,3007
M	0,631829	0,016079	39,29634	0,0000
C	0,740836	0,616311	1,202049	0,2325
R-kare: 0,960887				
Düzeltilmiş R-kare: 0,960028				
F-İstatistiği: 1117.807 (Olasılık:0,000000)				

Model tahmin sonuçları incelendiğinde reel döviz kuru ve ihracat arasında %5 hatta %10 önem düzeyinde dahi anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Çünkü Türkiye gibi gelişen ülkelerde ihracatın ve döviz kazandırıcı tüm faaliyetlerin kur değişimlerine vereceği cevap daha farklı unsurlara bağlıdır. Bu unsurlar ülkelerin fiyat ve maliyet yapısı, dış talep, üretim kapasitesi, verimlilik ve ihracat piyasalarının yapısı olarak sayılabilir. Örneğin ihracatın artırılması hemen ortaya çıkacak bir gelişme olmaktan ziyade, ekonomide yapısal değişim ve reformları şart koşar. Bu nedenle 24 Ocak 1980 kararları Türkiye'nin ihracat yapısının geliştirilmesinde bir dönüm noktası olarak düşünülebilir. İthalat açısından ise, aşağıda da inceleneceği gibi, kur değişimlerine duyarlılık olmakla birlikte bu etkinin düşük olduğudur. Daha önce yapılan çalışmalar bu bulguyu destekler niteliktedir. Bunun bir nedeni ithalatın büyük kısmının zorunlu ithalat olması, diğer bir nedeni de içerde üretilen malların çok sınırlı biçimde ithalatı ikame etmesidir. Zorunlu ithalata bağlı olarak Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve sanayileşmesinde yatırım malı, hammadde ve tüketim malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı büyük önem arz etmektedir. Bunun bir anlamı da ithalat talep esnekliğinin oldukça düşük olmasıdır (Çakmak, Aksu, Opuş, 2002:22)

Analizde reel döviz kuruyla ihracat arasında anlamlı bir ilişkinin bulunamaması Türkiye açısından şöyle açıklanabilir. Reel döviz kurlarının eksik değerlendirilmesi, imalat sanayinin dış girdi bağımlılığı nedeniyle maliyet enflasyonuna yol açarak, üretim üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu tür bir gelişme ise ihracatın üretime bağılılığı nedeniyle, ihracatı olumsuz

etkilemektedir. Reel döviz kurundaki değişikliklerin ihracat üzerinde kısa dönemli etkileri gözlemlenebilir ancak uzun dönemde reel döviz kurunun Türkiye'nin ihracatını iyileştirmede etkin bir politika aracı olarak kullanılamayacağı analiz sonucuyla da desteklenmektedir.

3.3.4.2.Reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki

Reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki için öngörülen uzun dönem dengesi ise (14) numaralı denklemde verilmiştir. Denklem 1982:1-2005:2 dönemi verileri kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tablo 3.6 elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 3.6:Reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki

Bağımlı Değişken: M				
Yöntem: En Küçük Kareler Yöntemi				
Örneklem: 1982:1-2005:2				
Gözlem Sayısı: 94				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
RER	0.020757	0.008799	2.359155	0.0205
X	1.494629	0.038035	39.29634	0,0000
C	-1.984455	0.932483	-2.128142	0,0360
R-kare: 0.962703				
Düzeltilmiş R-kare: 0.961883				
F-İstatistiği: 1174.434 (Olasılık: 0.000000)				

Seriler arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak daha öncede anlatıldığı üzere açıklanan değişken ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişki serilerdeki ortak trend faktörünün varlığından kaynaklanabilmektedir. Bu durumda seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle elde edilen sonuç yorumlanmadan önce, Engle-Granger koentegrasyon yönteminin ikinci aşamasında (14) numaralı denklemde elde edilen hata terimlerinin, durağan (I(0)) olup olmadığı test edilecektir. Uzun dönem denge değerinden sapmalar olarak adlandırılabilir bu hata terimlerinin durağan olması durumunda,

açıklanan ve açıklayıcı değişkenler arasında koentegrasyon yani uzun dönem ilişkisi olduğu sonucuna varılacaktır.

Bu durumda regresyon denklemi aşağıdaki gibi ifade edilebilecektir.

$$M=-1.984455+0.020757RER+1.494629X$$

Yukarıdaki denklemde hata terimi için yapılan birim kök testi sonucu ise Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 3.7: Hata terimi için ADF test sonucu

ADF Test İstatistiği	MacKinnon Kritik Değerleri		
	1%	5%	10%
-3.970927	-2.5880	-1.9436	-1.6175

ADF test istatistiğinin mutlak değerinin MacKinnon kritik değerlerinden büyük olmasından dolayı regresyon denkleminde ait hata teriminin durağan olduğuna karar verilmektedir. Bu durumda Tablo 3.6’da sonuçları verilen ilişki gerçek bir ilişkiyi yansıtmakta açıklanan değişken ile açıklayıcı değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuçlar, %5 önem düzeyi dikkate alındığında, reel efektif döviz kuru ve ihracattaki değişmelerin ithalatı etkilediğini ve uzun dönemde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Regresyon modeli bütünüyle anlamlıdır. Ancak modelde, reel efektif döviz kurunun işaretinin teorisinin aksine negatif çıkması, TCMB’nin yayınladığı reel efektif döviz kuru verilerinden kaynaklanmaktadır (Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 2004:8). Bilindiği üzere reel efektif döviz kurundaki bir yükselme döviz kurunda değer kaybı olduğunu göstermekte tam aksine reel efektif döviz kurundaki bir düşüş ise kurun değer kazandığını göstermektedir. Ancak TCMB’nin yayınladığı reel efektif döviz kuru endeksine ait veriler teorisinin tam tersini ifade etmektedir. Yani reel efektif döviz kurundaki yükselme, kurların değerlendirilmesini belirtmekte reel efektif döviz kurundaki düşüş ise kurda değer kaybını göstermektedir. Bu nedenle, reel efektif döviz kuruna ait işaretin, teoriye göre negatif çıkması gerekirken sonuç pozitif çıkmıştır. İşaret farklılığı tamamen TCMB’nin yorum farkından kaynaklanmaktadır. Tahmin sonuçları TCMB verileri dikkate alınarak izah edilmiştir. Tahmin sonuçları incelendiğinde, TCMB verilerine göre, reel efektif döviz kurunda bir yükselme kurda değer kazanımını

ifade etmekte ve ithalatı artırmaktadır. Reel efektif döviz kuru düştüğünde ise bu durum kurda değer kaybını ifade etmekte ve ithalat azalmaktadır. Tahmin sonuçları bu ifadeyi destekler niteliktedir. Yani TCMB verilerine göre, Türkiye’de reel efektif döviz kuru bir birim yükseldiğinde bu durum kurda değer kazanımını ifade etmekte ve Türkiye’nin ithalatını 0.020757 milyar dolar artırmaktadır. Tam tersine reel efektif döviz kuru bir birim düştüğünde bu durum kurda değer kaybını ifade etmekte ve Türkiye’nin ithalatını 0.020757 milyar dolar azaltmaktadır.

Ancak iktisadi hayatta mutlak değişimlerden çok yüzde değişimler önemlidir. Değişkenlerin birinde meydana gelen yüzde bir değişimin diğerinde yüzde kaçlık bir değişmeye yol açtığı konusu ise esneklik kavramıyla açıklanır (Tarı, 2002:139). Bu durumda ithalatın reel döviz kuruna göre ortalama esnekliği

$$E_{(M,RER)} = b_1 \times \frac{\sum RER}{\sum M} \quad \text{şeklinde olacaktır (Tarı, 2002:142). Burada; } b_1 \text{ :Reel}$$

efektif döviz kuruna ait regresyon katsayısını, $\sum RER$:Reel efektif döviz kuruna ait veri seti toplamını, $\sum M$:İthalata ait veri seti toplamını göstermektedir. Yapılan hesaplamalar sonucunda Türkiye’de reel efektif döviz kurunda meydana %1’lik bir artış kurda değer kazanımını ifade etmekte ve Türkiye’nin ithalatını %0,28 oranında artırmaktadır. Tam tersine reel efektif döviz kuru %1 düştüğünde ise bu durum kurda değer kaybını ifade etmekte ve Türkiye’nin ithalatını %0,28 oranında azaltmaktadır.

Reel efektif döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelerken modele konulan bir diğer bağımsız değişken de ihracat olmuştur. Bunun nedeni reel kurda meydana gelen değişimlerin ithalatı etkilemesinin yanı sıra ihracatta meydana gelen değişimlerin de ithalat üzerinde meydana getirdiği etkilerin gözlemlenmek istenmesidir. Buna göre Türkiye’nin ihracatındaki 1 milyar dolarlık artış, ithalatta 1.494629 milyar dolarlık artışa neden olacaktır. Türkiye’nin ihracatındaki 1 milyar dolarlık azalış ise ithalatta 1.494629 milyar dolarlık bir azalışa neden

$$\text{olacaktır. } E_{(M,X)} = b_2 \times \frac{\sum X}{\sum M} \quad \text{formülünden hareketle de ihracatta meydana gelen}$$

%1 değişimin ithalatta yüzde kaçlık değişmeye yol açtığı hesaplanabilir.

Burada; b_2 :İhracata ait regresyon katsayısını, $\sum X$:İhracata ait veri seti toplamını, $\sum M$:İthalata ait veri seti toplamını göstermektedir. Bu durumda Türkiye'nin ihracatındaki %1'lik artış, ithalatı %0,95 oranında artırmaktadır. Türkiye'nin ihracatındaki %1'lik azalış ise ithalatta %0,95'lik bir azalışa neden olacaktır.

Reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimlerin, ithalat üzerinde uzun dönemde etkiler meydana getirdiği, kullanılan regresyon modelleri ve analizler aracılığıyla anlaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ihracatının büyük ölçüde zorunlu ithalata bağlı olması ve Türkiye'nin ithalat talep esnekliğinin düşük olması nedeniyle ihracat ile ithalat arasında bir bağlantı oluşmaktadır. Bu nedenle ihracattaki değişimlerin ithalat üzerinde meydana getirdiği etkileri görmek amacıyla ihracat değişkeni de reel döviz kuruyla birlikte modelde yer almıştır.

SONUÇ

Döviz kurları ulusal ekonominin dünya ekonomisindeki görelî durumunu yansıtamadığı durumda, çok sayıda mal ve hizmetin iç ve dış fiyatları ve belli bir ölçüde de iç fiyatlar arasındaki ilişki etkilenmektedir. Bir başka deyişle ülke koşullarına uygun olmayan bir döviz kuru, ekonomik düzeni ciddi biçimde etkileyecek ve ekonomik istikrarsızlıklara yol açacaktır.

Bir ülke genellikle uluslararası piyasalarda birden fazla ülke ile hem rekabet hem de ticaret ilişkisi içinde olduğundan, ayrıca nominal döviz kurunun daha az bilgi içermesi ve yalnız başına yorumlanamaması nedeniyle analizlerde reel efektif döviz kuru endeksi ön plana çıkmaktadır.

Amaçlara hizmet edebilecek tek bir reel efektif döviz kuru endeksi (REDKE) olmadığı için seçilen REDKE'nin uygunluğu tamamen yapılan analizlere bağlı olmaktadır. Ancak analizlerde REDKE ile ilgili tercih edilen ortak yaklaşımlar vardır. Örneğin enflasyon ve dalgalı büyüme yaşayan gelişmekte olan ülkeler baz yılı bulma sorunu yaşamaktadır. Bu nedenle REDKE formülasyonu için aritmetik ve harmonik ortalama yerine baz yılı seçim problemlerini en aza indirecek ağırlıklandırma yöntemi olan geometrik ortalama kullanılması daha uygun görünmektedir. Ayrıca ülkelerin dış ticaret içindeki paylarını ve üçüncü ülke etkilerini dikkate alan bir ağırlıklandırma yapılması genel kabul görmektedir. Bunlara ek olarak, REDKE hesaplamasında kullanılan her görelî fiyatın avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Önerilen endekslerin birçoğu ise özellikle veri sorunu nedeniyle hesaplanamamaktadır. Bu nedenle yapılan analizlerde en sık güncellenen ve kolayca ulaşılabilen fiyat endekslerinin kullanılması önerilmektedir.

Reel efektif döviz kuru endeksleriyle yapılan analizlerde olumlu sonuçlar elde edilebilirse, REDKE ekonomik faaliyetlerin seyrini belirlemede politika aracı olarak kullanılabilir. REDKE yönetimiyle döviz piyasaları aracılığıyla oluşan belirsizlikler azaltılabilir. Ayrıca ekonomik büyümeye, sermaye birikimine, kaynak etkinliğine ve dış dengenin sağlanmasına katkıda bulunulabilir. Örneğin, Türkiye ekonomisinde 1980 sonrasında, reel efektif döviz kuruna dayandırılmış kur politikaları izlenmiş ve dış ticaret dengesinin sağlanması amaçlanmıştır.

Türkiye 1980'lere kadar ithal ikameci ve sabit kur sistemini içeren bir düzen benimsemiştir. Bu düzen dışa kapalı ve dış dünya ile rekabet edemeyen bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. Oluşan bu yapının değişmesinde ise 24 Ocak 1980 kararları en önemli adımdır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla, Türkiye'de yeni bir dönem başlamış ve dış dengeyi sağlayan, dünya piyasalarında rekabet edebilecek dışa dönük sanayi politikası benimsenmiştir. Yapısal değişimlerin sağlanması amaçlanırken en önemli değişikliklerden biri de döviz kuru politikalarında olmuştur. Yapılan kur ayarlamalarıyla, dış ticaret dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla TCMB, dönemin gereklerine göre, sabit kur politikasından dalgalı kur politikasına kadar, ara kur politikaları da dahil olmak üzere birçok kur politikası benimsemiş ve uygulamıştır. TCMB'nin izlediği kur politikalarında ise belirleyici olan reel döviz kurları olmuş ve uygulanan kur politikalarının ekonomi açısından değerlendirilmesi ise reel döviz kuruna dayandırılmıştır.

Ancak, 1980 sonrası dönemde Türkiye'de uygulanan, dış ticaret dengesini sağlamaya yönelik kur politikasının etkileri farklılık göstermektedir. Yapılan ekonometrik çalışmada reel döviz kurunda meydana gelen değişimlerin ihracatı açıklamada yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Bunun aksine reel döviz kurunda meydana gelen değişimlerin ithalat üzerinde anlamlı etkiler meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, kur politikasının tek başına ülke ekonomisi için kullanılabilen bir araç olması yönünde şüpheler oluşturmaktadır.

Yapılan ekonometrik çalışmada, 1982:1-2005:2 dönemine ait üçer aylık veriler, birim kök testi ve koentegrasyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçları; reel döviz kuru ve ithalat arasında Türkiye ekonomisi için uzun dönem ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. Buna göre reel efektif döviz kurunda %1'lik bir düşüş kurda değer kazanımını göstermekte ve Türkiye'nin ithalatını %0,28 oranında arttırmaktadır. Reel efektif döviz kuru endeksinde %1'lik bir artış ise kurda değer kaybını göstermekte ve bahsedilen ilişkinin tam tersi gerçekleşmektedir. Çalışmada ayrıca ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiler de analiz edilmiştir. Türkiye'nin ihracatındaki %1'lik artış, ithalatta %0,95 oranında bir artışa neden olmaktadır. Tam tersine ihracattaki %1'lik azalış ise ithalatta %0,95 oranında azalışa neden olmaktadır. İhracat ve ithalat arasında bir ilişkinin

bulunması ise bu iki değişkenin birbiri üzerinde etkiler meydana getirdiğini göstermektedir.

İktisat literatüründe; kur politikasının tek başına dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılmayacağı yönünde ekonometrik analizler bulunmaktadır. Yerli literatürde; Terzi ve Zengin(1995), Durusoy ve Tokatlıoğlu(1997), Terzi ve Zengin(1999), Sivri ve Usta(2001), Öztürk ve Acaravcı(2003), Saatçioğlu ve Kutlu(2004),Yamak ve Korkmaz(2005) yaptığı çalışmalar bu durumu destekler niteliktedir. Yabancı literatürde ise Rose ve Yellen(1989), Rose(1991), Oskooee ve Domac(1995), Fang ve Miller yapmış olduğu analizler aynı görüşü savunmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları da yukarıda yerli ve yabancı literatürde belirtilen ekonometrik analizlerle aynı yöndedir. Reel döviz kuru değişimlerine dayalı bir kur politikası Türkiye'nin dış ticaret sorunlarını çözmeye tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü Türkiye'nin ihracatı büyük ölçüde hammadde, ara malı ve yatırım malı ithalatına bağlıdır. Reel döviz kuru endeksinde bir yükselme, imalat sanayinin dış girdi bağımlılığı nedeniyle üretimde maliyet artışına yol açmaktadır. Üretimde yaşanan bu olumsuzluk, ihracatın üretime bağlılığı nedeniyle ihracatı da olumsuz etkilemektedir. Bu sebepten dolayı, Türkiye ekonomisinin asıl üzerinde durması gereken konu üretim olmalıdır. Üretimi artırmadaki en önemli engelleri ise sermaye girişleriyle aşırı değerlenen Türk Lirası'nın oluşturduğu haksız ithal malları rekabeti ve bu sermayeyi ülkeye çekmek için yüksek tutulan reel faizler oluşturmaktadır. Ayrıca yüksek enerji fiyatları da üretim üzerinde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu sorun ise politika yapıcıların etkin bir vergi toplama mekanizmasına sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır. Kayıt altına alınamayan üreticilerin yükü, enerji fiyatlarına yansıtılarak bu durum kayıt altındaki üreticilere yüklenmekte ve adil olmayan bir vergileme mekanizması işlenmektedir. İhracat için üretimin artırılmasının yanında, aynı zamanda ithalattaki artışları engellemek için üretim yapısının değerştirilerek dış bağımlılığı azaltıcı önlemler gerekmektedir. Bu amaçla kullanılmayan ülke kaynaklarının etkin hale gelmesini sağlayacak değerşiklikler yapılmalıdır.

Görüldüğu üzere reel döviz kuruyla yalnızca ithalat arasında bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret açığı her yıl giderek büyümektedir. Çünkü

her yıl ithalattaki artış hızı ihracattan fazla olmaktadır. Bunun nedeni ise ucuz dövizin (reel döviz kurunun aşırı değerlenmesi) ithalatı cazip hale getirmesidir. Ucuz ithalat üreticinin daha fazla ithal girdi kullanmasına neden olmaktadır. Üretici daha fazla ithal girdi kullanınca, ihracat artışı daha fazla ithalatı zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise tarımda ve sanayide üretimin yapısının bozulmasına ve ucuz emeğe dayalı üretim politikasına yol açmaktadır. Türkiye ucuz emek ihraç ederek ihracatını artırmaya çalışmaktadır.

Kur ayarlamaları, Türkiye için, tek başına kullanılabilen bir politika aracı olamamaktadır. Çünkü dış ticaret kalemleri olan ihracat ve ithalatı kur politikası haricinde birçok unsur etkilemektedir. Bu unsurlar üretim düzeyi, maliyetler, verimlilik, faiz oranları, sermaye girişi, vergi mekanizması, etkin kaynak kullanımı ve enflasyon olarak sıralanabilir. Sayılan nedenlerden dolayı, yalnızca reel döviz kuru değişimleriyle dış ticaret dengesini sağlamaya yönelik bir kur politikası sorunlara çözüm olmayacaktır. Önemli olan ihracatın dışa bağımlı yapıdan kurtarılması, ihracatı olumsuz etkileyen faktörlerin ortadan kaldırılması ve kur politikasının dış ticaret dengesini sağlamada ana amaç olmaktan çok yardımcı araç olarak kullanılmasıdır. İthalattaki artışları engellemek amacıyla üretimin yapısı mutlaka değiştirilmelidir. Bu yönde ar-ge faaliyetleri ön plana çıkarılarak bu durum devlet tarafından özendirilmelidir. Türkiye yatırım ve tüketimini iç tasarruflarıyla finanse etmeye başladığında dış ticaret açısından ek bir politikaya ihtiyaç duymayacaktır. Kamudaki tasarruf açıklığı düşünüldüğünde kamuda yapısal önlemlerin alınması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Yapılacak yeni reformlar ile kaynakların artırılması sağlanırken, bu fonların rasyonel kullanılarak üretken yatırımlara kaydırılması temel sorunu çözecektir.

KAYNAKLAR

Abeyasinghe, T., Yeok T.L., “Exchange Rate Appreciation and Export Competitiveness: The Case of Singapore”, **Applied Economics**, Vol:30, Issue:1 1998(<http://courses.nus.edu.sg/course/ecstabey/Tilak%20E%20rate%20appreciation%20AE.pdf>,13.07.2005)

Abuşoğlu, Ö., **Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi: 1980-1988 Dönemi**, TOBB Yayınları-Yayın No:Genel 154; Ar-Ge64, Ankara, 1990

Akbostancı, E., “Dynamics of The Trade Balance: The Turkish J-Curve”, **ERC Working Papers in Economics 01/05**, November 2002 (http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series_02/0205.pdf,24.05.2005)

Aydoğuş, İ., Yıldırım, J., “Kur Politikası ve Ticaret Dengesi:Türkiye Örneği”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2001

Balaylar, N. A., “Döviz Kuru Sistemleri ve Dış Ticaret”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:12, Sayı:11, 1997

Baldemir, E., Keskiner, A., “Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:6, Sayı:4, 2004

Bhattacharya, R., “The Trade Balance and The Real Exchange Rate Evidence from a VAR for the United States”, **The Journal of Economics**, Vol:23, No:1, 1997

Bilson, J.F.Q., “The Monetary Approach to the Exchange Rate: Some Empirical Evidence”, **Staff Papers 25**, 1978 (<http://econwpawustl.edu:8089/eps/if/papers/037/0307001.pdf>, 28.09.2005)

Chinn, D.M., “Sectoral Productivity, Government Spending and Real Exchange Rates: Empirical evidence for OECD Countries”, **NBER Working Paper:6017**, 1997 (<http://www.nber.org/papers/w6017.pdf>, 28.09.2005)

Çakmak, E., Aksu, H., Opuş, S., “Türkiye’de İthalat Talebi Esnekliklerinin Ekonometrik Analizi:1987-2000”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:16, Sayı:5-6,16 Aralık 2002

De Gregorio, J., Wolf, H., “Terms of Trade, Productivity and Real Exchange Rate”, **NBER Working Paper: 4807**, 1994 (<http://www.nber.org/papers/w4807.pdf>, 28.09.2005)

Demirden, T., Pastine, I., “Flexible Exchange Rates and the J-Curve :An Alternative Approach”, **Economics Letters**, Vol:48, Issues:3-4, 1995

Devkota, S.C., “Impact of Exchange Rate Change on Foreign Trade Balance in Nepal”, 2003 (<http://www.econwpa.wustl.edu:8089/eps/it/papers/0410/0410003.pdf>, 16.07.2005)

Dinçer, N. N., **Döviz Kuru Dalgalanmalarının Asimetrik Etkileri: Türkiye Örneği**, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, Şubat 2005

Dinler, Z., **İktisada Giriş**, Gözden Geçirilmiş Onuncu Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004

Doğanlar M., Özmen M., “Satılma Gücü Paritesi ve Reel Döviz Kurları: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme”, **İMKB Dergisi**, Cilt: 4, Sayı 16, Ekim/Kasım/Aralık 2000

Dornbusch, R., Fischer, S., **Makroekonomi**, Çev:Salih Ak, M. Fisunoğlu ve R. Yıldırım, McGraw Hill-Akademi Yayınları, 1998

Durusoy, Ö. T., Tokatlıoğlu, İ., “Devalüasyon ve J Eğrisi”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:8, Sayı:24-25, İlkbahar-Yaz 1997

Duygulu A. A., “Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 1998

Edison, H., Klován J. T., “A Quantitative Reassessment of the Purchasing Power Parity Hypothesis: Evidence From Norway and UK”, **Journal of Applied Econometrics** 2, 1987 (<http://proquest.umi.com/pqdweb>, 23.08.2005)

Edwards, S., “Real Exchange Rates in Developing Countries: Concepts and Measurement”, **NBER Working Paper: 2950**, 1989 (<http://www.nber.org/papers/w2950.pdf>, 23.08.2005)

Edwards, S., Savastano M.A., “Exchange Rates in Emerging Economies: What do we know? What do we need to know?”, **NBER Working Papers: 7228**, 1999 (www.nber.org/papers/w7228, 23.08.2005)

Egeli, H. A., “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde İhracatın Gelişimi ve İzlenen Politikaların Etkinlikleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 1992

Ellis, L., “Measuring The Real Exchange Rate: Pitfalls and Practicalities”, **Research Discussion Paper**-Economic Research Department Reserve Bank of Australia, August 2001 (www.rba.gov.au/rdp/RDP2001-04.PDF,20.07.2006)

Erçel, G., “Türkiye Ekonomisinde Son Gelişmeler ve Para Politikasına İlişkin Beklentiler”, **DEİK Semineri, Londra, 13 Eylül 2000**, TCMB, 2000

....., G., “TL Ne Kadar Değerli?”, **Dünya Gazetesi**, 22 Şubat 2005

Ertekin, M. S., “Türkiye’de 1980 Sonrasında Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2001

Ertekin, M., “Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye’nin Dış Ticareti”, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:9, Sayı :32, Temmuz 2004

Fang, W., Miller S. M., “Exchange Rate Depreciation and Exports:The Case of Singapore Revisited”, **University of Connecticut, Working Paper**, December 2004, (<http://www.econn.uconn.edu/working/2004.08.05.2005>)

Gujarati, N. D., **Temel Ekonometri**, Literatür Yayınları,İstanbul,1999

Hasan M. A., Khan, A. H., “Impact of Devaluation on Pakistan’s External Trade:An Econometric Approach”, **Economics Letters**, Vol:33, No:4, 1994

İTO, **Ekonomik Rapor**, İstanbul, 1991

İyibozkurt, E., **Uluslararası İktisat**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001

Jiranyakul, K., Brahmasre T., “An Analysis of The Determinants of Thailand’s Exports and Imports with Major trading Partners”, **Southwestern Economic Review**, 2002, (<http://www.ser.tcu.edu/20027111-122%202002.pdf>,08.05.2005)

Karluk, R., **Uluslararası Ekonomi**, Geliştirilmiş 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991

Keyder, N., “Kura Dayalı Program ve Dalgalı Kur Rejimi Uygulaması Sırasında TL’nin Yabancı Para Karşısında Reel Değeri ve Cari İşlemler Dengesi”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl 18, Sayı 202, Ocak 2003

Kıpıcı, A., N., Kesriyeli, M., “Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl 12, Sayı 131, Şubat 1997

Kibritçiöğlü, A., Kibritçiöğlü, B., **Türkiye’de Uzun Dönem Reel Döviz Kuru Dengesizliği 1987-2003**, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi 38.Nisan 2004

Kutlar, A., **Ekonometrik Zaman Serileri**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

Lin C. A., “The Trade Balance and The Real Exchange Rate:The US Evidence From 1973:3-1994:9”, **Applied Economics Letters**, Vol:4, 1997

Onafowora O., "Exchange Rate and The Trade Balance in East Asia:Is there aJcurve?",**EconomicsBulletin**,2003,(<http://www.economicsbulletin.uiuc.edu/2003/volume5/EB-03E00003A.pdf,08.05.2005>)

Oskooee B. M., Domac, I., “The Long Run Relation Between Imports and Exports in an LDC:Evidence from Turkey”, **METU Studies in Development**, Vol:22, No:2, 1995

Özkan, F., **Denge Reel Kur Hesaplama Yöntemleri ve Reel Kur Dengesizliğinin Ölçülmesi: Türk Lirası Üzerine Bir Çalışma**, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Aralık 2003

Öztürk, E., “Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl 9, Sayı 91, Ekim 1993.

Öztürk, İ., Acaravcı, A., “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi:Ampirik Bir Çalışma”, **Review of Social, Economic and Business Studies**, Vol:2,2004(<http://www.econturk.org/Turkiye2004.html,04.06.2005>)

Parasız, İ., **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000

....., İ., **Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001

Pilbeam, K., “Economic Fundamentals and Exchange Rate Movements”, **International Review of Applied Economics**, Vol: 15, No: 1, 2001 (<http://taylorandfrancis.metapress.com/media/927LWXWWQGGGYJVUDU7/Contributions/W/7/2/6.pdf>)

Rose, A. K., Yellen, J. L., “Is there a J-curve?”, **Journal of Monetary Economics**, Vol:24, 1989

Rose, A. K., “The Role of Exchange Rates in a Popular Model of International Trade , Does the Marshall-Lerner Condition hold?”, **Journal of International Economics**, Vol:30, 1991

Saatçioğlu, C., Kutlu, R., “Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Uygulama (1993-2002)”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 2004

Seyidoğlu, H., **Uluslararası İktisat**, 14. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001.

....., H., **Uluslararası Finans**, Geliştirilmiş 3. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001

Sivri, U., Usta, C., “Reel Döviz Kuru , İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki”, **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:19, Sayı:4, Aralık2001, (<http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/16-ugur/16-ugur.htm>,13.02.2005)

Stucka, T., “The Impact of Exchange Rate Changes on the Trade Balance in Croatia”, **Working Papers**, Croatian National Bank,October 2003 (<http://www.hnb.hr/publikac/istrazivanja/w011.pdf>,20.06.2005)

Tarı, R., **Ekonometri**, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002

TCMB, **Yıllık Rapor**, Ankara, 1999 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., **Yıllık Rapor**, Ankara, 2000 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., **Yıllık Rapor**, Ankara, 2001 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., **Yıllık Rapor**, Ankara, 2002 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., **Yıllık Rapor**, Ankara, 2003 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., **Yıllık Rapor**, Ankara, 2004 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., **Yıllık Rapor**, Ankara, 2005 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

....., Reel Efektif Döviz Kuru, **Sürelî Yayınlar**, Ankara, 2006 (<http://www.tcmb.gov.tr>,11.08.2005)

Terzi, H., Zengin, A., “Türkiye’de Kur Politikası, İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisinin Ekonometrik Analizi”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1-2, 1995

Terzi, H., Zengin, A., “Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği: Türkiye Uygulaması”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:10, Sayı:33, Yaz 1999

Yamak, R., Korkmaz A., “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, 2005 (<http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ueis2m2.pdf>,09.02.2006)

EKLER**Ek-3.1 Reel döviz kuru(RER), İhracat(X) ve İthalat(M) Değişkenlerine****Ait Veri Seti**

Kurlar-Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri(1995=100) (TCMB)

ÜÇ AYLIK,SABİT,Orijinal Gözlem

TP.DK.REER3.1 TP.DK.REER4.1

1980Q1	143.500	156.900
1980Q2	143.100	149.900
1980Q3	143.500	149.900
1980Q4	141.100	160.800
1981Q1	147.900	161.400
1981Q2	148.200	167.600
1981Q3	142.600	154.300
1981Q4	131.100	145.000
1982Q1	139.100	149.500
1982Q2	131.400	145.200
1982Q3	128.700	142.300
1982Q4	129.000	134.500
1983Q1	131.800	144.100
1983Q2	127.100	140.800
1983Q3	124.700	136.400
1983Q4	127.000	136.300
1984Q1	114.300	125.000
1984Q2	121.200	135.900
1984Q3	123.300	137.500
1984Q4	127.500	140.600
1985Q1	133.500	148.800
1985Q2	118.000	133.400
1985Q3	117.800	129.000
1985Q4	116.500	125.400
1986Q1	103.300	114.400
1986Q2	99.100	111.200
1986Q3	96.100	107.200
1986Q4	95.900	103.200
1987Q1	94.900	103.200
1987Q2	92.300	101.500
1987Q3	89.200	98.200
1987Q4	93.300	97.600
1988Q1	92.500	101.600
1988Q2	92.700	98.000
1988Q3	90.500	96.600
1988Q4	85.300	92.000
1989Q1	91.800	98.800
1989Q2	99.600	109.700
1989Q3	104.500	113.000
1989Q4	106.500	114.000
1990Q1	111.000	119.300
1990Q2	113.000	115.700
1990Q3	111.900	116.300
1990Q4	117.000	117.600
1991Q1	113.800	115.500
1991Q2	115.500	114.500

TP.DK.REER3.1 TP.DK.REER4.1

1991Q3	112.200	112.000
1991Q4	112.900	109.100
1992Q1	116.400	114.600
1992Q2	103.000	99.700
1992Q3	104.300	101.600
1992Q4	114.900	110.100
1993Q1	123.100	120.400
1993Q2	121.800	116.000
1993Q3	122.200	116.300
1993Q4	125.700	112.600
1994Q1	98.100	99.400
1994Q2	85.300	89.300
1994Q3	85.000	88.300
1994Q4	95.700	95.800
1995Q1	93.900	99.200
1995Q2	99.500	101.500
1995Q3	107.300	103.700
1995Q4	103.100	97.000
1996Q1	102.800	101.400
1996Q2	101.800	102.100
1996Q3	102.400	101.100
1996Q4	101.700	100.100
1997Q1	107.100	107.000
1997Q2	106.100	106.100
1997Q3	111.300	108.400
1997Q4	115.900	110.700
1998Q1	116.200	111.000
1998Q2	115.500	108.900
1998Q3	121.100	110.900
1998Q4	120.900	107.900
1999Q1	121.800	108.000
1999Q2	121.500	106.800
1999Q3	124.100	107.400
1999Q4	127.300	108.800
2000Q1	132.400	114.300
2000Q2	132.300	112.500
2000Q3	139.000	114.100
2000Q4	147.600	118.300
2001Q1	113.500	95.400
2001Q2	111.800	99.000
2001Q3	98.500	88.500
2001Q4	116.300	107.300
2002Q1	138.400	128.500
2002Q2	118.900	110.800
2002Q3	115.200	107.900
2002Q4	125.400	117.100
2003Q1	123.500	118.500
2003Q2	140.600	130.300
2003Q3	151.500	137.500
2003Q4	140.600	126.300
2004Q1	154.200	143.300
2004Q2	137.500	127.800
2004Q3	138.100	126.900
2004Q4	143.200	131.400
2005Q1	154.700	141.100
2005Q2	159.500	144.500
2005Q3	160.600	144.900

SEÇİLEN SERİLERİN AÇIKLAMALARI

=====

TP.DK.REER3.1: TUFEBazlı reel efektif kur endeksi (1995=100)

Not: IMF tanımına göre ondokuz ülkeye göre (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, Tayvan, İran, Brezilya, Çin, Yunanistan) hesaplanmış reel efektif kur endeksi(1995=100). Fiyat endeksi olarak tüketici fiyatları kullanılmıştır. Endekste artış TL'nin reel değer kazancını ifade etmektedir.

TP.DK.REER4.1: ÜFE bazlı reel efektif kur endeksi (1995=100)

Not: IMF tanımına göre onyediyülkeye göre (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, İran, Brezilya, Yunanistan) hesaplanmış reel efektif kur endeksi (1995=100).Fiyat endeksi olarak 2005 yılı öncesinde toptan eşya fiyatları, sonrasında üretici fiyatları kullanılmıştır. Endekste artış TL'nin reel değer kazancını ifade etmektedir.

Seçilmiş Ülke ve Fasıllara Göre Dış Ticaret (DİE) (3 Aylık, \$)

ÜÇ AYLIK,SABİT,Orijinal Gözlem

TP.DT.IT.99.TT.1 TP.DT.IH.99.TT.1

1982Q1	1959742487.400	1303514107.200
1982Q2	2209747807.100	1236198990.100
1982Q3	1977433335.100	1277450673.100
1982Q4	2695741135.700	1928809237.100
1983Q1	2349250590.100	1358050601.700
1983Q2	2101099946.600	1315860600.500
1983Q3	2077043717.600	1234030637.400
1983Q4	2707607101.400	1819891589.600
1984Q1	2180193708.200	1855083201.700
1984Q2	2647405996.800	1674253868.700
1984Q3	2666536014.700	1542453961.400
1984Q4	3262895767.200	2061812244.900
1985Q1	2435745890.400	1780395542.000
1985Q2	2582869765.200	1859486401.800
1985Q3	2872968004.100	2088919165.600
1985Q4	3451791645.000	2229208228.100
1986Q1	2811698142.800	1878351006.200
1986Q2	2639940058.300	1688379382.000
1986Q3	2647015916.200	1659584200.200
1986Q4	3006115984.900	2230410640.600
1987Q1	2840378222.400	1988584619.900
1987Q2	3037593353.400	2243711865.800
1987Q3	3516734763.900	2636026705.700
1987Q4	4763099596.300	3321725812.400
1988Q1	3493712643.900	2802893054.500
1988Q2	3781475430.800	2724968972.200
1988Q3	3265056374.100	2591986091.300
1988Q4	3795152413.400	3542175571.000
1989Q1	3319045714.200	2803273428.500
1989Q2	3807262617.700	2573863688.700
1989Q3	3994404129.200	2568120818.200
1989Q4	4671429292.300	3679432219.300
1990Q1	4706623929.900	2994329896.300
1990Q2	4875279678.400	2745457365.200

	TP.DT.IT.99.TT.1	TP.DT.IH.99.TT.1
1990Q3	5434649185.900	2858710938.000
1990Q4	7285571626.000	4360787688.000
1991Q1	4915884876.200	3378663566.600
1991Q2	4745645918.900	2904928685.400
1991Q3	5243977420.100	3208712624.500
1991Q4	6141504779.600	4101156613.500
1992Q1	4942115352.800	3549947269.300
1992Q2	5484915148.600	3303345196.600
1992Q3	5856472654.500	3701313635.400
1992Q4	6587550824.300	4160021897.900
1993Q1	5908026679.000	3673267536.800
1993Q2	7778195603.200	3477284111.600
1993Q3	7465867688.200	3561981765.500
1993Q4	8276278459.800	4632532838.200
1994Q1	5887094306.100	3826359585.900
1994Q2	4953887315.300	3830780579.500
1994Q3	5416277359.400	4815189311.500
1994Q4	7012759011.600	5633541864.900
1995Q1	6853748620.500	4756358450.000
1995Q2	8615324377.300	5199118994.200
1995Q3	9134790121.800	5288127846.300
1995Q4	11105146480.700	6393434802.400
1996Q1	9757794838.000	5541412746.000
1996Q2	10985291628.000	5197539920.000
1996Q3	10754429558.000	5753832606.000
1996Q4	12129126472.000	6731679701.000
1997Q1	10545109233.000	6077791708.000
1997Q2	11695222243.000	6349250046.000
1997Q3	12650044190.000	6511880471.000
1997Q4	13668345007.000	7322149561.000
1998Q1	11344314522.000	6735188418.000
1998Q2	11975915123.000	6596927620.000
1998Q3	11581683631.000	6654780727.000
1998Q4	11019478931.000	6987054973.000
1999Q1	8059761227.000	6480033405.000
1999Q2	10329909776.000	6300922288.000
1999Q3	10440140653.000	6468570053.000
1999Q4	11841460375.000	7337699216.000
2000Q1	11324614944.000	6703433264.000
2000Q2	14154036162.000	7102588521.000
2000Q3	14200056170.000	6735709977.000
2000Q4	14824113227.000	7233174283.000
2001Q1	10775030748.000	7298276464.000
2001Q2	9895740014.000	8062371280.000
2001Q3	10363688046.000	7658988682.000
2001Q4	10364624145.000	8314579930.000
2002Q1	10409054757.000	7910036136.000
2002Q2	12453789433.000	8513877046.000
2002Q3	13528631615.000	9297947697.000
2002Q4	15162321523.000	10337228150.000
2003Q1	14367128088.000	10365421963.000
2003Q2	16470200925.000	11318768271.000
2003Q3	18447728448.000	12179517957.000

2003Q4 20054634597.000 13389128111.000
 2004Q1 20883386689.000 13488397425.000
 2004Q2 24390352533.000 15519089306.000
 2004Q3 25098379539.000 15968387367.000
 2004Q4 26968535052.000 18041014841.000
 2005Q1 25719415082.000 17200042645.000
 2005Q2 19340227441.000 11772855206.000

SEÇİLEN SERİLERİN AÇIKLAMALARI

=====

TP.DT.IT.99.TT.1: İthalat-99-FASILLAR TOPLAMI-ULKELEK TOPLAMI

TP.DT.IH.99.TT.1: İhracat-99-FASILLAR TOPLAMI-ULKELEK TOPLAMI

Ek-3.2 Reel döviz kuru(RER), İhracat(X) ve İthalat(M) Değişkenlerine

Ait Birim Kök Testi Sonuçları

a) Sabit Terimli ADF Test Sonuçları (Düzey)

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On X

ADF Test Statistic	2.413274	1% Critical Value*	- 3.5015	
		5% Critical Value	-2.8925	
		10% Critical Value	-2.5831	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(X)				
Date: 09/24/06 Time: 11:37				
Sample(adjusted): 1982:2 2005:2				
Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic Prob.	
X(-1)	0.041435	0.017170	2.413274	0.0178
C	-0.038653	0.110644	-0.349350	0.7276
R-squared	0.060149	Mean dependent var	0.179419	
Adjusted R-squared	0.049821	S.D. dependent var	0.631655	
S.E. of regression	0.615719	Akaike info criterion	-0.948660	
Sum squared resid	34.49896	Schwarz criterion	-0.894195	
Log likelihood	-85.84861	F-statistic	5.823889	
Durbin-Watson stat	2.651578	Prob(F-statistic)	0.017814	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On M

ADF Test Statistic	1.783124	1% Critical Value*	-3.5015	
		5% Critical Value	-2.8925	
		10% Critical Value	-2.5831	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(M)				
Date: 09/24/06 Time: 12:04				
Sample(adjusted): 1982:2 2005:2				
Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
M(-1)	0.039410	0.022101	1.783124	0.0779
C	-0.032114	0.223453	-0.143716	0.8860
R-squared	0.033760	Mean dependent var	0.293667	
Adjusted R-squared	0.023142	S.D. dependent var	1.255284	
S.E. of regression	1.240673	Akaike info criterion	0.452580	
Sum squared resid	140.0736	Schwarz criterion	0.507044	
Log likelihood	-151.0062	F-statistic	3.179530	
Durbin-Watson stat	2.397706	Prob(F-statistic)	0.077900	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On RER

ADF Test Statistic	-2.006637	1% Critical Value*	-3.5015	
		5% Critical Value	-2.8925	
		10% Critical Value	-2.5831	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(RER)				
Date: 09/24/06 Time: 12:21				
Sample(adjusted): 1982:2 2005:2				
Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RER(-1)	-0.106560	0.053104	-2.006637	0.0478
C	12.52037	6.191943	2.022042	0.0461
R-squared	0.042373	Mean dependent var	0.219355	
Adjusted R-squared	0.031850	S.D. dependent var	8.551205	
S.E. of regression	8.413925	Akaike info criterion	4.281047	
Sum squared resid	6442.266	Schwarz criterion	4.335511	
Log likelihood	-329.0300	F-statistic	4.026591	
Durbin-Watson stat	1.966556	Prob(F-statistic)	0.047756	

b) Sabit Terimli ve Trendli ADF Test Sonuçları (Düzey)**Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On X**

ADF Test Statistic	0.398805	1% Critical Value*	-4.0591	
		5% Critical Value	-3.4581	
		10% Critical Value	-3.1548	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(X)				
Date: 09/24/06 Time: 12:34				
Sample(adjusted): 1982:2 2005:2				
Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X(-1)	0.015114	0.037898	0.398805	0.6910
C	-0.092454	0.130609	-0.707868	0.4809
@TREND(1982:1)	0.004092	0.005250	0.779505	0.4377
R-squared	0.066452	Mean dependent var	0.179419	
Adjusted R-squared	0.045707	S.D. dependent var	0.631655	
S.E. of regression	0.617050	Akaike info criterion	0.933883	
Sum squared resid	34.26760	Schwarz criterion	-0.852186	
Log likelihood	-85.53572	F-statistic	3.203203	
Durbin-Watson stat	2.600679	Prob(F-statistic)	0.045305	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On M

ADF Test Statistic	-0.183377	1% Critical Value*	-4.0591	
		5% Critical Value	-3.4581	
		10% Critical Value	-3.1548	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(M)				
Date: 09/24/06 Time: 12:39				
Sample(adjusted): 1982:2 2005:2				
Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
M(-1)	-0.009054	0.049375	-0.183377	0.8549
C	-0.183662	0.262473	-0.699739	0.4859
@TREND(1982:1)	0.011748	0.010706	1.097358	0.2754
R-squared	0.046518	Mean dependent var	0.293667	
Adjusted R-squared	0.025329	S.D. dependent var	1.255284	
S.E. of regression	1.239284	Akaike info criterion	0.460794	
Sum squared resid	138.2242	Schwarz criterion	0.542490	
Log likelihood	-150.3882	F-statistic	2.195430	
Durbin-Watson stat	2.318802	Prob(F-statistic)	0.117237	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On RER

ADF Test Statistic	-2.696231	1% Critical Value*	-4.0591	
		5% Critical Value	-3.4581	
		10% Critical Value	-3.1548	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(RER)				
Date: 09/24/06 Time: 12:45				
Sample(adjusted): 1982:2 2005:2				
Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RER(-1)	-0.148407	0.055042	-2.696231	0.0084
C	13.73053	6.075980	2.259805	0.0262
@TREND(1982:1)	0.077033	0.033687	2.286728	0.0246
R-squared	0.094958	Mean dependent var	0.219355	
Adjusted R-squared	0.074845	S.D. dependent var	8.551205	
S.E. of regression	8.224972	Akaike info criterion	4.246076	
Sum squared resid	6088.515	Schwarz criterion	4.327773	
Log likelihood	-326.4038	F-statistic	4.721423	
Durbin-Watson stat	1.995133	Prob(F-statistic)	0.011223	

c) Birinci Dereceden Farkı Alınmış Sabit Terimli ADF Test Sonuçları

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On X

ADF Test Statistic	-11.61002	1% Critical Value*	-3.5023	
		5% Critical Value	-2.8928	
		10% Critical Value	-2.5833	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(X,2)				
Date: 09/24/06 Time: 12:54				
Sample(adjusted): 1982:3 2005:2				
Included observations: 92 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(X(-1))	-1.202930	0.103611	-11.61002	0.0000
C	0.217249	0.067579	3.214726	0.0018
R-squared	0.599631	Mean dependent var	0.008880	
Adjusted R-squared	0.595182	S.D. dependent var	0.982190	
S.E. of regression	0.624921	Akaike info criterion	-0.918760	
Sum squared resid	35.14740	Schwarz criterion	-0.863938	
Log likelihood	-86.27940	F-statistic	134.7926	
Durbin-Watson stat	1.985871	Prob(F-statistic)	0.000000	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On M

ADF Test Statistic	-10.76244	1% Critical Value*	-3.5023	
		5% Critical Value	-2.8928	
		10% Critical Value	-2.5833	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(M,2)				
Date: 09/24/06 Time: 12:58				
Sample(adjusted): 1982:3 2005:2				
Included observations: 92 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(M(-1))	-1.164109	0.108164	-10.76244	0.0000
C	0.336524	0.133610	2.518705	0.0135
R-squared	0.562746	Mean dependent var	0.035880	
Adjusted R-squared	0.557888	S.D. dependent var	1.884783	
S.E. of regression	1.253220	Akaike info criterion	0.472932	
Sum squared resid	141.3505	Schwarz criterion	0.527754	
Log likelihood	-150.2972	F-statistic	115.8302	
Durbin-Watson stat	1.857532	Prob(F-statistic)	0.000000	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On RER

ADF Test Statistic	-10.04785	1% Critical Value*	-3.5023	
		5% Critical Value	-2.8928	
		10% Critical Value	-2.5833	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(RER,2)				
Date: 09/24/06 Time: 13:02				
Sample(adjusted): 1982:3 2005:2				
Included observations: 92 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(RER(-1))	-1.054236	0.104922	-10.04785	0.0000
C	0.314631	0.895967	0.351164	0.7263
R-squared	0.528696	Mean dependent var	0.135870	
Adjusted R-squared	0.523459	S.D. dependent var	12.44658	
S.E. of regression	8.592116	Akaike info criterion	4.323189	
Sum squared resid	6644.201	Schwarz criterion	4.378011	
Log likelihood	-327.4091	F-statistic	100.9594	
Durbin-Watson stat	2.013441	Prob(F-statistic)	0.000000	

d) Birinci Dereceden Farkı Alınmış Sabit Terimli ve Trendli ADF Test Sonuçları

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On X

ADF Test Statistic	-12.57008	1% Critical Value*	-4.0602	
		5% Critical Value	-3.4586	
		10% Critical Value	-3.1551	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(X,2)				
Date: 09/24/06 Time: 13:08				
Sample(adjusted): 1982:3 2005:2				
Included observations: 92 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(X(-1))	-1.280701	0.101885	-12.57008	0.0000
C	-0.129798	0.127767	-1.015892	0.3124
@TREND(1982:1)	0.007590	0.002412	3.146090	0.0023
R-squared	0.639701	Mean dependent var	0.008880	
Adjusted R-squared	0.631604	S.D. dependent var	0.982190	
S.E. of regression	0.596147	Akaike info criterion	-1.002472	
Sum squared resid	31.62979	Schwarz criterion	-0.920240	
Log likelihood	-81.42863	F-statistic	79.00842	
Durbin-Watson stat	2.047669	Prob(F-statistic)	0.000000	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On M

ADF Test Statistic	-11.32122	1% Critical Value*	-4.0602	
		5% Critical Value	-3.4586	
		10% Critical Value	-3.1551	
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(M,2)				
Date: 09/24/06 Time: 13:12				
Sample(adjusted): 1982:3 2005:2				
Included observations: 92 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(M(-1))	-1.210321	0.106907	-11.32122	0.0000
C	-0.220134	0.260842	-0.843935	0.4010
@TREND(1982:1)	0.011970	0.004863	2.461620	0.0158
R-squared	0.590619	Mean dependent var	0.035880	
Adjusted R-squared	0.581420	S.D. dependent var	1.884783	
S.E. of regression	1.219413	Akaike info criterion	0.428804	
Sum squared resid	132.3401	Schwarz criterion	0.511036	
Log likelihood	-147.2673	F-statistic	64.20074	
Durbin-Watson stat	1.876605	Prob(F-statistic)	0.000000	

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test On RER

ADF Test Statistic	-10.18561	1% Critical Value*	-4.0602	
		5% Critical Value	-3.4586	
		10% Critical Value	-3.1551	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
LS // Dependent Variable is D(RER,2)				
Date: 09/24/06 Time: 13:16				
Sample(adjusted): 1982:3 2005:2				
Included observations: 92 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(RER(-1))	-1.074331	0.105475	-10.18561	0.0000
C	-1.869615	1.838906	-1.016700	0.3121
@TREND(1982:1)	0.046056	0.033909	1.358200	0.1778
R-squared	0.538266	Mean dependent var		0.135870
Adjusted R-squared	0.527890	S.D. dependent var		12.44658
S.E. of regression	8.552076	Akaike info criterion		4.324413
Sum squared resid	6509.283	Schwarz criterion		4.406646
Log likelihood	-326.4654	F-statistic		51.87583
Durbin-Watson stat	2.018660	Prob(F-statistic)		0.000000

Ek-3.3 Koentegrasyon Analizi**a) Reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki (Model Sonuçları)**

LS // Dependent Variable is X				
Date: 09/24/06 Time: 13:26				
Sample: 1982:1 2005:2				
Included observations: 94				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RER	-0.006097	0.005858	-1.040775	0.3007
M	0.631829	0.016079	39.29634	0.0000
C	0.740836	0.616311	1.202049	0.2325
R-squared	0.538266	Mean dependent var		0.135870
Adjusted R-squared	0.527890	S.D. dependent var		12.44658
S.E. of regression	8.552076	Akaike info criterion		4.324413
Sum squared resid	6509.283	Schwarz criterion		4.406646
Log likelihood	-326.4654	F-statistic		51.87583
Durbin-Watson stat	2.018660	Prob(F-statistic)		0.000000

b)Reel döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki (Model Sonuçları)

LS // Dependent Variable is M Date: 09/24/06 Time: 13:30 Sample: 1982:1 2005:2 Included observations: 94				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RER	0.020757	0.008799	2.359155	0.0205
X	1.494629	0.038035	39.29634	0.0000
C	-1.984455	0.932483	-2.128142	0.0360
R-squared	0.962703	Mean dependent var		8.489957
Adjusted R-squared	0.961883	S.D. dependent var		6.211010
S.E. of regression	1.212608	Akaike info criterion		0.416942
Sum squared resid	133.8082	Schwarz criterion		0.498111
Log likelihood	-149.9765	F-statistic		1174.434
Durbin-Watson stat	0.585188	Prob(F-statistic)		0.000000

Regresyon denklemi:

$$M = -1,98455 + 0,020757RER + 1,494629X$$

Hata Terimi İçin ADF Test Sonucu**Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test on RESID1**

ADF Test Statistic	-3.970927	1% Critical Value*	-2.5880	
		5% Critical Value	-1.9436	
		10% Critical Value	-1.6175	
*MacKinnon critical values for rejection of hypothesis of a unit root Augmented Dickey-Fuller Test Equation LS // Dependent Variable is D(RESID1) Date: 09/24/06 Time: 13:37 Sample(adjusted): 1982:2 2005:2 Included observations: 93 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RESID1(-1)	-0.293842	0.073998	-3.970927	0.0001
R-squared	0.145871	Mean dependent var		0.020948
Adjusted R-squared	0.145871	S.D. dependent var		0.922320
S.E. of regression	0.852400	Akaike info criterion		-0.308704
Sum squared resid	66.84588	Schwarz criterion		-0.281472
Log likelihood	-116.6065	Durbin-Watson stat		1.747730

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Çukurova Elektrik Anadolu Lisesini bitirdikten sonra 1999'da Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümüne girdi. 2003 yılında Atatürk Üniversitesi İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat bilim dalında yüksek lisansa başladı. 2006 yılından beri T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Pazarcık Şubesi'nde çalışmaktadır.